

*Å leve sammen
i kjærlighet*

*Del 6:
Kjærlighetens økonomi*

Av Per Hjalmar Svae

Utgave: Jan 2002

*Omsorg og
livsvisdom
fra hjertet*

Adresse: Nygårdsgaten 2B, 5015 Bergen.

Tone Bell Rysst – Tlf. 55 32 20 75 – Aromaterapi, biopati, tankefeltterapi, livsveiledning
Per Hjalmar Svae – Tlf. 41 66 25 90 – Livsveiledning, parveiledning, foreldreveiledning

Innholdsfortegnelse

DEL 6: KJÆRLIGHETENS ØKONOMI

	Side:
Kapittel 28: En ny økonomisk helhetsforståelse	3
Realøkonomi er viktigere enn pengeøkonomi	3
<i>Sammenhengen mellom realøkonomi og pengeøkonomi</i>	3
<i>Økonomisk vekst i penge- og realøkonomien</i>	4
Forskjellen på tradisjonell og helhetlig økonomisk tenkning	5
<i>Realøkonomimodellen (figur)</i>	6
Bærekraftig utvikling - Det nye lykke- og lønnsomhetsbegrepet	8
Kapittel 29: Rammen er økologisk bærekraftighet	11
Hva støttende økosystemer?	11
Når overskrides bæreevnen?	12
<i>To oppfatninger av bærekraftig utvikling (figur)</i>	13
De seks miljøbud som må overholdes	14
Kan økonomisk vekst og bærekraftig utvikling forenes?	15
Ressursklemmen - Å tenke lenger enn nesa rekker	16
Kapittel 30: Målet er økt livskvalitet	21
Materialistisk livsoppfattelse	21
Behovsorientert livsoppfattelse	22
Åndelig livsoppfattelse	27
Hva mener nordmenn er avgjørende for livskvaliteten	28
Økt livskvalitet - Det nye målet for utviklingen	29
Kapittel 31: Å slutte å tro at de gamle økonomiske modellene gir svaret	30
Nytt verdigrunnlag krever nye teorier	30
Markedsmodellen	30
Nasjonalregnskapsmodellen	32
Multiplikatormodeller	33
Bedriftsøkonomisk lønnsomhetsvurdering	34
Vi står foran et paradigmeskifte i økonomisk teori	36
Kapittel 32: Bærekraftig ledelse - Det nye helhetlige ledelseskonseptet	38
Integrering av bærekraftig utvikling i bedriftens strategi	38
Preferanseanalyse - Målhierarki for bærekraftig ledelse	38
<i>Målhierarki for bærekraftig ledelse</i>	39
<i>Maksimere levestandarden</i>	40
<i>Maksimere livsstandarden</i>	40
<i>Maksimere miljøstandarden</i>	40
Strategisk analyse - Stigen for bærekraftig ledelse	41
<i>Nivåene for økologisk bærekraftighet</i>	41
<i>Nivåene for økologisk bærekraftighet</i>	42
<i>Nivåene for økologisk bærekraftighet</i>	44
Evaluerings - Flermåls beslutningsanalyse for lønnsomhetsvurdering	44
<i>Alternativfokusering</i>	45
<i>Verdifokusering</i>	46
<i>Flermåls beslutningsanalyse -</i>	47

<i>Den ny helhetlige lønnsomhetsvurderingsmetoden</i>	48
Gjennomføring og kontroll - Matrisen for bærekraftig ledelse	48
Å innføre verdifokusert ledelse i organisasjonen	49
<i>Identifisere grunnleggende verdier</i>	49
<i>Fra ytre til indre motivasjon og ledelse</i>	51
Kvantitativ beslutningsanalyse ved større beslutninger	53
<i>Preferanseanalysen</i>	53
<i>Konsekvensanalysen</i>	54
<i>Evaluering</i>	55
Operasjonalisering og måling av bærekraftighet	56
<i>Økologisk bærekraftighet</i>	56
<i>Sosial bærekraftighet</i>	57
<i>Økonomisk bærekraftighet</i>	58
<i>Helhetlig vurdering av bærekraftighet</i>	59
Kapittel 33: Et økonomisk system som fremmer bærekraftig utvikling	60
Paradigmeskiftet i økonomisk teori:	60
Bærekraftighet erstatter profittmaksimering som mål	60
Moralens tilbakekomst i økonomi, ledelse og politikk	60
Den nye tenkingen i økonomisk teori	63
<i>Fra konsumorientering til kapitalbevaring</i>	63
<i>Fra lineær til sirkulær økonomiforståelse</i>	63
<i>Fra eksponensiell vekst til bærekraftig utvikling som mål</i>	64
<i>Fra pengeøkonomisk til realøkonomisk lønnsomhetstenkning</i>	64
Det nye systemet er en firedimensjonal blandingsøkonomi	66
<i>Markedsøkonomiens utvikling</i>	66
<i>Den grunnleggende løsning for å skape bærekraftig utvikling</i>	67
Hvordan utvikle den grønne økonomiske sektoren?	68
<i>Markedsøkonomi uten kapitalisme som system</i>	68
<i>Planøkonomi uten sentraldirigering som system</i>	68
<i>Verdistyring</i>	68
<i>Tiltak for å øke den grønne sektorens andel av økonomien</i>	69
Hvordan få kapitalismen til å respektere miljøgrenser?	69
<i>Kapitalisme som system</i>	69
<i>Fire politiske faser i miljøvernet</i>	69
<i>Helheten i et miljøskattesystem for bærekraftig utvikling</i>	71
<i>Fastsettelse av nivået på miljøskatter</i>	72
<i>Hva blir sysselsettingsvirkningen av et miljøskattesystem?</i>	73
Hvordan planlegge for utvikling i stedet for vekst?	75
<i>Sentraldirigert planøkonomi som system</i>	75
<i>Innføring av et tredimensjonalt planleggingssystem</i>	75
<i>Kommunene de sentrale planleggingsenheter i framtida?</i>	75
Fra målkonflikter til måloppfyllelse	76
Kapittel 34: Et politisk system som kan løse verdensproblemene	78
Verdensproblemene: Fred, miljøvern og utvikling	78
Utvikling i utviklingsland	78
<i>Stigen for nasjonal utvikling (tabell)</i>	79
Verdensfred og et globalt rettssamfunn.	82
<i>Stigen for internasjonal utvikling (tabell)</i>	82
Hvordan kan regionale og globale miljøproblemer løses?	85

Kapittel 28

En ny økonomisk helhetsforståelse

Realøkonomi er viktigere enn pengeøkonomi

Sammenhengen mellom realøkonomi og pengeøkonomi

Hvis man spør folk hva økonomi er, vil de fleste svare at økonomi er alt som har med penger å gjøre. Hvis man tror at økonomi bare dreier om penger, lider man av det sosialøkonomer kaller en *pengeillusjon*. Det viktigste i økonomien er egentlig ikke penger. Penger kan ikke spises. Deres direkte nytteverdi er så begrenset som at de kan nyttes som papir ved opptenning i peisen og som et ubehagelig hardt dopapir. Penger har en indirekte funksjon i økonomien. Poenget med penger er de ressursene, varene og tjenestene vi kan kjøpe for dem, dvs. det vi kaller realøkonomi. I sin opprinnelse kommer ordene økonomi og økologi faktisk fra det samme greske ordet:

Oikos = hus, husholdning. Overført betydning: jordkloden, naturen

Nomos = ledelse, forvaltning

Logos = innsikt, forståelse

I den opprinnelige greske betydningen av ordene dreier økologi seg om innsikt i naturen slik den er. Økonomi dreier seg om hvordan vi forvalter naturen. Det opprinnelige norske ordet for økonomi er husholdning. Økonomi dreier seg altså egentlig om hvordan vi innretter vår husholdning og husholderer med ressursene, både personlig, lokalt, nasjonalt og globalt. Både i den personlige og globale husholdning er det viktig å ha klart for seg skillet mellom og sammenhengen mellom realøkonomi og pengeøkonomi.

Realøkonomi = Materielle, fysiske sirkulasjon av ressurser, varer og tjenester, realkapital.

Pengeøkonomi = Sirkulasjon av verdipapirer, dvs. rettigheter og forpliktelser: Penger, aksjer, obligasjoner, gjeldsbrev, opsjoner mv.

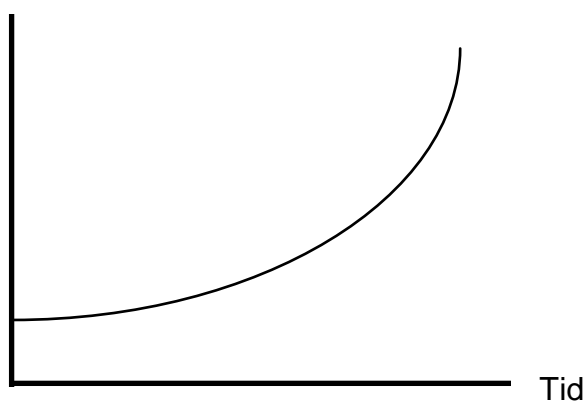
Det realøkonomiske og pengeøkonomiske kretsløpet går alltid motsatt vei. Når vi tar med oss en vare ut av butikken, må vi levere penger inn i butikken. For at vi skal gå inn på jobben og yte en arbeidsinnsats, må bedriften betale ut lønn til oss, osv.. Grunnen til at mange forbinder økonomi kun med penger, er at *pengene styrer realøkonomien*. Den som har penger, kan etterspørre ressurser, varer og tjenester. Denne etterspørselen styrer hva som kan bli produsert og levert. Slik styrer pengeøkonomien realøkonomien. Men pengene hører egentlig hjemme i den juridiske verden, ikke i den økonomiske. De som har penger har ifølge norsk lov en juridisk rett til å kjøpe varer og tjenester, og de som selger disse har en juridisk forpliktelse til å akseptere norske penger som betalingsmiddel. Penger er altså en juridisk sett smart og praktisk lettvinnt måte å gjøre opp kjøp og salg på. På det personlige nivå og på bedriftsnivå, er penger selvfølgelig uhyre viktige og avgjørende. De bestemmer realøkonomien, det vi egentlig lever av. På samfunnsnivå er penger utrolig nok egentlig ikke noe problem. Staten har alltid nok penger. De kan bare trykke mer av dem. Det avgjørende er at en slik ny pengetilførsel brukes til å skape ny realøkonomisk produksjon. Da vil de nye pengene man har trykket opp bli tilsvart av nye produserte realverdier som kan kjøpes for disse pengene. Slik har nasjonalprodukt og levestandarden økt, uten at det har blitt inflasjon. Trykker man derimot nye penger uten at vare- og tjenesteproduksjonen økes, fører de nye pengene til

inflasjon. Slik blir det forutsatt at ikke antall ganger pengenes brukes per år endres, dvs. det som kalles pengenes omløpshastighet. På samfunnsnivå som jeg skal analysere i denne delen av boka, er det med andre ord *kun* realøkonomi som teller, fordi staten har så mye penger den selv vil.

Økonomisk vekst i penge- og realøkonomien

Penger kan settes i banken eller investeres i aksjemarkedet. Der får man renter og rentes rente på pengene. Når noe vokser med en fast prosent per år, blir veksten i absolutte tall (kroner når det gjelder penger) større og større for hvert år. I matematikken kalles slik vekst for eksponensiell vekst. Dette er illustrert i figuren nedenfor.

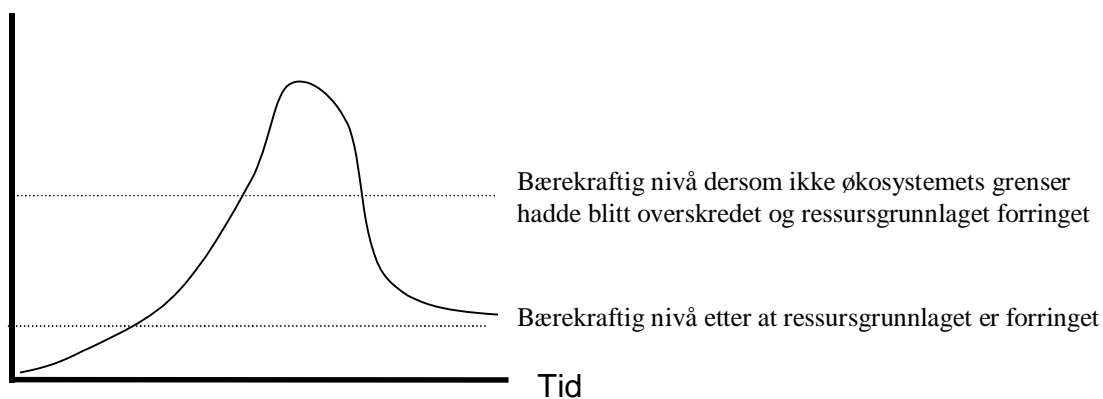
Kr.

Hvis man lider av pengeillusjon, kan man tro at rikdom kan vokse inn i himmelen, akkurat som grafen i figuren ovenfor. Slik er det ikke. Da måtte jorda og dens ressurser også vokse med rente og rentes rente. Bare i den grad realøkonomien også vokser gjennom utnyttning av nye ressurser, produktivitetsøkning og nye oppfinnelser som gir nye muligheter blir samfunnet rikere. Dersom pengeøkonomien vokser raskere enn realøkonomien blir det et misforhold som fører til inflasjon, dvs. at pengene blir mindre verdt. Blir misforholdet riktig stort får vi børskrakk, krakk i andre markeder, konkurser, gjeldssanering og påfølgende nedgangstider som fører til en drastisk reduksjon av pengeformuer. Gjennom en smertefull prosess blir det igjen samsvar mellom verdiene i pengeøkonomien og realøkonomien.

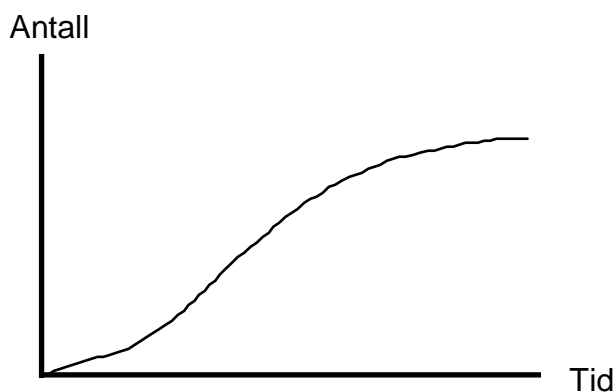
I naturen eksisterer ikke varig, eksponensiell vekst. Dersom en art - dyr eller menneske - prøver seg på slik vekst, fører det alltid til en økokrise slik figuren nedenfor illustrerer.

Populasjon

Man kan si at økokriser i økologien tilsvarer børskrakk i pengeøkonomien. Dersom noen organismer vokser eksponensielt, vil de alltid ende opp med å spise opp sitt eget ressursgrunnlag, delvis dø ut og ende opp med et dårligere ressursgrunnlag enn tidligere. Kreftceller er et eksempel på eksponensiell vekst innen en organisme som ender med krise. Deres eksponensielle vekst ender med at vertsorganismen, mennesket dør. Kaniner på en øy uten naturlige fiender er et eksempel på overvekst i den ytre naturen. De vil formere seg eksponensielt og ende med å spise opp alt graset slik at de fleste av dem dør. Figuren ovenfor vil være akkurat den samme for kaniner på en øy og for mennesker på en jordklode. Begge står overfor en gitt areal med et gitt ressursgrunnlag som setter absolutte grenser for vekst. Eneste forskjellen er at mennesker har skapende ressurser som dyrene ikke har. Vi kan utnytte ressursene bedre og bedre slik at vi kan ha en viss, begrenset vekst hele tiden selv om ressursgrunnlaget er konstant. Og etter beste evne kan vi prøve å gjenoppbygge naturgrunnlaget dersom vi har overskredet økosystemets bæreevne. I noen tilfeller er dette mulig. I andre tilfeller er forringelsen av naturgrunnlaget irreversibel, f.eks. avskogingen og forørkningen av et område. Uansett er det beste å ikke overskride økosystemets tålegrenser og begrense veksten til det som den miljøteknologiske utviklingen gir rom for.

Den eneste form for ikke kriseartet vekst naturen kjenner, er S-formede vekstkurver:

Slik vokser organismer fram til sin fulle størrelse. Slik vokser rett og slett alt levende som fungerer som en helhetlig organisme. I økonomien kan man si at vi nå er i den bratte delen av kurven, der hvor det fra starten av har vært og fortsatt er eksponensiell vekst. I dag er grensene for vekst nådd eller overskredet på mange områder. Valget vi som menneskehet står over for i økonomien er om vi skal mestre utflatingsfasen på en mest mulig elegant måte med minst mulig kriseartet utvikling. Dvs. som en S-kurve. Eller om vi skal la veksten fortsette som før og la naturen ordne opp med oss gjennom en serie av ulike økokriser og økonomiske kriser. Denne overgangen fra økonomisk vekst til bærekraftig utvikling dreier seg hovedsakelig om realøkonomi. Kjernen i denne delen av boka er derfor realøkonomi og realøkonomisk analyse.

Forskjellen på tradisjonell og helhetlig økonomisk tenkning

I en norsk lærebok som er mye brukt defineres samfunnsøkonomi på følgende måte:

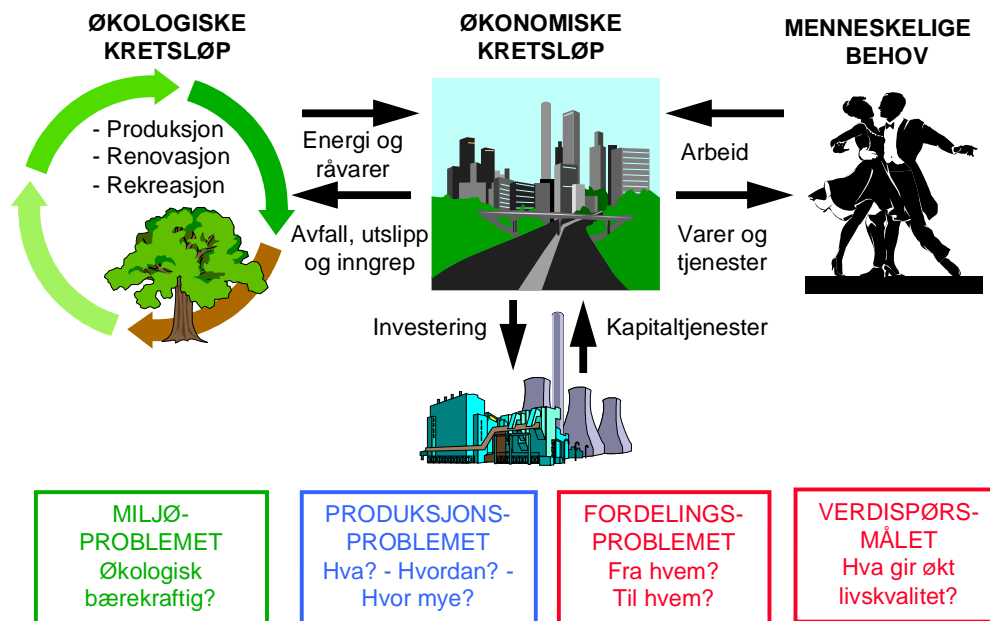
Samfunnsøkonomi er læren om hvordan vi kan utnytte de tilgjengelige ressurser best mulig for å tilfredsstille menneskelige behov (Ytterhus, 2001).

Definisjonen inneholder flere nøkkelord. Det første nøkkelordet er tilgjengelige ressurser. Man deler gjerne ressursene inn i tre hovedtyper:

- *Naturressurser:* Areal, jord, skog, planter, dyr, energi, metaller, gener, renovasjon
- *Arbeidskraft:* Arbeidstimer, kunnskaper og ferdigheter, moral
- *Realkapital* Bygninger, redskaper, maskiner, infrastruktur, informasjonsnett

Nedenfor er en figur som viser samspillet mellom disse tre ressursene. Denne modellen, *realøkonomimodellen*, er kjernen i en ny og helhetlig økonomisk tenkning.

Realøkonomimodellen

Til venstre i figuren har vi naturen og dens økologiske kretsløp. Naturen er en levende organisme som gratis leverer produksjons-, renovasjons- og rekreasjonstjenester. Fra naturen henter vi energi og råvarer og leverer avfall og utslipp tilbake. I tillegg foretar vi betydelige naturinngrep. Det første gigantiske naturinngrepet menneskeheten gjennomførte, var overgangen fra en jeger- og samlerkultur til jordbruksamfunnet der skog i stor skala ble erstattet av åker og eng. Menneskehetens andre gigantiske naturinngrep er i sin slutfase nå. Det er overgangen fra jordbruksamfunnet til industrisamfunnet. Dette innebærer at naturmiljøer blir erstattet med by- og industrimiljøer som i midten av figuren ovenfor. Videre blir økologiske kretsløp innlemmet i og styrt av økonomiske kretsløp. Fra 1930-årene og utover begynte menneskeheten sin tredje gigantiske naturinngrep. Det er at vi endrer naturens egenskaper gjennom kjemiske inngrep, bakterielle inngrep, genmanipulasjon, kloning etc. som endrer naturens virkemåte.

I midten av figuren ovenfor har vi de økonomiske kretsløpene. Kjennetegnet ved industrisamfunnet er at man har investert i en enorm kapitalbeholdning av redskaper i form av bygninger, maskiner, infrastruktur, etc.. Denne realkapitalen yter oss kapitaltjenester, f.eks. at vannrørene bringer vannet inn i huset vårt og bilen frakter oss dit vi vil. På denne måten har vi i industrilandene fått økt velstand og et mer lettvent og behagelig liv enn det som var mulig for tidligere generasjoner. Dette kan sies å ha vært selve hensikten med den økonomiske utviklingen.

Til høyre i figuren har vi mennesket og dets behov. Vi yter en arbeidsinnsats i økonomien. Som lønn for strevet får vi varer og tjenester som dekker ulike behov. Samtidig har vi også behov som ikke dekkes via økonomien, men via måten vi er og

lever på. Dette illustreres ved at menneskene ikke arbeider men danser i figuren til høyre. Slik inngår de tre ressursene arbeid, kapital og natur i et gjensidig realøkonomisk kretsløp som i dag utgjør en global økonomisk-økologisk sirkulasjon.

Realøkonomimodellen klargjør forskjellen på tradisjonell økonomisk tenkning og den form for helhetlig økonomisk tenkning vi trenger i dag. I tradisjonell økonomisk teori regner man produksjonsproblemet og fordelingsproblemet som hovedproblemene i økonomien. *Produksjonsproblemet* er hva, hvor mye og hvordan skal det produseres. *Fordelingsproblemet* dreier seg om hvem som skal yte innsats i økonomien og nyte godene som produseres. Gjennom en kombinasjon av markedsøkonomi og planøkonomi finner disse problemstillingene sin løsning i dagens økonomi. Produksjons- og fordelingsproblemene er imidlertid problemer innenfor økonomien selv. Når man kun fokuserer på disse spørsmålene blir det økonomi for økonomiens skyld. Dvs. at man tenker økonomi uten større mål og mening og uten sammenheng med naturen som er fundamentet for økonomien.

For det første dreier økonomi seg i følge definisjonen om å utnytte de tilgjengelige ressursene best mulig. En av disse ressursene er natur. Naturen er en kapital som må bevares på tilsvarende måte som annen kapital. Bare gjennom at naturkapitalen bevares kan den yte kapitaltjenester også i framtida i form av produksjon, renovasjon og rekreasjon. Grensene for hva naturen tåler er på mange områder overskredet. Derfor har en ny økonomisk problemstilling blitt relevant. Det er *miljøproblemet* til venstre i figuren. Miljøproblemet dreier seg om å sørge for at økonomien er økologisk bærekraftig. Det vil si at økonomien ikke tærer på og ødelegger selve livsgrunnet. Dette er rammebetingelsen man i alle tidligere generasjoner har måttet forholde seg til. Det er rammebetingelsen vi vil måtte forholde seg til i alle kommende generasjoner. De 6 - 8 generasjonene fra 1900 til ca. 2050 der man har tillatt seg å tære på naturkapitalen er et unntakstilfelle (en parentes) i menneskehetens historie. For norske bønder har denne urgamle visdommen nedfelt seg i form av "*Den gode husbondes prinsipp*". Man skal overlate gården til neste generasjon i samme eller bedre stand enn man selv overtok den. Fordi menneskehetens mulighet til å påvirke naturen er blitt så stor, er det blitt viktig å leve etter dette prinsippet også i forhold jordkloden som sådan. Vi må overlate jordkloden i samme eller bedre stand til neste generasjon enn vi selv overtok den. Dette er essensen av økologisk bærekraftighet. Når man bare fokuserer på produksjons- og fordelingsproblemene og utelater miljøproblemet, blir det økonomi uten sammenhengen og rammebetingelsen økonomien inngår i. Nettopp derfor har vår økonomi overskredet naturens grenser for vekst. Vi glemte eller ønsket ikke å tenke på dette. Heretter må miljøproblemet betraktes som ett av hovedproblemene i økonomien, på linje med produksjons- og fordelingsproblemet.

For det andre dreier økonomi seg i følge definisjonen om hvordan man best mulig kan tilfredsstille menneskelige behov. Hva de menneskelige behov består i, har ikke økonomer viet noe særlig oppmerksomhet. Dogmet innen det økonomiske fag at de menneskelige behov er for varierte og vanskelige å beskrive til at dette er noe fruktbart utgangspunkt for tenkningen. Økonomer har i alle år omgått problemet med hva behovene egentlig består i ved å ta utgangspunkt i et annet begrep. Det er begrepet *etterspørsel*. Tanken er at gjennom etterspørselen i markedet kommer de underliggende behovene til uttrykk. Derfor er det ikke så viktig å beskrive behovene. Så enkelt er det imidlertid ikke. For det første kreves det i en pengeøkonomi at man har penger for å kunne etterspørre noe. Inntektsfordelingen vil derfor påvirke hvilke behov som kommer til uttrykk. Den skjeve globale inntektsfordelingen er årsaken til at de tre fjerdedeler av menneskeheten som bor i utviklingsland bare har til disposisjon en fjerdedel av ressursene. For det andre er det ikke alle behov som kan tilfredstilles gjennom kjøp av

varer og tjenester, f.eks. behovet for å gi og motta ekte kjærlighet. Når man fokuserer på etterspørsel i markedet i stedet for behov i økonomien, vil man:

- Utelukkende se behovene til de som har penger
- Utelukkende se de materielle behov - det som kan kjøpes for penger
- Overse andre behov og verdier.

Problemet med at man overser andre behov og verdier har økonomer omgått på en snedig måte. Den tradisjonelle velferdsøkonomiske grunnantakelsen er at når materiell behovstilfredsstillelse øker, går det ikke utover andre behov og verdier. Jeg skal seinere presentere en teori om menneskelige behov som viser at denne grunnantakelsen er feil. Blant folk flest er denne erkjennelsen nedfelt i ordtaket "tid er penger". Men derved gjelder også det omvendte, "penger er tid". Skal man tjene mer penger for å øke produksjon og forbruk, blir det mindre tid igjen til andre behov. For eksempel mindre tid til å være for seg selv, tid til å være sammen med familie og venner etc.. Fordi levestandarden allerede er så høy, begynner andre behov og verdier å bli stadig viktigere for folk. Tradisjonell økonomisk teori fanger bare opp behov som kan tilfredsstilles ved å kjøpe noe. Derfor gir ikke lenger de gamle økonomiske teoriene som tar utgangspunkt i etterspørsel noe relevant svar på dagens velferdsøkonomiske utfordringer.

En ny og helhetlig økonomisk tenkning for vår tid må ta utgangspunkt i en klar forståelse av hva de viktigste menneskelige behov er, dvs. en behovsteori. *Verdispørsmålet* er derfor enda et nytt økonomisk grunnproblem som kommer i tillegg til produksjons- og fordelingsproblemet. Verdispørsmålet dreier seg om hva som egentlig er hensikten med økonomisk virksomhet. Hva er lykken i livet? Hva er det egentlig vi ønsker av utviklingen? Hva er målet vi skal vurdere lønnsomhet og effektivitet opp mot? Dette målet har man i tradisjonell økonomisk teori tatt for gitt at til evig tid vil være økt levestandard. Slik er det neppe. I dag viser det seg at menns og kvinners verdier er i ferd med å bli forskjellige f.eks. i Norge. Et flertall av menn er opptatt av harde verdier, dvs. det som har med tradisjonell økonomi og levestandard å gjøre. Et flertall av kvinner er opptatt av myke verdier, dvs. det som har med livskvalitet og andre verdier å gjøre. Vi lever altså i en tid der vi ikke kan ta verdiene for gitt. Derfor må verdispørsmålet heretter også betraktes som en av økonomiens hovedproblemstillinger, dvs. på lik linje med produksjons- og fordelingsproblemet. Egentlig er verdispørsmålet kanskje det aller viktigste problemet i økonomien, fordi det dreier seg om hva selve målet for utviklingen skal være.

Bærekraftig utvikling - Det nye lykke- og lønnsomhetsbegrepet

Definisjonen av økonomi inneholder enda et nøkkelbegrep som jeg hittil ikke har gått nærmere inn på. Det er ordene *best mulig*. Det økonomiske faguttrykket for at en handling er den best mulige, er at den lønner seg. Når økonomer uttaler at noe er lønnsomt og noe annet er ulønnsomt, kan det høres ut som om dette er noe objektivt. Det er det ikke. Det er ikke mulig å si at noe lønner seg, uten å ha et mål å forholde seg til. En handling må nemlig være effektiv eller lønne seg i forhold til et mål man har. Målet i økonomien er alltid subjektivt valgt. Målet kommer fra følelseslivet vårt. Hva føler vi egentlig for? Er vi egoister som bare tar utgangspunkt i egne interesser eller er vi humanister som også har et hjerte for andres behov? Dette er verdispørsmålet. Hva ønsker vi egentlig av livet, økonomien og samfunnet?

Det tradisjonelle bedriftsøkonomiske lønnsomhetsbegrepet er pengeøkonomisk lønnsomhet i form av størst mulig fortjeneste. Når man fokuserer ensidig på pengeøkonomisk lønnsomhet, er man fanget i pengeillusjonens tåkedis. Det kan være vanskelig å se de realøkonomiske konsekvensene for samfunnet av ens individuelle

valg. På det personlige nivå er pengeøkonomisk lønnsomhet viktig, fordi det avgjør ens materielle levestandard. Men på samfunnsnivå kan det bære helt galt av sted når målet er pengeøkonomisk lønnsomhet. Det er nettopp det som er tilfellet i dag. Pengeøkonomisk sett var det for eksempel lønnsomt for Vestfoldbyene å satse på en hvalfangst som nærmest utryddet hvalen. At hvalen ble utryddet, gjorde ikke så mye. Fortjenesten hvalfangsteventyret skapte, ble værende i fylket i form av privat rikdom både for kapitaleierne og hvalfangerne og i form av store selskaper som f.eks. Kosmos. På tilsvarende måte er det i dag pengeøkonomisk lønnsomt for skogselskaper å hogge ned regnskogen. Men for verdenssamfunnet går derved umistelige verdier bl.a. i form av biologisk mangfold og at de utgjør verdens lunger. Bedriftsøkonomisk og samfunnsøkonomisk lønnsomhet er med andre ord ikke nødvendigvis det samme.

Det tradisjonelle lønnsomhetsbegrepet på samfunnsnivå er økonomisk vekst. Det innebærer stort sett det samme på samfunnsnivå som pengeøkonomisk lønnsomhet innebærer på bedriftsnivå. Årsaken er at begge deler er mål på økt materiell velstand målt i penger. Det nye lønnsomhetsbegrepet på samfunnsnivå heter bærekraftig utvikling. Gjennom Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (1987) (Brundtlandkommisjonen) ble begrepet bærekraftig utvikling satt på den politiske dagsorden. De definerte begrepet slik:

"Bærekraftig utvikling er utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov."

Det har blitt gjort mange forsøk på å komme fram til en mer presis vitenskapelig definisjon av begrepet. Definisjonen som FN's Miljøprogram m.fl. har kommet fram til er etter min mening den beste. (World Resources Institute, 1992).

Bærekraftig utvikling er å øke livskvaliteten for menneskene, mens man lever innenfor bæreevnen til de støttende økosystemer.

Denne definisjonen innebærer nettopp den måten å tenke på som ligger i realøkonomimodellen. Målet ved bærekraftig utvikling er å øke livskvaliteten. For at utviklingen også skal være økologisk bærekraftig, må man ifølge definisjonen samtidig leve innenfor økosystemenes bæreevne. Denne definisjonen inneholder altså både verdispørsmålet (hva er livskvalitet?) og miljøproblemet (når er utviklingen bærekraftig?). Derfor er denne definisjonen god og egnet som grunnlag for den nye, helhetlige økonomiske tenkningen vi trenger.

Bærekraftig utvikling er altså det nye lykke- og lønnsomhetsbegrepet i økonomien som erstatter det gamle som var bruttonasjonalprodukt per innbygger. Det er et *lykkebegrep* som innebærer at man er mest lykkelig når man har høyest mulig livskvalitet, uten at dette har gått på bekostning av hva naturen tåler. Dette burde være et lykkebegrep som alle mennesker kan si seg enige i. Det som er forskjellig fra menneske til menneske er hvordan man definerer livskvalitet. Dette skal jeg komme tilbake til. Bærekraftig utvikling er også et *lønnsomhetsbegrep*. Som lønnsomhetsbegrep slår definisjonen fast at den handling som øker livskvaliteten mest, uten at bæreevnen til de støttende økosystemer overskrides, er den mest lønnsomme handling. Dette lønnsomhetsbegrepet ligger egentlig til grunn for all tenkning og analyse i denne boka.

Som definisjon av en økt velferd på samfunnsnivå er bærekraftig utvikling mye mer egnet enn økonomisk vekst. Økonomisk vekst måles ved hjelp av brutto nasjonalproduktet. Dette er et mål på hvor mye som er produsert og omsatt av varer og tjenester i et land i løpet av ett år. Det måler altså bare en strøm av varer og tjenester, og tar ikke hensyn til utviklingen i kapitalbeholdninger. Det er altså mulig å ha økonomisk vekst, og likevel bli fattigere fordi man tærer på f.eks. naturkapitalen. Det er dette som skjer i dag. I følge realøkonomimodellen er det fire kapitalbeholdninger som skal

bevares for at utviklingen skal kunne betraktes som bærekraftig. Tre av dem følger direkte av de tre ressursene som inngår i det realøkonomiske kretsløpet. Den fjerde angår helheten.

For at utviklingen skal kunne kalles bærekraftig, må vi bevare:

- naturkapitalen Vi må bevare og verne naturen og ikke overskride økosystemenes tålegrenser.
- realkapitalen Vi må bevare kapitalen av bygninger, maskiner infrastruktur etc. for å opprettholde den materielle levestandarden.
- menneskekapitalen Vi må føde, oppdra og utdanne stadig nye generasjoner for å vedlikeholde den menneskelige kapitalen.
- kulturkapitalen Vi må bevare og videreutvikle kulturen som sådan, dvs. det overgripende sosiale systemet som omfatter både natur-, real- og menneskekapital.

Å legge hovedfokus på kapitalbeholdninger i stedet for årlige strømmer, gir et nytt perspektiv i samfunnsøkonomien som åpner for en annen måte å tenke på. Modellen klargjør at levestandarden kan økes på andre måter enn ved økonomisk vekst. Økonomisk vekst er å fylle på med mer i kapitalbeholdningen. Men kapitalbeholdningen kan også økes ved at slitasjen går ned. Å lage mer varige produkter vil f.eks. medføre negativ økonomisk vekst, men heve den materielle levestandarden. På denne måten er bærekraftig utvikling et mye mer sofistikert og fornuftig mål for den samfunnsøkonomiske utviklingen enn økonomisk vekst var.

I de to neste kapitlene skal jeg drøfte de to nye hovedproblemene i økonomien. Først skal jeg drøfte miljøproblemet og klargjøre hva som menes med å ikke overskride økosystemenes bæreevne. Deretter skal jeg drøfte verdispørsmålet og klargjøre hva som menes med begrepet økt livskvalitet i forhold til økonomisk tenkning. Slik vil jeg etablere et helhetlig fundament for tenkning omkring økonomiske og politiske teorier og løsninger i resten av denne delen av boka.

Kapittel 29

Rammen er økologisk bærekraftighet

Hva er støttende økosystemer?

For at utviklingen skal være økologisk bærekraftig, må man ifølge definisjonen av bærekraftig utvikling leve innenfor bæreevnen til de støttende økosystemer. Hvilke økosystemer omfatter dette? De som ønsker en grundigere innføring henvises til en innføringsbok i økologi på høyskolenivå, f.eks. Fimreite (1992). Her skal jeg kun gi en forenklet framstilling med utgangspunkt i begrepet *økologisk nisje*.

Hver populasjon av levende organismer har sin økologiske nisje som bestemmer såvel fysiske som atferdsmessige tilpasninger til miljøet. Nisjen har talløse variabler, men noen er viktigere enn andre og blir gjerne trukket fram når man skal definere nisjen til en bestemt art i et bestemt økosamfunn. (Fimreite 1992).

Den økologiske nisjen er illustrert figurlig nedenfor. Hvert plusstegn står for en kritisk forutsetning for at livsbetingelsene skal bevares, dvs. at sykdom og død skal unngås. Minustegn står for faktorer som bidrar til sykdom og død og som derved bør unngås.

Menneskets økologiske nisje:	[+++++++-----]
Opprinnelige livsvilkår:	[+++++++]
Endrede livsvilkår:	[+++++-----]

Gjennom økonomisk vekst er livsbetingelsene forrykket i forhold til den opprinnelige økologiske nisjen vi er tilpasset til. Kritiske faktorer mangler til venstre i nederste parentes som illustrerer endrede livsvilkår. Et eksempel på dette er uttømming av grunnvannet og uttørring av elver i deler av California (WRI 1992). Til høyre i figuren er skadelige faktorer kommet i tillegg. Et eksempel på dette er luftforurensningen i Mexico City som er så stor at man regner med at en hel generasjon barn er hjerneskadde (WRI 1992). Ved forrykking av den økologiske nisjen blir de svakeste individene syke (kreft, allergi, astma, eksem etc.) eller dør. Begrepet økologisk nisje kan fungere som et utgangspunkt for å definere hva som er støttende økosystemer for menneskeheten. Hva er de mest kritiske faktorer i menneskets økologiske nisje?

Passe stråling er den første forutsetningen for alt liv. For det første må det være passe mye varmestråling fra sola. Kombinert med atmosfærens egenskaper (drivhuseffekten) skaper sola over store deler av jorda temperaturer der vannet hverken er frosset eller koker, dvs. at liv er mulig. Det er altså grenser for hvor mye temperaturen på jorda kan endres før menneskets økologiske nisje er truet. Et eksempel på dette er at folk flytter fra stillehavsøyer. Dette skyldes orkaner i et belte som dette normalt ikke forekommer i, og som truer med å skylle menneskene på havet. Videre må annen stråling enn varmestråling heller ikke endres vesentlig. Viktige eksempler er at vi må bevare ozonlaget for å unngå skadelig ultrafiolett stråling. Og vi må forhindre at den radioaktive strålingen øker, fordi man regner at enhver økning øker kreftfaren. Dvs. at det ikke finnes sikre grenseverdier.

Levende organismer består hovedsakelig av vann. En annen forutsetning for liv er derfor jevn tilførsel av vann. Sola, månen og jordas rotasjon skaper havstrømmer, luftstrømmer og regnvann uten salt. Skal vi bevare disse kretsløpene, må vi unngå å gjøre noe som kan påvirke selve klimaet på jorda eller å uttømme grunnvannet. Og vi

må unngå å få blandet skadelige stoffer i vannet over de grenseverdier som finnes, dvs. begrense vannforurensning.

En tredje forutsetning for liv er åndingsprosessen. Dyr og mennesker puster inn oksygen og puster ut karbondioksyd. For plantene er det omvendt. Balansen mellom forekomsten av grønne planter og dyr må altså opprettholdes. Vi må f.eks. unngå avskoging, da det er skogene som produserer det meste av oksygenet. I tillegg må vi unngå at skadelige stoffer blandes inn i lufta over de grenseverdier som finnes, dvs. begrense luftforurensningene.

Ovenfor er det påpekt at mennesket trenger varme og annen stråling, ren luft og rent vann. I tillegg trenger vi tilstrekkelig og variert næring. Uten de grønne plantene kan ikke mennesket eksistere. Enten spiser vi planter direkte (brød, poteter, grønnsaker, etc.). Eller vi spiser dyr som lever av plantene (kyr, griser etc.). Vår eksistens er altså avhengig av at både de grønne plantene og dyrene trives og er friske. Alle levende vesener er også avhengig av bakteriene og organismene som bryter ned levende materiale slik at det på nytt kan inngå i livssyklusen.

Derved kan vi gå videre og analysere den økologiske nisjen til de dyrene og plantene vi er avhengige av, og de faktorer disse igjen avhenger av, osv.. Jeg skal ikke gå videre i analysen. Poenget er at økosystemer er utrolig kompliserte nettverk av gjensidige sammenhenger og avhengigheter. Vi vil uansett ende opp med omlag følgende enkle konklusjon.

- Vi må bevare naturen noenlunde slik den naturlig er.
- Dette gjelder både hav, fjorder, elver, vann og grunnvann.
- Dette gjelder jordsmonnet og humuslaget.
- Dette gjelder luft både i ute- og inneklime.
- Dette gjelder også det biologiske mangfoldet.

I den videre økonomiske analysen vil begrepet støttende økosystemer være synonymt med naturen selv og de naturlige livsprosesser som foregår der.

Når overskrides bæreevnen?

Ifølge definisjonen av bærekraftig utvikling, må man leve innefor bæreevnen til de støttende økosystemer. Neste spørsmål som må besvares blir derfor når bæreevnen overskrides. Det foreligger to hovedsyn på dette.

Svak definisjon av bærekraftighet (= økonomisk vekst)

- Forutsetning:** Natur kan generelt erstattes av menneskeskapt kapital. Endres naturen vesentlig eller ødelegges, utvikler samfunnet nye løsninger og ny teknologi.
- Politikk:** Økonomisk vekst og bærekraftig utvikling. Spesielt viktig natur må vernes og utslipp begrenses, men *miljøvern må begrenses til det økonomien tåler.*
- Tilhengere:** Tradisjonelle økonomer og politikere, dvs. makthavere flest.

Sterk definisjon av bærekraftighet (= Økologisk bærekraftighet)

Forutsetning: Natur kan generelt ikke erstattes av menneskeskapt kapital. Mennesket bør bare utnytte naturen på en slik måte at ikke naturens tilstand endres vesentlig.

Politikk: Bærekraftig utvikling. Naturens opprinnelige tilstand må noenlunde gjenopprettes og *økonomisk vekst må begrenses til det naturmiljøet tåler.*

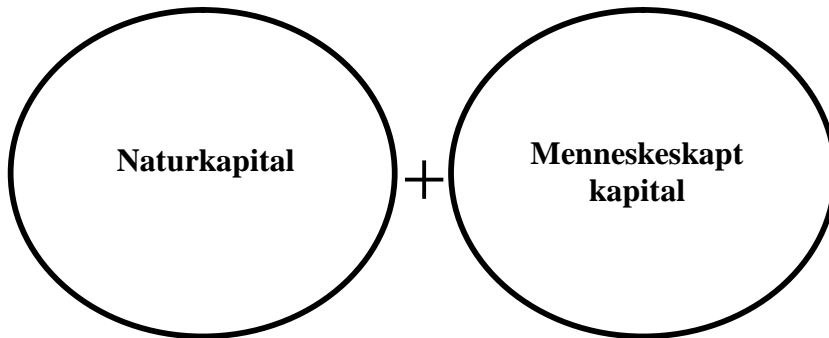
Tilhengere: Miljøorganisasjoner og miljøfaglige institusjoner flest.

Ved svak bærekraftighet er man opptatt av å bevare særlig kritisk naturkapital, f.eks. biologisk mangfold. Forøvrig må også naturinngrep og forurensning begrenses. Men miljøvern må sees i forhold til hva økonomien tillater. Naturforringelsen som gjenstår mener man at man må leve med og skal klare å takle. Ved svak bærekraftighet er det *summen* av naturkapital og menneskeskapt kapital som må bevares. Det er betraktes som i orden at menneskeskapt kapital erstatter naturkapital. F.eks. at fisk fiskes opp så lenge den erstattes av fiskeoppdrett. Ved sterk bærekraftighet må *begge deler* bevares hver for seg. Ved sterk bærekraftighet er man opptatt av å gjenopprette naturens opprinnelige tilstand, f.eks. slik at skogen ikke lenger dør i Europa, fisken kommer tilbake til vassdrag i Agderfylkene og temperaturen ikke stiger på jorda. Den økonomiske utfordring dette gir mener man at man må leve med og skal klare å takle. Spørsmålet er altså dypest sett: *Hva er viktigst av økonomi og miljø?*

To oppfatninger av bærekraftig utvikling

Svak bærekraftighet = Økonomisk bærekraftighet:

Summen av de to kapitalene må bevares.

Sterk bærekraftighet = Økologisk bærekraftighet:

Kapitalene må bevares hver for seg.

Tilhengerne av svak bærekraftighet er teknologiske optimister. De regner med at mennesket alltid vil utvikle ny teknologi som gjør at man kan erstatte ødelagt natur med denne nye teknologien. Tilhengerne av sterk bærekraftighet regner derimot at naturkapital og menneskeskapt kapital grunnleggende sett utfyller hverandre og ikke kan erstatte hverandre. Det trengs fisk for å ha nytte av fiskebåter. Det trengs skog for å ha nytte av sagbruk og papirindustri. Det trengs jord og arts mangfold for å få noe ut av landbruket. Menneskets utånding og avføring er plantenes innånding og næring, etc. Mennesket og naturen kompletterer hverandre og står i et gjensidig avhengighetsforhold. Dette er den grunnleggende virkelighetsoppfattelsen og forutsetningen for sterk bærekraftighet. Det er således ikke bare spesielt kritisk naturkapital som må bevares. Det er naturen som sådan. Det gjelder å opprettholde de naturlige biologiske

prosessen i hav, fjorder, vann, elver, grunnvann, jordsmonn, biotoper, ulike luftlag etc.. Uansett er også rent vann, frisk luft og en grønn jord en del av livskvaliteten.

Slik har jeg også selv alltid betraktet dette. En gang på slutten av sekstitallet falt den første grå snøen over hele Nordmarka. Inntil da hadde snøen alltid vært hvit med en gang man kom vekk fra bebyggelsen. Nå var snøen plutselig skitten og grå. Det var første gang dette skjedde. For meg gjorde dette et dypt inntrykk. Jeg har alltid elsket å gå på ski, gli mykt over kuler og staup og beføle moder jord mil etter mil innover skoger, myrer og vann. Plutselig var denne helligdommen skitten, ødelagt av forurensninger i mine øyne. Jeg husker at jeg tenkte at når menneskelige forurensninger har fått et slik omfang at vi kan gjøre snøen over Østlandet grå, da har det gått altfor langt. Vi er avhengige av naturen, og dette er mer enn naturen tåler. Fra den dag av ble jeg opptatt av naturvern. Som voksen har mine enkle tanker på skituren på den grå snøen blitt bekreftet. Skitten snø dreper. I dag er fisken borte i de fleste vann på Sørlandet og skogsdød er blitt en realitet over store deler av Europa. Menneskets økonomiske virksomhet har et fått et omfang som enkelt og greit tukler for mye med naturen. At rammebetingelsen må være sterk bærekraftighet er forutsetningen som legges til grunn i resten av denne boka.

Ved sterk bærekraftighet betraktes naturkapital og menneskeskapt kapital som komplementære, dvs. at de utfyller hverandre. Derved oppstår en ny problemstilling som ikke forekom ved svak bærekraftighet. Det er spørsmålet om *økonomiens totale størrelse*. Ved sterk bærekraftighet kan menneskeheten og dens økonomi betraktes som en snylteorganisme som vegeterer på vertsorganismen, jordkloden. Akkurat som "grønt skjegg" på et grantre er avhengig av at grantreet overlever, er menneskeheten avhengig av at jorden som økosystem overlever. Det er grenser for hvor stor snylteorganismen kan bli i forhold til vertsorganismen før vertsorganismen dør. Kreftceller er snylteorganismer som vokser eksponensielt og til slutt dreper vertsorganismen. I dag har vi en eksponensiell økonomisk vekst, som truer jordklodens overlevelse som vertsorganisme. Hvor grensen går, er det betydelig usikkerhet om. Derfor trengs det sikkerhetsmarginer.

Poenget ved en sterk definisjon av bærekraftighet er å skape en teknologisk og sosial utvikling som øker livskvaliteten for menneskeheten, uten vekst i ressursuttak og miljøbelastning. Tvert om må dette reduseres på flere områder. Ut fra denne tankegangen blir det viktig å skille mellom vekst og utvikling, noe jeg skal vende tilbake til. De fleste politiske og økonomiske makthavere går inn for svak bærekraftighet. Miljøfaglige institusjoner og miljøorganisasjoner mener at dette ikke er tilstrekkelig og at målet må være sterk bærekraftighet. Dagens utvikling er hverken svak eller sterk bærekraftig. Antakeligvis vil det vise seg at de miljøfaglige institusjoner har rett, dvs. at utviklingen på lengre sikt må bli sterk bærekraftig. Sterk bærekraftighet vil heretter bli kalt *økologisk bærekraftighet*. Dette er det begrepet som synes å bre seg i samfunnet for å angi at man ønsker å bevare naturen som sådan.

De seks miljøbud som må overholdes

Skal økologisk bærekraftighet kunne fungere som et politisk mål, må dette konkretiseres slik at det blir målbart på linje med f.eks. nasjonalproduktet. Kriteriene nedenfor er et kompromiss mellom at definisjonen skal være sammenfattende og forståelig for økonomer og politikere, samtidig som den skal være tilstrekkelig presis til å være vitenskapelig målbart (Svae, 1995 og 1996).

Å ikke overskride bæreevnen vil si å innfri de seks miljøbud:

Opprettholde naturkapitalen

- 1) Ikke forurense mer enn naturens renskapasitet.
- 2) Ikke risikere varig økokatastrofe eller artsutryddelse.
- 3) Ikke høste mer enn tilvekst av levende ressurser.

Opprettholdbar menneskeskapt kapital

- 4) Ikke forbruke kapital av ikke-fornybare materielle ressurser.
- 5) Ikke være avhengig av ikke-fornybare energiressurser.

Minimere globalt overforbruk

- 6) Minimere globalt overforbruk, dvs. forbruk som overskrider pkt. 1-5 når u-lands levestandard heves til et rimelig nivå for å løse verdens fattigdomsproblem.

Første bud er å ikke forurense mer en naturens renskapasitet. Gjennom investering i kloakkrensaneanlegg og rensaneanlegg på store og konsentrerte industriutslipp har man i stor grad lykkes i å løse lokale vannforurensningsproblem. Da jeg var barn kunne man ikke se mer enn 20 - 30 cm ned i vannet i Oslofjorden. I dag er siktedybden 2 - 3 meter. Dette er et eksempel på at det nytter. Men f.eks. når det gjelder regionale forurensninger (sur nedbør) og globale forurensninger (CO₂) overskrides fortsatt naturens renskapasitet.

Andre bud er å ikke risikere varig økokatastrofe eller artsutryddelse. Dette budet har flere konsekvenser. Atomkraft er f.eks. en teknologi der man kan risikere en økokatastrofe som varer i mange tiår. Gjennom Tjernobyl-ulykken skjedde dette, og fortsatt sliter man med ettervirkningene. Ifølge det andre miljøbudet blir atomkraft en for risikabel teknologi til å kunne aksepteres. Dette budet har også konsekvenser for jord- og skogbruk. Man må bevare såvidt mye urskog at man ikke risikerer at det biologiske mangfoldet reduseres, dvs. artsutryddelse. Og man må ikke grøfte, hogge skog eller annet slik at man risikerer ødeleggende flomkatastrofer, forørkning eller lignende. Det andre budet oppsummeres gjennom miljøprinsippet om *å være føre var*.

Det tredje budet er å ikke høste mer enn tilvekst av levende ressurser. For å bevare naturkapital i form av fiskebestander, skog, dyr etc. kan man ikke høste mer enn den årlige tilvekst, dvs. renten på naturkapitalen. Norsk fiskeriforvaltning er et eksempel på vellykte forvaltningsprinsipper som har gjort at bestandene har tatt seg opp igjen etter overfisket på seksti- og syttitallet. Først gir havforskerne en anbefaling om hva som er bærekraftige fiskekvoter. Deretter behandles og vedtas disse kvotene politisk. Dette systemet har vist seg å fungere tilfredsstillende i praksis. Problemet i fiskeriforvaltningen er hullene i systemet, dvs. de såkalte gråsoner som ikke er regulert av noen nasjonalstaters lov. Derfor er det viktig at disse hullene snarest mulig blir tettet og regulert gjennom internasjonal lov.

Ved økologisk bærekraftighet er det to kapitaler som må bevares. Det ene er naturkapitalen. Det andre er den menneskeskapte kapitalen. Dersom de tre første budene etterleves, er dette til sammen de nødvendige og tilstrekkelige betingelser for å bevare naturkapitalen. Det fjerde og femte budet skal sikre at den menneskeskapte kapitalen også kan vedlikeholdes år ut og år inn. Det fjerde budet er at man ikke skal forbruke kapital av ikke-fornybare materielle ressurser. Ikke-fornybare materielle ressurser er metaller og mineraler. Ifølge fjerde bud er det ingen begrensninger på utvinningen av disse annet enn det som følger av de tre første budene. Poenget er at vi må betrakte dette som en kapital som vi må unngå å forbruke. Løsningen er derfor vedlikehold (f.eks. unngå at ting ruster opp) og resirkulering slik at metaller og mineraler kan brukes om igjen. Slik unngår man at kapitalbeholdningen går tapt. I praksis må man akseptere noe svinn. Dette svinnet må ifølge fjerde bud ikke være større enn det man årlig kan fornye gjennom utvinning av nye metaller og mineraler i uoverskuelig framtid.

Det femte budet er at man ikke skal være avhengig av ikke-fornybare energiresurser. Ikke-fornybare energiresurser er de fossile brensler kull, olje og gass samt uran, dvs. energikildene som industrisamfunnet er totalt avhengige av. Alle tidligere generasjoner har i hovedsak utnyttet vedvarende energikilder. Slik må det også bli for industrisamfunnet i framtida. Dagens bruk av fossile brensler strider også mot det første og andre miljøbudet ved at de både skaper forurensninger over naturens renskapasitet (f.eks. sur nedbør og CO₂-utslipp) og at de skaper fare for varig økokatastrofe (globale klimaforandringer). Her har industrisamfunnet en enorm utfordring til omlegging av selve fundamentet for hele samfunnet og økonomien gjennom energiøkonomisering og overgang til fornybare energikilder. Dette vil være en så gjennomgripende forandring at vi må regne med å måtte venne oss til en ny livsstil som er vesentlig mindre energikrevende.

Det sjette budet er at vi må minimere globalt overforbruk, dvs. forbruk som overskrider pkt. 1-5 når u-lands levestandard heves til et rimelig nivå for å løse verdens fattigdomsproblem. Dette budet må forstås slik at u-land har en rimelig rett til å heve sin levestandard. At dette har førsteprioritet ved bærekraftig utvikling, har ligget som et premiss fra begrepet bærekraftig utvikling ble introdusert av Brundtlandkommisjonen. Dersom dette gjør at økosystemenes bæreevne blir overskredet på regional eller global basis, er det i-landenes ansvar å redusere sine utslipp ned til et nivå som innebærer en form for global rettferdig fordeling av utslippskvoter. En mulig norm for dette kan være at utslippene skal være de samme per innbygger, justert for at det trengs økt energiforbruk til oppvarming jo lenger vekk man kommer fra ekvator. CO₂-utslipp er det første eksemplet på at menneskeheten samlet sett står overfor denne problemstillingen og utfordringen.

Kan økonomisk vekst og bærekraftig utvikling forenes?

Alt annet like innebærer økonomisk vekst økt miljøbelastning. Med alt annet like menes i dette tilfellet at dersom teknologi, produksjonens sammensetning mv. er konstant, vil økonomisk vekst øke miljøbelastningen. Dette gjelder per definisjon, fordi økonomisk vekst innebærer *volumvekst*, dvs. økt produksjon og omsetning av varer og tjenester. Det er grenser for hvor mye den økte miljøbelastningen gjennom økonomisk vekst kan kompenseres gjennom miljøteknologisk utvikling pga. de termodynamiske lover og den grunnleggende komplementaritet mellom naturkapital og menneskeskapt kapital. Ved sterk bærekraftighet blir derfor økonomisk vekst et problem i forhold til å løse miljøproblemene.

En avgjørende forskjell på svak og sterk bærekraftighet er hvilken tro man har på om teknologisk utvikling kan løse miljøproblemene. Hvor stor teknologisk utvikling er nødvendig for å oppveie den ønskede økonomiske vekst i i-land og u-land? Økonomen Herman Daly (1992) har utviklet en ligning som er egnet for å analysere dette. Han antar at miljøbelastningen er en funksjon av ressurgjennomstrømmingen i økonomien. Jo mere ressurser som økonomien utvinner, anvender og tilbakefører til naturen, jo høyere blir miljøbelastningen. Ligningen nedenfor spesifiserer kildene til denne miljøbelastningen og kan brukes til illustrerende beregninger. Siden det er bare gangetegn, kan vekstfaktorer benyttes i stedet for absolutte tall. Symbolene forklares nedenfor.

$$\text{ØB} = \text{BNP}/N \bullet N \bullet \text{RGS}/\text{BNP}$$

Som et grovt anslag kan det antas at den økologiske belastningen (ØB) generelt må halveres for å nå sterk bærekraftighet, $\text{ØB} = 1/2$. Verdensbefolkningen (N) forventes å bli doblet i de kommende tiår, $N = 2$. Ifølge tall fra Brundtlandkommisjonen lever omlag 1/4 av verdensbefolkningen i industrialiserte land med et bruttonasjonalprodukt pr. innbygger (BNP/N) på \$18.000. 3/4 av verdensbefolkningen lever i utviklingsland med

gjennomsnittlig BNP/N på \$800 (Verdenskommisjonen for miljø- og utvikling, 1987). Jeg justerer dette til \$2.000 for å ta hensyn til den store ikke monetære sektor i disse landene. På verdensbasis blir da $BNP/N = 1/4 \bullet 18.000 + 3/4 \bullet 2.000 = \6.000 . Målet for de industrialiserte landene er å doble deres levestandard, $BNP/N = 36.000$. Jeg antar at $BNP/N = \$8.000$ er nok til å løse fattigdomsproblemene i utviklingsland. Dette er omlag europeisk standard i femtiårene. På verdensbasis blir da $BNP/N = 1/4 \bullet 36.000 + 3/4 \bullet 8.000 = \15.000 . Vekstfaktoren for BNP/N blir da $15.000/6.000 = 2.5$, når man som en forenkling ser bort fra ulik befolkningsvekst i i-land og u-land. Med Dalys ligning kan vi nå kalkulere $RGS/BNP =$ ressursgjennomstrømning per BNP-enhet. Dette er et mål på miljøvennlighet. Lavere RGS/BNP betyr økt miljøvennlighet, og denne kan nå beregnes som den ukjente:

$$\text{ØB} = BNP/N \bullet N \bullet RGS/BNP \implies 1/2 = 2.5 \bullet 2 \bullet 1/10$$

Med den antatte vekst i levestandarden og verdensbefolkningen må altså RGS/BNP reduseres til 1/10 for å komme ned til en miljøbelastning som er antatt å tilsvare sterk bærekraftighet. Det betyr konkret at f.eks. en bil må trenge en tidel av ressursene som i dag trengs for å produsere og kjøre bilen, eller at forurensing mv. reduseres til en tidel gjennom teknologisk utvikling. I sum trengs altså en *ti ganger mer miljøvennlig teknologi enn i dag på alle områder*, dersom u-land skal få en rimelig standard og de rike land skal fortsette sin økonomiske vekst som før. Vi snakker om 80 - 90% reduksjon i miljøbelastning per BNP-enhet! Det går neppe selv om den tjenesteytende sektor er den som vokser mest. En slik teknologisk utvikling er svært lite sannsynlig. Et eksempel er energiforbruket i USA. BNP økte med 46% fra 1973 til 1988. Energiforbruket økte bare med 7% (World Resources Institute 1992), dvs. en gjennomsnittlig reduksjon av RGS/BNP ned til 7/10, dvs. langt unna målet som er 1/10. Og dette til tross for at man naturlig nok har gjennomført de billigste og mest effektive enøktiltak først.

Ut fra analysen ovenfor kan vi trekke følgende konklusjon: *Generell økonomisk vekst med vekt på teknologisk utvikling for økt økoeffektivitet vil neppe være nok til å løse miljøproblemene*. Svak bærekraftighet er med andre ord neppe tilstrekkelig. Dette betyr at en rettferdig fordeling av verdens ressurser og utslippsmuligheter også må taes i betraktning. Teknologisk utvikling vil neppe gjøre at vi unnslipper problemet.

For å realisere et bærekraftig samfunn, må vi høyst sannsynlig inn i en fase av miljøvernet der vi reduserer antall enheter produsert og konsumert. Miljøproblemene kan løses meget enkelt, om vi virkelig vil. Det er bare å *redusere antall enheter*. Anta at fem mennesker som har kjørt hver sin privatbil til jobben begynner å kjøre sammen i en bil. Da blir vekten av bilen redusert til 1/5 og utslippene til 1/5 i forhold til transportarbeidet som utføres. Altså en meget økoeffektiv løsning. I tillegg reduseres husholdningenes kostnader til en femtedel og utenriksøkonomien bedres også! Og tar de heller buss eller bane kan miljøbelastningen reduseres til 1/10 uten å redusere den egentlige levestandarden, dvs. transportarbeidet som tilbys. For å skape en sterk bærekraftig utvikling, må antakeligvis samfunnet i stigende grad ta i bruk denne typen tiltak som *reduserer antall enheter produsert og konsumert* gjennom å utvikle en ny infrastruktur for energiforsyning, transport mv. og en ny livsstil som er grunnleggende sett mer miljøvennlig. Beregningene ovenfor viser at bare teknologisk utvikling, dvs. økt økoeffektivitet i eksisterende produkter og prosesser er neppe nok til å skape en sterk bærekraftig utvikling. Det realistiske er at samfunnet i dag står overfor et *avgjørende verdivalg*: Valget mellom økt levestandard kontra økt miljø- og livsstandard. Hva er viktigst? Er det å bevare livsgrunnlaget som det opprinnelig var og heller få mer tid til å være sammen med familien? Eller er det økt inntekt og levestandard? Dette verdivalget feies under teppet av

de fleste - i håp om at økonomisk vekst og teknologisk utvikling skal gi oss i pose og sekk - noe beregningene viser at sannsynligvis er urealistisk. I en situasjon der vekstens miljømessige grenser for lengst er overskredet på mange områder (sur nedbør, CO₂-utslipp mv.) er det realistiske at vi som verdensborgere innstiller oss på en global deling av knappe naturressurser og utslippsmuligheter - for å bevare livsgrunnlaget for oss selv og våre etterkommere. Siden dagens utvikling hverken er svak eller sterk bærekraftig, er et naturlig politisk kompromiss følgende:

På kort sikt er målet svak bærekraftighet. På lengre sikt er målet sterk bærekraftighet.

På samfunnsnivå vil sterk bærekraftighet kunne sies å være oppnådd når miljøproblemene nedenfor ikke lenger eksisterer som miljøproblemer. De er da bare miljøbeskrankninger som man stadig må passe på å holde seg innenfor i økonomien.

Globale miljøutfordringer:

- Global oppvarming
- Svekking av ozonlaget
- Nedbryting av jordsmonnet
- Bevare naturens mangfold og tilstrekkelig urørt natur
- Overgang til energiøkonomisering og fornybare energikilder
- Stanse befolkningsvekst (u-land) og forbruksvekst (i-land)

Regionale miljøutfordringer i Europa

- Sur nedbør og fiskedød i Skandinavia
- Sur nedbør og skogsdød i Sentral-Europa
- Atomavfall og industri-ulykkesrisiko
- Forurensning av Nordsjøen, Østersjøen, Middelhavet m.v.
- Forsvarlig fiskeriforvaltning

Lokale miljøutfordringer

- Begrense div. utslipp fra industri, landbruk og hushold til jord, luft og vann
- Skaffe rent vann og vannsparing

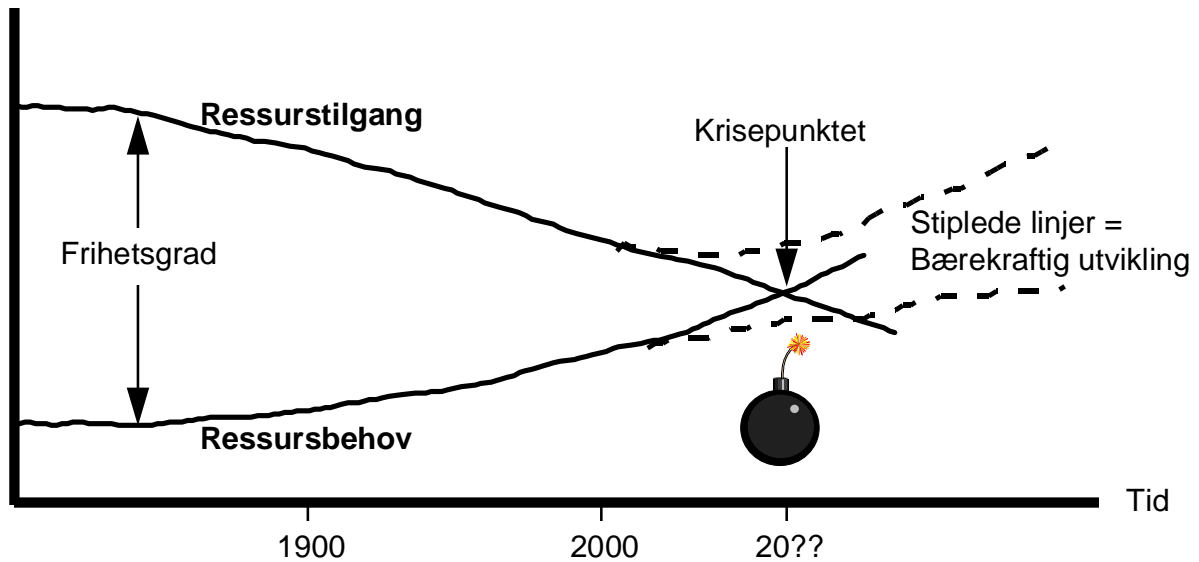
Til sammen gir de seks miljøbud og lista over miljøproblemene ovenfor en oversikt over de miljøutfordringer samfunnet ved bærekraftig utvikling må lære seg å håndtere på en tilfredsstillende måte.

Ressursklemmen - Å tenke lenger enn nesa rekker

I forrige kapittel har jeg regnet ut at tradisjonell økonomisk vekst (volumvekst) i industrilandene og bærekraftig utvikling neppe er forenlig. Men økonomisk vekst er det som faktisk foregår i i-landene i dag. Derved er vi på full fart inn i den såkalte ressursklemmen. Dette kapitlet er basert på et foredrag av dr. Lars Bern (Bern, 1996) (Bern, Lars 1996: *Hva kan fremtidsforskning og scenarier si oss om ulike bransjers og teknologiers muligheter i en kretsløpstilpasset økonomi?* I Rapport fra seminar 1: Miljøledelse og rapportering i et strategisk perspektiv. GRIPs Miljøkonferanse, 2. desember 1996).

Fysisk overlevelse dreier seg om to forhold i en gjensidig balanse. Det ene er behovet for ressurser. Det andre er tilgangen på ressurser. I dette århundret har omlag en tredjedel av klodens livsoppretholdende kapasitet gått tapt grunnet overutnyttelse, forurensninger og inngrep som har medført tap av biologisk mangfold (se f.eks. World Watch Institute's Vital Signs, GAIA Atlas of the Earth). Bare mellom 1975 og år 2000 regner man med at 18% av jordas dyrkbare mark vil være tapt. Ved år 2000 regner man

også med at utryddelsen av planter og dyr vil ha nådd en rate på omlag 50.000 arter per år. Sakte men sikkert synker verdens kapital av fossil energi. Samlet sett synker altså den globale ressurstilgangen hvert eneste år. På den annen side stiger ressursbehovet på grunn av befolkningsvekst og forbruksvekst. I løpet av de neste tredve år regner man med at verdensbefolkningen vil dobles. I tillegg sprer det høye vestlige forbruksnivået seg til nye deler av verden, f.eks. Sørøst-Asia. Vi står altså overfor en situasjon med synkende ressurstilganger og økende ressursbehov, slik figuren nedenfor illustrerer.

Avstanden mellom de to kurvene er *frihetsgraden*, dvs. at klodens ressurstilganger overstiger ressursbehovet. Når de to kurvene møtes forsvinner frihetsgraden vi har i dag - også for oss i de rike landene. Tidligere erfaring fra menneskehetens historie tilsier at da er alles kamp mot alle den eneste sannsynlige realitet. I praksis er verdens ressurser ujevnt fordelt. I den fattige del av verden merker man allerede ressursklemmen. Mange av krigene i den tredje verden kan forklares som en kamp om ressurser. F.eks. er krigen i Midtøsten i stor grad en kamp om vann- og landressurser krydret med religiøse og etniske motsetninger. Denne type konflikter kan vi regne med at vil tilta om dagens økonomiske vekst fortsetter også i de rike landene. Foreløpig merker ikke vi i de rike landene noe særlig til at vi beveger oss mot ressursklemmen. Årsaken er at vi har råd til å kjøpe oss ut av den enn så lenge det finnes ressurser tilgjengelige på verdensmarkedet. Men etterhvert som frihetsgraden mellom ressurstilganger og behov reduseres vil disse konfliktene til slutt også berøre oss. Når det gjelder CO₂-utslipp og globale klimaforandringer er allerede konflikten aktivisert, foreløpig på diplomatisk nivå. Endres ikke den globale utviklingen, vil sannsynligvis lokale og regionale ressurskonflikter tilta til vi til slutt oppdager at vi befinner oss i en slags tredje verdenskrig. Terrorangrepet på World Trade Center var et ekstremt tegn på at det i andre kulturer er en økende motstand mot at USA og de rike landene skal bestemme "alt" her i verden, militært, økonomisk og politisk. Dersom ikke USA og de rike landene legger om kursen og i høyere grad respekterer andre kulturers rett til selvbestemmelse og tilstrekkelig økonomisk utvikling, er det ikke usannsynlig at vi vil oppleve økende terror. Mennesker som uansett ikke har noe å leve i den håpløse situasjonen de er i, er naturlige selvmordskandidater. Dvs. akkurat som unge stenkastende og selvmordsbombende palestinere vurderer det i forhold til Israel, deres egenrådige lokale supermakt.

Bærekraftig utvikling er å endre kursen i tide - før bomben i figuren ovenfor detonerer for alvor, økologisk, sosialt og militært. Dette innebærer å stanse ødeleggelsene av jordas ressurstilganger og gradvis bygge dem opp igjen, slik den øverste stiplede linjen i figuren illustrerer. Samtidig må man gradvis flate ut befolkningsveksten (spesielt i u-land) og forbruksveksten (spesielt i i-land) slik at ressursbehovet øker saktere, slik den nederste stiplede linjen i figuren illustrerer. På denne måten unngår vi å kjøre oss fast i ressursklemmens krisepunkt. Derimot øker vi sakte men sikkert frihetsgraden igjen. Slik blir konfliktpotensialet mindre. Det blir lettere å komme fram til politiske og diplomatiske løsninger på ressursfordelingsproblemet.

Ingen vet akkurat når kurvene for ressurstilgang og ressursbehov vil krysse hverandre og utviklingen blir kriseartet. I virkeligheten er det ulike kurver for ulike ressurser som mat, vann, olje, jern, etc.. De krysser hverandre på ulike tidspunkt. Ulik kjøpeevne gjør også at kurvene krysser hverandre på ulikt tidspunkt alt ettersom hvor rikt landet og den enkelte er. Det eneste vi *vet helt sikkert* ut fra global statistikk, er at vi globalt sett er på vei mot ressursklemmen. Å avvise denne problematikken fordi det ikke er noe problem i dag, er det samme som å ikke tenke lenger enn nesa rekker. De fleste spådommer tilsier at vi antakeligvis har 30 til 50 år på oss. Dette er menneskehetens gyldne mulighet. Den industrielle revolusjon er over. Det globale utviklingsprosjektet menneskeheten nå må gå sammen om er *Overgangstida fra økonomisk vekst til bærekraftig utvikling*. Det denne gyldne muligheten boka søker å inspirere til global innsats for å gjennomføre i tide.

Kapittel 30

Målet er økt livskvalitet

Materialistisk livsoppfattelse

Begrepet livskvalitet er et litt finere ord for hva vi mener at er lykken i livet. I dette kapitlet skal jeg presentere og drøfte ulike oppfatninger av hva lykken i livet kan være. Bak tradisjonell økonomisk teori ligger det en materialistisk oppfattelse av livskvalitet. Jeg skal starte med å se nærmere på dette verdisynet som kan oppsummeres slik:

Materialisme

Definisjon: Livskvaliteten avhenger av levestandard, status og prestisje.

Forutsetning: Uavhengighet mellom levestandard og tilfredsstillelse av andre behov og verdier. Hvis det er noen sammenheng, er den så fall positiv.

Politikk: Personlig: Øke inntekt og formue og gjøre sosial og yrkesmessig karriere.
Nasjonalt: Økonomisk vekst og økt produktivitet.

Tilhengere: Tradisjonelle økonomer og politikere.
Kanskje folk flest i gjerning, selv om de sier noe annet?

Ved et materialistisk verdisyn antar man at lykken avhenger mest av levestandard, status og prestisje. På individnivå blir det gode liv å gjøre karriere og øke inntekt, forbruk, formue og status. På nasjonalt nivå blir økonomisk vekst målet og midlet til det gode samfunn. Dette er den tradisjonelle antakelsen som har dominert utviklingen i den vestlige kultur og industrialismen fram til dags dato. De fleste vil erkjenne at andre behov og verdier som kjærlighet, vennskap, selvutfoldelse etc. er viktig for livskvaliteten. Men i praksis synes det som om levestandard, yrkeskarriere og prestisje prioriteres av svært mange på det personlige plan.

I den nasjonale økonomiske politikken prioriteres økt levestandard gjennom at det overordnede målet er økonomisk vekst. Denne prioriteringen følger logisk og fornuftig ut fra den grunnleggende antakelsen som ligger bak materialismen. Det er antakelsen om uavhengighet mellom levestandard og tilfredsstillelse av andre behov og verdier. Dersom det skulle være noen sammenheng, antas det gjerne at denne er positiv. Dvs. at økt levestandard antas å øke mulighetene for å tilfredsstillere andre behov og verdier også. Altså er det problemfritt å prioritere levestandard. Det materialistiske lykkebegrepet har sine røtter i den gang det var fattigdom og nød blant folk flest. Da var naturlig å tenke at bare de fikk bedre råd, ville de bli lykkelige. I alle fall opplevdes de økonomiske problemene som så overskyggende at det viktigste var å bedre økonomien og heve levestandarden. Men stemmer det at man blir lykkeligere av høyere levestandard? Jeg tror at svaret er ja, dersom man lever i fattigdom og nød. Men dersom man i utgangspunktet har en rimelig levestandard, tror jeg svaret er nei. Dette forhindrer ikke at man f.eks. kan føle økt velvære gjennom å få pusset opp leiligheten og på denne måten få økt levestandarden. Men lykken i livet avhenger i minst like stor grad av andre ting. Mitt eget liv kan fungere som eksempel på det.

Jeg vokste opp med foreldre som hadde et materialistisk verdisyn. De var sosiale mennesker som elsket selskaper, familiesammenkomster og fisketurer med snekka. Så de var ikke blinde for andre verdier. Men i praksis var det høy inntekt, status og prestisje som var prioritert. De drev sin gren av Svae's Danseskole som den gangen var

et stort foretak og landets mest anerkjente danseskole. Dypt, dypt inne i meg fikk jeg preget inn at målet med livet var å bli til noe og å ha god råd. Å nyte livet på andre måter dreiet seg om korte stunder i hverdagen og ferier innimellom den harde jobbingen som måtte til. Dersom materialisme er en riktig oppfatning av livskvalitet, skulle jeg vært blant de aller lykkeligste barn i verden. Jeg var jo på "Norgestoppen" målt ut fra denne definisjonen av livskvalitet. Jeg vokste opp i Holmenkollåsen. Mine foreldre hadde høy status i samfunnet og hørte til datidens kjendiser. Vi hadde et svært hus med fire mål tomt med utsikt over hele Oslofjorden og en svær Amerikaner som bil. På den tida i slutten av 50-årene bodde folk flest trangt og de færreste hadde bil. Kort sagt, om en materialistisk definisjon av livskvalitet var riktig jeg skulle vært lykkelig som barn. Mye lykkeligere enn barn i mindre velstående familier. Det var jeg ikke. Jeg lengtet etter mer kjærlighet fra min mor, som var et menneske som ikke hadde lett for å uttrykke følelser. Jeg lengtet etter at min far skulle være mere hjemme og ha mer tid til meg. Og jeg lengtet etter at far og mor skulle slutte å krangle. Jeg lengtet kort og godt etter alle mulige andre verdier enn de materielle. Det illustrerer poenget. Lever man i fattigdom og nød, kan nok lykken være å komme ut av det. Men har man en rimelig levestandard, blir andre verdier egentlig viktigere.

I praksis har heller ikke materialismens antakelse om uavhengighet mellom materielle verdier og andre verdier vist seg å stemme, hverken på det personlige plan eller på det nasjonale plan. Jo mer man prioriterer inntekt, status og karriere i sitt eget liv, desto mindre mulighet blir det tidsmessig til å ivareta andre verdier. Når man forfølger et materialistisk verdisyn i sitt liv, endres man også som menneske. Jo mer man prioriterer karriere, levestandard, statur og prestisje, desto mindre blir man i stand til å ha glede av andre verdier. Årsaken er at man gjerne hardner til som menneske av å prioritere karriere framfor annet i livet.

Dersom den materialistiske oppfatningen av livskvalitet er feil, betyr det faktisk at selve grunnlaget for den økonomiske politikken er feil. Og slik er det. Dette har ikke vist seg bare på det personlige plan, men også på det nasjonalt plan. Ettersom levestandarden har vokst, har vi måttet effektivisere produksjonen og sentralisere samfunnet slik at de sosiale nettverkene delvis er gått i oppløsning. Derfor er også samfunnet sosialt sett på mange måter blitt mindre ivaretagende enn før. Det finnes positive trender også. Men økende kriminalitet, selvmordstendenser mv. tyder på at noe likevel er fundamentalt galt. Vi blir ikke lykkeligere som nasjon av høyere levestandard. Ei heller blir vi det på det personlige plan. Men hva er så alternativet?

Behovsorientert livsoppfattelse

For å kunne definere livskvalitet på en måte som gjør at begrepet blir anvendbart i økonomisk teori og politikk trengs den en *teori om menneskelige behov* som referanseramme. Som økonom begynte jeg derfor på slutten av 70-tallet å lete etter en egnet behovsteori. Fra utdannelsen kjente jeg til Maslows behovshierarki. Det slår fast at det materielle er det grunnleggende. Dette følte jeg at ikke stemte. Jeg hadde nemlig også vært i Afrika i Sahelområdet, en tid etter den første sultekatastrofen der. Men jeg opplevde ikke Afrika sør for Sahara som sultens kontinent. Jeg opplevde det som *smilets kontinent*. Til tross for at de ikke eide nåla i veggen og ikke hadde vaskevann en gang, virket de mye lykkeligere enn meg der de lo, smilte og hygget seg sammen. Jeg følte meg som et dødt og livløst menneske i forhold til dem. På grunn av denne erfaringen, følte jeg at det ikke kunne være sant at det materielle var grunnleggende slik Maslows behovshierarki antar. Jeg opplevde det som at alt egentlig var like viktig. Dette måtte reflekteres i behovsteorien. Det skjedde mye spennende innen livskvalitetsforskning på den tida. Likevel fant jeg ingen behovsteori som jeg opplevde at var både

enkel nok og generell nok til å kunne fungere som grunnlag for økonomisk tenkning og teori.

Plutselig en dag kom imidlertid behovsteorien jeg hadde lett etter til meg, fra mitt eget indre. Det var jo så enkelt, så enkelt. Foran meg så jeg et bilde av mennesket med de ulike delene av kroppen. Alle har en fysisk kropp. Derved har alle *fysiske behov*. Midt i kroppen ligger hjertet. Alle har et hjerte. Altså har alle *følelsesmessige behov*. Øverst på kroppen er hodet. Altså har alle også *åndelige og mentale behov*. Derved var ideen til en ny behovsteori født. Så tenkte jeg videre. Hva er egentlig våre fysiske eller materielle behov? Grunnleggende sett er dette hverken hus og klær eller TV og bil. Våre grunnleggende fysiologiske behov er luft, vann, næring og passe stråling inn i kroppen. Og det er å få inntaket ut igjen i form av varmetap, svette, tiss og avføring. Og det er at den økologiske nisje for mennesket som art blir bevart. Og så viselig er naturen innrettet at vår avføring og utånding er plantenes næring og innånding, og omvendt. Gjennom våre grunnleggende fysiske behov inngår vi i de økologiske kretsløp. Menneskets stoffskifte er en liten krøll på de globale økologisk-økonomiske kretsløp. Skal vi ha en sunn kropp, må vi bokstavelig talt ha en sunn økonomi også. Derfor gir det etter min mening riktigere assosiasjoner for tanken om vi kaller de grunnleggende fysiske behov for *økologiske behov*. Jeg endte altså opp med en *behovmodell* bestående av økologiske, følelsesmessige og åndelige behov. Seinere har jeg erfart at det manglet ett behov som også er selvinnlysende. Det er *kroppslige behov* i form av seksualitet og sensualitet, dvs. alle mulige former for kroppslig og fysisk utfoldelse og nytelse.

I tillegg til disse grunnleggende behov, har mennesket en rekke *levestandardsønsk*. Disse ønskene er egentlig ikke behov. Det er ønsker om å disponere bestemte *redskaper* for å tilfredsstille behovene. Det er f.eks. klær og hus for å holde varmen og være attraktiv sosialt sett. Det er f.eks. en dusj med varmt vann for å holde seg ren og nyte opplevelsen. For mange har imidlertid disse levestandardsønskene en så stor egenverdi at de oppleves som behov de også. For å gjøre behovsteorien mer generell har jeg derfor etterhvert begynt å bruke den vanlige betegnelsen på levestandardsønsk, dvs. å kalle dem materielle behov. Jeg har seinere holdt fast ved denne måten å klassifisere behov på av den enkle grunn at jeg ikke har funnet noen bedre måte å gjøre det på hverken gjennom litteraturstudier eller diskusjoner med andre.

Etterhvert har jeg gjennom MD. John C. Pierrakos sine arbeider. (Pierrakos, 1992) funnet en psykologisk teori som understøtter en slik livsplanorientert behovsmodell. Hans arbeider kan sies å være en videreføring av Wilhelm Reichs, Alexander Lowens og Carl Jungs teorier. Pierrakos opererer også med en slik livsplanorientert modell av mennesket. Dypest sett har denne måten å betrakte mennesket på røtter i tusenårige tradisjoner i Østen. Det såkalte chakra-systemet slår fast at mennesket lever på sju ulike energetiske livsplan og auralag knyttet til hvert chakra. Det er de samme livsplan som forekommer i min behovsmodell, bare noe forenklet. De tre øverste åndelige chakraene er slått sammen til det åndelige livsplan. Og de følelsesmessige chakraene, hjertet og magen, er slått sammen til det følelsesmessige livsplan. En slik livsplanorientert behovsteori har flere fordelaktige egenskaper. Modellen er så enkel at alle kan forstå og huske den. Den er generell og uavhengig av rase og kultur fordi den er basert på de ulike energetiske *livsplan* mennesket som art lever på. Disse er gitt, konstante og relativt udiskuterbare for alle mennesker, fordi de er betinget i hvordan mennesket som art og organisme fungerer. Derfor er en slik livsplanorientert behovsmodell egnet som grunnlag for økonomisk tenkning og teori.

Svae's livsplanorienterte behovsmodell

LIVSPLAN	EKSEMPLER PÅ BEHOV	
<i>Åndelige</i>	Mening, kreativitet, høyere bevissthet mv.	Livsstandard
<i>Mentale</i>	Lære, forstå, kontrollere, mv.	<i>Krever tid og evne til å dekke behov</i>
<i>Følelsesmessige</i>	Kjærlighet, anerkjennelse, mv.	
<i>Kroppslige</i>	Hvile, mosjon, sensualitet, seksualitet, mv.	
<i>Økologiske</i>	Luft, vann, næring og stråling inn i kroppen. Avfall og utslipp ut og vekk. Bevare økologiske nisje (grenseverdier).	Miljøstandard <i>Krever bærekraftig utvikling</i>
<i>Materielle</i>	Varer og tjenester som: - Gjør livet behagelig, spennende, etc. - Gir status, selvfølelse etc.	Levestandard <i>Krever produksjon og konsum</i>

Det er tre hovedpoenget innebygget i denne behovsmodellen. Det første hovedpoenget er at vi har *tre ulike typer behov*. Den ene typen behov er kroppslige, følelsesmessige, mentale og åndelige behov som krever tid til egenaktivitet for å bli tilfredsstilt. Nivået på denne tilfredsstillelsen kaller jeg livsstandard. Den andre typen behov vi har er økologiske behov. Disse krever bærekraftig utvikling for å bli tilfredsstilt, fordi mennesket gjennom sin fysiske kropp er en del av det globale økologisk-økonomiske kretsløpet. Bare når naturen og økonomien er sunn og frisk i fysisk forstand, kan vi selv ha håp om å være sunne og friske. Den tredje typen behov vi har er materielle behov. De krever produksjon og forbruk for å bli tilfredsstilt. Nivået på denne tilfredsstillelsen er det vi kaller levestandard.

Det andre hovedpoenget med behovsmodellen er *at alle de tre typene behov ansees som like viktige*. Maslows behovsteori er et behovshierarki. Min behovsteori er intet hierarki. Virkelig lykke i livet oppnås når alle tre typer behov er tilfredsstilt. At man har mye av det ene, kan i liten eller ingen grad oppveie at man har lite av det andre. F.eks. kan ikke høy materiell levestandard kompensere for manglende økologisk og behovsmessig tilfredsstillelse. Alle de tragiske skjebnene blant f.eks. film- og popstjerner og mange styrtrike kan fungere som eksempel på det. Ofte har det vært liv i ensomhet og ulykkelighet. Den høye levestandarden har altså ikke kunnet kompensere for en lav livsstandard. Høy levestandard kan heller ikke kompensere for lav økologisk standard. Er den økologiske standarden lav, vil resultatet bli dårlig helse og sykdom som reduserer livskvaliteten vesentlig. Poenger er altså at vi trenger å tilfredsstille alle de tre typene behov på en gang. Generelt vil en balansert tilfredsstillelse av alle de tre typene behov på et lavere nivå være bedre enn at bare en av dem er overopplyt. Man blir hverken særlig lykkelig av å være rik uten venner, av å sitte i ren og vakker natur uten mat å spise, eller av å ha det topp sammen med sin elskede mens miljøødeleggelse gjør at livsgrunnlaget forsvinner.

Det tredje hovedpoenget med behovsteorien er at vi får en tradisjonell økonomisk *avveining mellom de tre typene behov*. Dersom vi hever levestandarden, blir det alt annet like dårligere tid til å tilfredsstille indre behov og en dårligere miljøstandard. Skal vi heve miljøstandard, må vi alt annet like akseptere en lavere levestandard. Skal vi har mer tid til familie, venner og oss selv, blir det alt annet like dårligere tid til å produsere og konsumere. Gjennom teknologisk, sosial og menneskelig utvikling er det selvfølgelig mulig å heve behovstfredsstillelsen på alle tre områder. Det er jo poenget ved bærekraftig utvikling. Men i nuet og i hverdagen står man overfor en avveining mellom de tre typene behov.

Gjennom denne tredimensjonale behovsmodellen hadde jeg gitt andre verdier et konkret innhold i forhold til økonomisk teori og politisk tenkning. Livsstandarden (øverste del av modellen) omfatter kroppslige, følelsesmessige, mentale og åndelige behov. Hva som er de viktigste behov på disse fire livsplan vil variere fra menneske til menneske. Når det gjelder å skape livskvalitet for seg selv, kan man også foreta dypere analyser, slik jeg har gjort det i del 1 av boka om livskvalitet. I forhold til økonomiske analyser som er poenget i denne delen av boka, er imidlertid poenget et annet.

Det økonomiske hovedpoenget med en livsplanorientert behovsteori er at *alle typer behov ikke automatisk tilfredsstilles gjennom høy levestandard*. Denne enkle konklusjonen er en revolusjon for økonomisk teori. Hvis dette er riktig, må vi også i økonomien og politikken tenke på hva disse behovene består i og hvordan vi skal tilfredsstille dem for å skape en høy livskvalitet.

Behovene på de fire øverste livsplan krever *tid til egenaktivitet* for å tilfredsstilles. Bare gjennom å leve i kroppen og ta seg tid til å nyte dens gleder, tilfredsstilles kroppslige behov. Bare gjennom å leve på det følelsesmessige livsplan og ta seg tid til vennskap og kjærlighet, kan disse behovene tilfredsstilles. Osv. Det er *umulig å kjøpe tilfredsstillelse av disse indre behovene*. Ja, jeg mener det alvorlig. Disse behovene som kanskje er aller viktigst for livskvaliteten gitt den høye levestandarden, kan vi ikke kjøpe tilfredsstillelse av.

Nå vil sikkert mange reagere. Vi kan jo f.eks. kjøpe massasje for å tilfredsstille kroppslige behov. Vi kan kjøpe et restaurantbesøk sammen med venner for å tilfredsstille følelsesmessige behov. Vi kan kjøpe kurs for å tilfredsstille mentale behov. Vi kan kjøpe et besøk på en utstilling for å tilfredsstille åndelige behov. Så derfor kan vi vel kjøpe tilfredsstillelse av åndelige, mentale, følelsesmessige og kroppslige behov også. Selv om det kan virke som om svaret er ja, er det faktisk dypest sett nei. Poenget er at det ikke hjelper å bare kjøpe disse tjenestene. Du må selv *bruke av din egen tid* for å få noe utbytte av massasjetimen, restaurantbesøket, kurset og utstillingen. Dette er det essensielle når det gjelder disse behovene som til sammen utgjør det jeg kaller livsstandarden. Det essensielle er at de krever tid til egenaktivitet. Riktignok kan man kombinere egenaktiviteten med forbruk for å øke nytelsen, f.eks. en sydentur. Men du har ikke derved kjøpt deg tilfredsstillelse av følelsesmessige behov. Du må delta selv og gjennom en positiv innstilling, kreativitet og egenaktivitet sørge for at du får noe hyggelig ut av sydenturen. Om du kjøper en sydentur og krever at reisearrangøren skal gjøre deg lykkelig, vil turen garantert bli en fiasko. Konklusjonen er og blir derfor at det kun er egenaktivitet og tid til dette som tilfredsstiller selve behovene.

Denne konklusjonen er helt avgjørende for den nye, helhetlige økonomiske tenkningen. Derfor oppfordrer jeg deg til å tenke nøye gjennom dette. Er du enig med meg? Er du enig i at tilfredsstillelse av de fire øverste indre behovene kun kan skje gjennom tid til egenaktivitet? Er du enig i at det vi kan kjøpe for penger eventuelt bare kan hjelpe oss i denne egenaktiviteten, men at det er og blir egenaktiviteten som er det avgjørende? Dersom du er enig i dette, betyr det at tradisjonelle økonomiske teorier ikke gir deg svar på hvordan vi kan øke livskvaliteten hverken personlig eller som samfunn. Siden tradisjonell økonomisk teori ikke omhandler disse behovene i det hele tatt, betyr det at økonomisk teori hittil har gjort fullstendig skivebom på å kunne si noe om hva som egentlig gjør folk lykkelige. Den såkalte velferdsteorien, har med andre ord svært lite med den egentlige velferden å gjøre. Den angår kun i hovedsak hvordan vi mest mulig effektivt kan produsere varer og tjenester som omsettes i markeder. Den viktigste velferden vår blir imidlertid bestemt i den delen av økonomien som er utenom markedene, dvs. den uformelle økonomien i folks hjem og i samværet mellom folk

hjemme og ute. Dette danner grunnlag for en helt ny økonomisk forståelse og tenkning ut fra livskvalitet som mål.

Med utgangspunkt i min livsplanorienterte behovsmodell kan en behovsorientert oppfatning av livskvalitet oppsummeres slik:

Behovsorientering

- Definisjon:** Livskvaliteten avhenger av levestandard, livsstandard og miljøstandard
- Levestandard avhenger av produksjon og konsum
 - Livsstandard avhenger av tid til behovstilfredsstillelse og evne til å tilfredsstille disse behovene (bevissthetsnivå)
 - Miljøstandard avhenger av bærekraftig utvikling
- Forutsetning:** Levestandard, livsstandard og miljøstandard er komplementære, dvs. at de utfyller hverandre og i liten grad kan erstatte hverandre.
- Politikk:**
- Personlig: Balansert liv som gir tilfredsstillelse av alle behov
 - Nasjonalt: En humanisert økonomi og teknologi
- Tilhengere:** Kvinner i større grad enn menn
Mange innen miljøbevegelsen, new age og andre verdiorienterte miljøer

Dette er etter min oppfatning en mer realistisk definisjon av livskvalitet. F.eks. antas det at både et fint hus, vennskap og miljøkvaliteter påvirker livskvaliteten. De fleste mennesker vil kjenne seg igjen i dette. Den grunnleggende forutsetningen er nå at det er en komplementaritet mellom levestandard og livsstandard. Begge deler trengs for å få et godt liv. Det er den *samme tid* man har til disposisjon for å tilfredsstille indre behov (f.eks. være sammen med familien), og å tjene penger for å få høy levestandard. Veien til økt livskvalitet blir å få i pose og sekk. F.eks. ved å tilfredsstille åndelige, sosiale og kroppslige behov også i arbeidet. Konsekvensen av å øke livsstandarden blir en humanisert økonomi og teknologi der mennesket og dets behov er målet. Maskiner og pengeøkonomisk lønnsomhet er midlet, i stedet for omvendt.

Gjennom denne enkle behovsteorien blir tradisjonell økonomisk teori nesten barnslig i sin naivitet, der man utelukkende fokuserer på det materielle ved lønnsomhetsvurderinger. Hittil har man betraktet det som rasjonelt med profittmaksimering. Jo høyere profitt, desto bedre. Ut fra behovsteorien blir denne tenkningen et særtilfelle der bare materielle behov betyr noe. Dvs. at man ensidig og utelukkende legger vekt på en av de tre typene behov mennesket har. Antakelig er miljøstandard og livsstandard viktigere for folks livskvalitet enn levestandard på de nivåene av levestandard vi opererer med i industrilandene. Dersom vi foretar lønnsomhetsvurderinger ut fra profittmaksimering vil vi kunne gjennomføre effektivisering som øker lønnsomheten, men reduserer livsstandarden og miljøstandarden slik at livskvaliteten likevel går ned. Innenfor rammen av tradisjonell økonomisk teori, kan man ikke fange opp dette. En slik analyse og forståelse er *kun* mulig dersom man har en behovsteori som fundament for den økonomiske teorien. Derfor legger behovsteorien min grunnlag for en helt ny økonomisk teori og tenkning. Poenget er at alle tre typer behov må ivaretas og at økonomiske lønnsomhetsvurderinger må fange opp dette. Ifølge behovsmodellen blir verdispørsmålet derfor et spørsmål om å avveie tre *verdivekter* for å skape høyest mulig livskvalitet:

- 1) *Levestandard* kontra *miljøstandard*
- 2) *Levestandard* kontra *livsstandard* (indre behovstilfredsstillelse)
- 3) *Miljøstandard* kontra *livsstandard*

Seinere skal jeg vende tilbake til hvordan man kan utvikle ny økonomisk teori og lønnsomhetsvurderinger på disse premissene.

Åndelig livsoppfattelse

Hittil har jeg drøftet det materialistiske og det behovsorienterte verdisyn. Det finnes imidlertid enda ett verdisyn som er meget utbredt. Det er det åndelige verdisynet. I en materiell definisjon sier man at det materielle dypest sett er viktigst. Men det motsatte er også en mulighet, nemlig at det åndelige er det mest avgjørende. Gjennom Barbra Ann Brennans arbeider (Brennan, 1993) har jeg funnet teori som på en meget klar måte uttrykker en åndelig definisjon av livskvalitet. Hun begynner sin bok med å snakke om paradigmeskifte. Det dreier seg om overgangen fra en Newtoniansk virkelighetsoppfattelse der materie er det grunnleggende og avgjørende, jfr. det materialistiske verdisynet. Så har vitenskapen beveget seg videre mot en dualistisk virkelighetsoppfattelse gjennom Einsteins teorier og videreutviklingen av dem. Da er det både energi og materie som er det grunnleggende. Ifølge Einstein er de sideordnet. Dette tilsvarer det behovsorienterte verdisynet der alle behovene regnes som like viktige og intet står over noe annet.

Ifølge Brennan vokser enda et nytt paradigme fram i dag som er basert på erkjennelse fra ulike forskningsfelt:

- kvantefysikk	Prinsippet om at “som man spør får man svar”
- holografisk teori	Prinsippet om at “helheten går igjen i hver enkelt del”
- biokjemi	Prinsippet om at gener er informasjonsbærere
- alternativ medisin	Prinsippet om at menneskets livsenergi er det grunnleggende

Pierrakos har vært en banebryter når det gjelder å måle og kartlegge det menneskelige energifeltet (auraen) vitenskapelig. Gjennom hans elev Barbra Ann Brennan er hans forskning brakt et kvalitativt skritt videre. Nå konvergerer forskningen med resultater man har kommet fram til blant annet i kvantefysikken. Det er ikke mulig å skille mellom årsak og virkning, mellom observatør og observert resultat. Det synes som om viljen eller menneskets intensjon er avgjørende. Det betyr at mennesket i mye større grad enn vi hittil har trodd, faktisk får som resultat det vi forventer oss av våre handlinger. Dette betyr at menneskets vilje og makt er mye friere og større enn vi noensinne har våget å forestille oss. Dette betyr at livskvaliteten primært blir påvirket av vår egen bevissthet og vilje. Ifølge Brennan med flere er det energi i form av bevissthet (informasjon) som er det grunnleggende for all materie. Akkurat som et holografisk bilde er en refleksjon av den underliggende splittede lysenergien som igjen samles, er all materie en refleksjon av den underliggende åndelige og fysiske energi som igjen samles og utgjør det vi kaller materie. Siden virkeligheten antas å være holografisk bestemt, vil man gjennom selvutvikling også påvirke helheten til fordel for en selv. Som vi sår, høster vi.

Forskningen og teoriene forlater på dette stadiet tradisjonell fysikk og psykologi. Boken *Light Emerging* (Brennan 1993) beskriver en ny teori der energi antas å være den primære realitet og den materielle virkelighet kun en refleksjon av denne. Det er akkurat som et holografisk bilde framkommer som en refleksjon av en underliggende lysenergi, der hver del inneholder informasjon om helheten. Livskvalitet blir derved på en helt annen måte avhengig av alt, spesielt av egen bevissthet og vilje som holografisk og automatisk vil påvirke helheten. Ut fra dette kan en åndelig definisjon av livskvalitet oppsummeres slik.

Åndelig verdisyn

- Definisjon:** Livskvalitet er holografisk bestemt. Ens egen livskvalitet påvirkes av alt, men avhenger primært av ens egen bevissthet og vilje.
- Forutsetning:** Energi og bevissthet er det grunnleggende og materien er en refleksjon av dette.
- Politikk:** Personlig: Høyere bevissthet og friere vilje er det avgjørende for å øke livskvaliteten.
Nasjonalt: Politikk med fokus på menneskelig vekst
- Tilhengere:** New Age bevegelsen, spirituelle ledere, mange kvantefysikere

Jeg skal ikke gå dypere inn i den åndelige definisjonen av livskvalitet. Jeg vil i den videre økonomiske analyse basere meg på en behovsorientert definisjon av livskvalitet. Den er dualistisk i sin natur. Både det indre og det ytre har betydning. Derfor er den egnet som grunnlag for ny økonomisk og politisk tenkning. Den inneholder både det materialistiske og det åndelige verdisyn som spesialtilfeller. Den enkelte kan så få føle og mene det de vil om hva som er viktigst og kanskje det grunnleggende. En behovsorientert definisjon av livskvalitet er mest generell og derfor mest egnet på det stadiet av utvikling menneskeheten for tida befinner seg i økonomi politikk. En behovsorientert definisjon av livskvalitet har også en annen viktig egenskap. Den inneholder relativt presise begreper for hva det vil si å øke livskvaliteten, både for den enkelte og for samfunnet. Dette skjer gjennom å øke livsstandarden, levestandarden og/eller miljøstandarden. Og hensikten med dette kapitlet var nettopp å svare på hva det vil si å øke livskvaliteten, som jo er målet ved bærekraftig utvikling. Behovsmodellen min er mitt svar på hva det vil si å øke livskvaliteten.

Hva mener nordmenn er avgjørende for livskvaliteten?

Stemmer min oppfattelse av livskvalitet stemmer med folk flest sin? Svaret er ja. I del 1 av boka omtaler jeg en statistisk verdiundersøkelse som viser nettopp dette. Her skal jeg referere en annen analyse som bekrefter det samme. Poenget i den analysen jeg skal referere nå er at behovene som inngår i livsstandarden er og blir de viktigste for folk, gitt at man ikke er i en økologisk eller økonomisk nødsituasjon. Det materielle er kun "verdienes beskytter" som Hareide kaller det (Hareide, 1991). Han gjorde en holdningsundersøkelse på Hedmark. Først gjorde han en uformell undersøkelse. I alle slags forsamlinger han besøkte startet han med å be folk skrive ned svaret på ett spørsmål: "Hva gjør livet verd å leve?" Til sammen fikk han inn over tusen svar på dette spørsmålet. Han oppsummerer svarene slik: "Det merkelige er at svarene var nesten de samme over alt. Det var de samme tema som gikk igjen uansett kjønn eller sosial klasse eller bosted. De individuelle forskjellene var naturligvis der. Men jeg har laget en felles inndeling av disse svarene. For det første har vi det jeg vil kalle "verdienes kilder". Så har vi det jeg vil kalle "verdienes beskyttere".

Den første kilden er: Noen er glad i meg

Dette gjør livet verdt å leve: at jeg kjenner ømhet, nærhet til noe levende og at noen bryr seg om meg.

Den andre kilden er: Jeg kan få bety noe

Dette gjør livet verd å leve: at jeg kan få skape noe, få utfordringer bli anerkjent, gjøre noe for andre mennesker.

Dette er verdiskapingens to kilder (og jeg vil tro: ikke bare i Hedemark).” Hareide fortsetter slik med sin oppsummering: “Verdikildene nevnes oftest og går igjen i nesten alle besvarelsene. Men mange nevner også noen forhold som jeg har valgt å kalle "verdienes beskyttere". De skaper ikke selve veksten i verdiene, men de beskytter deres vekstvilkår. Disse forholdene ble nevnt en del ganger:

- frisk natur
- helse
- frihet
- en viss levestandard
- fred og fravær av krig"

Det var Hareides undersøkelse og tolkning av den. Hva betyr dette sett i forhold til de tre ulike definisjonene av livskvalitet jeg har presentert? Det betyr at Hedmarkinger generelt ikke tror på en materialistisk definisjon av livskvalitet. Det betyr at de viktigste verdiene av alle, er de som jeg etter en behovsorientert definisjon inngår i livsstandarden. At noen er glad i meg er en konkretisering av de følelsesmessige behov. Å få bety noe er en konkretisering av de åndelige behov. Blant det Hareide kaller verdienes beskyttere finner vi helse (kroppslige og økologiske behov) og en viss levestandard (materielle behov) og frisk natur (økologiske behov). Konklusjonen er altså at en behovsorientert definisjon samsvarer med Hedmarkingers oppfatning av livskvalitet. Antakelig er ikke hedmarkinger så veldig forskjellige fra nordmenn eller jordboere flest. Konklusjonen blir at behovsmodellen min gir et dekkende bilde av hva folk mener er avgjørende for livskvaliteten. Derfor vil den danne utgangspunkt for tenkningen omkring livskvalitet og bærekraftig utvikling i resten av boka.

Økt livskvalitet - Det nye målet for utviklingen

Ved en behovsorientert definisjon avhenger livskvaliteten avhenger av tre forhold:

<i>Levestandard</i>	Tilfredsstillelse av materielle behov. Dette forutsetter at natur og menneske produserer varer og tjenester.
<i>Livsstandard</i>	Tilfredsstillelse av kroppslige, følelsesmessige, mentale og åndelige behov. Dette forutsetter tid og evne til å dekke disse behovene.
<i>Miljøstandard,</i>	Tilfredsstillelse av økologiske behov. Dette forutsetter en økologisk bærekraftig utvikling.

Målet for utviklingen blir å øke livskvaliteten som definert ovenfor. Gjennom en behovsorientert definisjon av livskvalitet har jeg presisert hva jeg mener med det gode liv såvidt klart at det er mulig å formulere både økonomisk teori og praktisk politikk ut fra dette. Utfordringen for ledere i henhold til denne definisjonen er ikke lenger bare å skape en høy levestandard. Nå er også livsstandard og miljøstandard en del av formålet med økonomisk aktivitet. Den grunnleggende utfordring for økonomer, bedriftsledere og politikere vil bli å inkludere disse faktorene i sin tenkning, sine teorier, sin lederpraksis, i sine regnskaper og i sin politiske tenkning. Dette vil medføre en endring i selve lønnsomhetsbegrepet, noe jeg skal komme tilbake til. Etter min mening er denne endringen av lønnsomhetsbegrepet den avgjørende forutsetning for at en ny økonomisk utvikling kan forløses som fremmer utvikling i stedet for vekst.

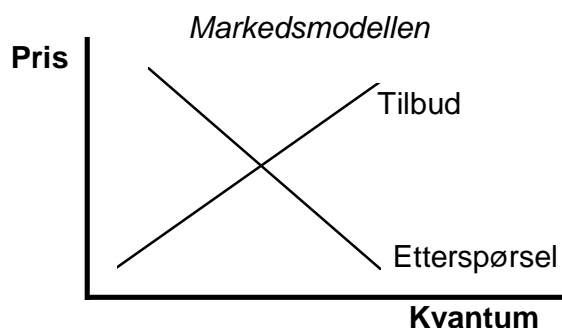
Kapittel 31

Å slutte å tro at de gamle økonomiske modellene gir svaret

Nytt verdigrunnlag krever nye teorier

Jeg basert framstilling på en definisjon av økonomi som at det er læren om å utnytte de tilgjengelige ressurser best mulig for å tilfredsstillte menneskelige behov. Økonomer har utviklet mye teori om hva som er *best mulig*. Det vil si normativ teori om lønnsomhet, effektivitet og optimalisering. Men all denne teorien er utviklet ut i fra et *materialistisk verdisyn* og det premiss at *økonomi kan studeres isolert* fra økologisk teori og behovsteori. Derved handler det økonomiske fag nesten utelukkende om verdier som kan tilfredsstilltes ved å kjøpe noe i markedet. Andre verdier faller utenfor. De blir såkalte eksterne effekter i markedet. Nå er det slik at disse eksterne effektene dreier seg om noe av det aller viktigste for menneskene. På behovssiden dreier det seg f.eks. om kjærlighet, omsorg og ivaretagelse og å føle at livet har en mening. Dvs. forhold som er viktigere for et menneskes livslykke enn den materielle standard, gitt at man ikke er i en nødssituasjon. På ressursiden dreier dette seg om hvordan vi kan bevare vårt eget livsgrunnlag, noe vi er helt avhengige av for vår kulturs overlevelse. Jeg skal gå gjennom noen økonomiske hovedmodeller for å utdype hva jeg mener.

Markedsmodellen

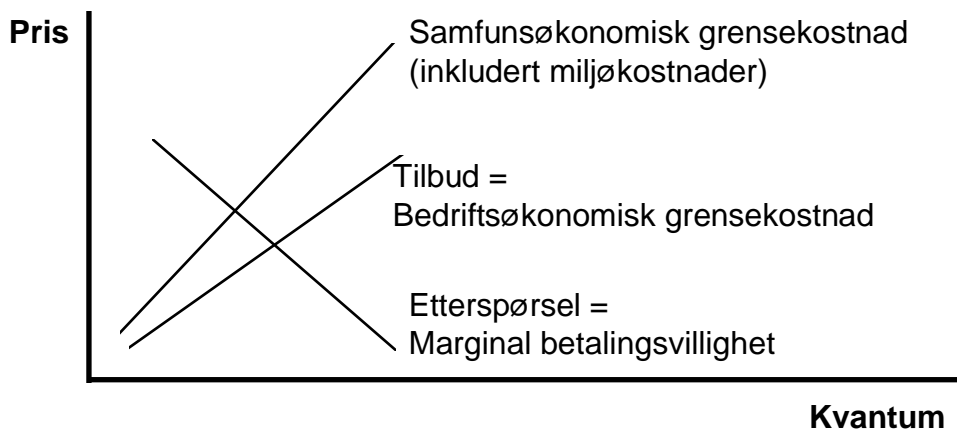

Figuren ovenfor er markedsmodellen. I figuren er det tegnet inn en synkende etterspørselskurve. For når prisen går opp vil etterspørselen etter en vare normalt avta. Tilbudskurven vil i de fleste markeder være vannrett eller stigende. Dvs. at flere varer kan tilbys enten til samme pris eller til en stigende pris når man nærmer seg kapasitetsgrensen. Der tilbuds- og etterspørselskurvene krysser hverandre i figuren er det likevekt i markedet. Alt som blir tilbudt blir etterspurt. Alle som ønsker å kjøpe varen til markedsprisen, får kjøpt det de ønsker. Markedsmodellen forklarer altså hvordan pris og omsatt kvantum blir bestemt i et marked. Og den kan brukes til å analysere hva som skjer med pris og omsetning hvis råvarepriser stiger, inntekten øker etc.. Til dette formål er modellen laget. Til dette formål er modellen enkel, nyttig og god.

Sett ut fra denne bokas perspektiv er det sentrale ved modellen noe helt annet. Det er at hverken naturen eller de menneskelige behov inngår i modellen. Ta en titt på figuren en gang til. Begrepet økologi eller livsgrunnlag finner du ikke der. Begrepet menneskelige behov og noen antydning om hva disse består i, finner du ikke der.

Modellen sier overhodet ikke noe om hvor naturens tålegrenser går. Modellen sier overhodet ikke noe om menneskene blir lykkelige av den markedsløsningen som oppstår. Det var selvfølgelig heller ikke denne modellens hensikt. Dens hensikt er å beskrive hvordan pris og kvantum blir bestemt i et marked. For dette formål har modellen vist seg svært egnet og er derfor blitt stående som en av hovedmodellene i det økonomiske fag.

Økonomisk teori har lenge erkjent at det finnes eksterne effekter i forhold til markedsmodellen, dvs. at virkninger i form av kostnader eller inntekter som hverken tilbyderne eller etterspørerne betaler for. En av de største eksterne effektene vi har i dag er at det stort sett er gratis å forurense, å overfiske, overbeite og på andre måter ødelegge naturen. Miljøproblemet er den største samlede eksterne effekten i dagens økonomi. På den annen side er markedet selve fundamentet for dagens økonomi. I denne forbindelse har markedsmodellen et budskap å gi oss som er viktig. Siden modellen forklarer hvordan pris og kvantum blir bestemt, kan den også brukes til å analysere hvordan slike eksterne effekter kan bli tatt hensyn til i markedet.

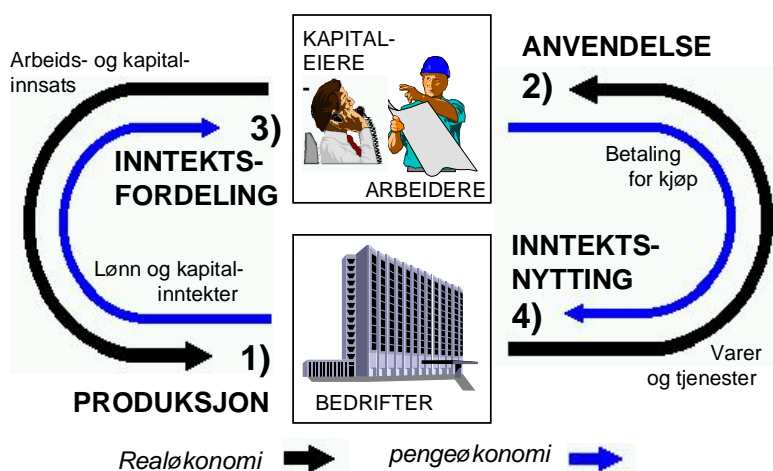
I figuren ovenfor er tilbuds- og etterspørselskurven gitt en dypere økonomisk tolkning. Man kan vise at tilbudskurven vil tilsvare den bedriftsøkonomiske grensekostnaden, dvs. hvor mye det koster produsentene å produsere en enhet til. Når man har negative eksterne effekter i form av miljøkostnader, vil den samfunnsøkonomiske kostnaden ved produksjonen være høyere. Markedsløsningen blir der tilbud (bedriftsøkonomisk grensekostnad) er lik etterspørselen (marginal betalingsvillighet). Den samfunnsmessig optimale løsningen er det samfunnsøkonomisk grensekostnad er lik etterspørselen. Markedsmodellen antyder derfor hvordan man kan korrigere for en slik markedssvikt. Det finnes prinsipielt to mulige løsninger. Den ene er å gå *mot* markedskreftene og innføre en kvoteregulering av enten omsatt kvantum eller forurensningsmengden. Den andre løsningen er å gå *med* markedskreftene og øke de bedriftsøkonomiske kostnadene slik at de inkluderer miljøkostnadene, dvs. å innføre *miljøskatter*. Dette skal jeg komme tilbake til seinere.

Markedsmodellens hensikt er å beskrive hvordan pris og kvantum bestemmes i markedet. Den kan som forklart ovenfor også brukes til å analysere hvordan man kan få en markedsøkonomi til å ta hensyn til eksterne effekter. Men noen helhetlig økonomisk modeller er det stadig vekk ikke. Markedsmodellen sier intet om at vi bør bevare livsgrunnlaget og hva det innebærer å gjøre dette. Den sier intet om markedsløsningen er den som best tilfredsstiller de menneskelige behovene på alle plan. Markedsmodellen behandler kun det som kan kjøpes og selges i markeder eller omgjøres til pengeverdier. Poenget er at vi ikke kan behandle alt som varer. Livsgrunnlaget er en absolutt verdi som må bevares, ikke noe som kan byttes, kjøpes eller selges mot noe annet. Menneskets viktigste følelsesmessige behov kan ikke tilfredsstilles ved å kjøpe varer og

tjenester, men bare gjennom tid til egenaktivitet. Dette fanger ikke markedsmodellen opp. Modellen er rett og slett ikke egnet til helhetstenkning, fordi menneskets viktigste behov og bevaringen av livsgrunnlaget blir eksterne effekter i modellen. Det vi trenger er økonomiske modeller, teori og tenkning som tar utgangspunkt i et vi har et livsgrunnlag som må bevares, og at mennesket har både indre behov, økologiske behov og materielle behov som må tilfredsstilles, slik realøkonomimodellen angir.

Nasjonalregnskapssystemet

Nedenfor er en annen hovedmodell i det økonomiske fag. Det er den økonomiske sirkulasjonsmodellen som er grunnlaget for nasjonalregnskapssystemet. Det vil si måling av produksjon og anvendelse av varer og tjenester og inntektsfordeling og nytting i en nasjon.

Figuren består av fire piler. De to ytterste pilene er det realøkonomiske kretsløpet, dvs. produksjon og anvendelse av varer og tjenester. De to innerste pilene er det pengeøkonomiske kretsløpet av inntektsfordeling og nytting. Det realøkonomiske og pengeøkonomiske kretsløpet går hver sin vei. For når en vare går ut av butikken, går pengene inn i butikken. Når du går inn på en bedrift og yter en arbeidsinnsats, går pengene til lønn ut av bedriften. Nasjonalregnskapet er ligninger som beskriver disse fire pilene og sammenhengen mellom dem ved hjelp av begreper som f.eks. bruttonasjonalprodukt, import, eksport, konsum, investering, disponibel inntekt, sparing, etc.. For å beskrive en nasjons økonomiske tilstand og danne grunnlag for beslutninger i den økonomiske (vekst-) politikken har nasjonalregnskapssystemet vist seg å være hensiktsmessig. Derfor er den blitt stående som av hovedmodellene i det økonomiske fag.

Sett ut fra denne bokas perspektiv er det sentrale ved modellen noe helt annet. Det er at hverken naturen eller de menneskelige behov inngår i modellen. Ta en titt på figuren en gang til. Begrepet økologi eller livsgrunnlag finner du ikke der. Begrepet menneskelige behov finner du ikke der. Modellen sier overhodet ikke noe om hvor naturens tålegrenser går. Modellen sier overhodet ikke noe om menneskene blir lykkelige av nasjonens økonomiske resultat og tilstand. Det var selvfølgelig heller ikke denne modellens hensikt. For å illustrere hvor galt av sted man kan komme når man analyserer ut fra slike snevre økonomiske modeller, skal jeg ta et lite eksempel.

Problemstillingen jeg skal analysere er: Hvordan kan Norge spare oljeinntekter? I følge nasjonalregnskapet er det slik at:

$$\text{Sparing} = \text{Nettorealinvestering} + \text{Nettofinansinvestering}$$

Ifølge nasjonalregnskapssystemet kan Norge som nasjon bare spare på to måter. Det ene er gjennom å investere *innenlands* ved å øke produksjonskapitalen gjennom positive netto realinvesteringer. Altså ved å bygge bygninger, kjøpe eller lage maskiner, bygge veier og annen infrastruktur. Den andre måten å spare på er ved å investere *utenlands* gjennom positive netto finansinvesteringer. Dvs. å bygge opp tilgodehavender i forhold til utlandet. For disse tilgodehavender kan vi seinere kjøpe varer og tjenester i utlandet. Nasjonalregnskapet er en tradisjonell økonomisk modell der kun en eneste kapital inngår, nemlig økonomisk kapital. Realøkonomimodellen slår fast at vi har fire ulike typer kapital:

- *naturkapital* (økosystemene, livsgrunnlaget, naturressurser)
- *realkapital* (bygninger, maskiner, infrastruktur, boliger)
- *menneskekapital* (mennesket selv og dets moral, utdanningsnivå, evner og anlegg)
- *kulturkapital* (kulturens evne skape indre og ytre fred og ivareta helheten)

Realøkonomimodellen utvider den økonomiske sirkulasjonsmodellen til å omfatte helheten økonomien inngår i. I følge realøkonomimodellen blir det tre andre måter å spare oljeinntekter på:

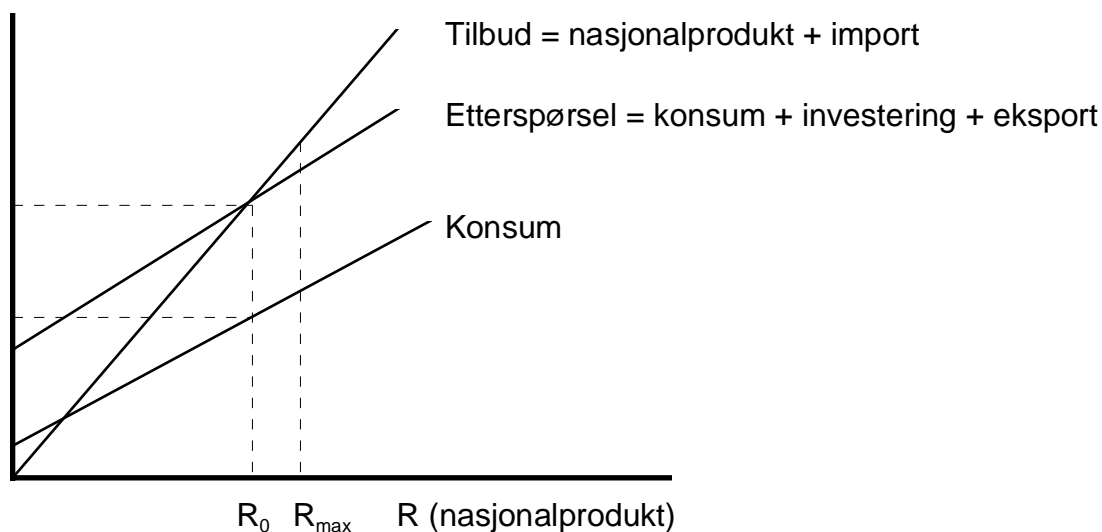
- Vi kan la oljen ligge der den er, dvs. spare den i form av ubenyttet naturkapital
- Vi kan investere i menneskene og deres holdninger, moral og utdanningsnivå
- Vi kan investere i å skape en kultur med mindre vold, etniske motsetninger, kriminalitet etc.

Disse måtene å spare oljeinntekter på fanger overhodet ikke nasjonalregnskapet opp. Og det er til og med viktige og nyttige måter å spare oljeinntekter på. Dette viser hvor galt av sted man kan komme i analysen, når man bygger den på de tradisjonelle økonomiske modellene. Dvs. modeller der mål og mening er hentet innenfor økonomien selv fordi modellendes verdigrunnlag er materialistisk i stedet for behovsorientert.

Multiplikatormodeller

Modellen nedenfor er en såkalt Keynesmodell (etter økonomen John Manyard Keynes). Keynesmodeller er en annen type hovedmodeller i det økonomiske fag. Det er modeller for nasjonal budsjettering, dvs. styring av nasjonens økonomi. Bak modellene ligger det en antakelse om at konsumet blir bestemt av privat disponibel inntekt. Denne øker med økende nasjonalprodukt. Derfor er kurven for konsumet stigende. Samlet etterspørsel består i tillegg av investering og eksport. I de enkle modellene antas disse for gitt utenfor modellen, dvs. konstante uansett hva nasjonalproduktet er. Samlet etterspørsel blir derfor en stigende linje parallell med grafen for konsumet. Samlet tilbud i økonomien består av det man lager selv i nasjonen (nasjonalproduktet) pluss det man kjøper fra andre land (import). Likevekt i økonomien oppstår der samlet tilbud er lik samlet etterspørsel. I figuren nedenfor blir det ved nasjonalproduktet R_0 .

Samlet tilbud
og etterspørsel

Hensikten med denne modellen er å vise at det kan oppstå en likevekt i økonomien ved et lavere nasjonalprodukt (R_0) enn det som gir full sysselsetting (R_{max}). Metoden for å få full sysselsetting i økonomien blir å påvirke etterspørselskurven. Dersom den flyttes oppover gjennom f.eks. økt offentlig etterspørsel til konsum og investering, kan man få en likevekt ved full sysselsetting. Modellen beskriver altså hvordan myndighetene gjennom finanspolitikken (offentlige utgifter og inntekter) kan drive etterspørselsregulering og styre samlet etterspørsel og sysselsetting i økonomien. For dette formål har modellene vist seg hensiktsmessige.

Sett ut fra denne bokas perspektiv er det sentrale ved modellen nok en gang noe helt annet. Det er at hverken naturen eller de menneskelige behov inngår i modellen. Ta en titt på figuren en gang til. Begrepet økologi eller livsgrunnlag finner du ikke der. Begrepet menneskelige behov finner du ikke der. Modellen sier ikke noe om hvor naturens tålegrenser går. Modellen sier ikke noe om menneskene blir lykkelige av det nasjonalproduktet som gir likevekt, annet enn at den indirekte angir sysselsettingsnivået som en av faktorene som påvirker livskvaliteten for folk. Når produktiviteten øker, vil samme kvantum kunne produseres med færre mennesker. Eneste måte å unngå økt arbeidsledighet på blir da å øke produksjon og konsum, dvs. økonomisk vekst. Her kommer problemet med modellen og dens sneversyn inn. For denne økonomiske veksten er det som truer selve livsgrunnlaget vårt i dag. Modellen sier heller ikke noe om vi blir lykkeligere av denne økte produktiviteten, dvs. om livskvaliteten går opp eller ned. Nok en gang er noe av det viktigste, naturgrunnlaget og de menneskelige behov utelatt i modellen.

Bedriftsøkonomisk lønnsomhetsvurdering

Ved lønnsomhetsvurdering av prosjekter bør næringslivet ifølge bedriftsøkonomisk teori bruke nåverdi- og internrentemetoden. For å bruke metodene må man først sette opp et budsjett for å komme fra til den årlige kontantstrømmen. Kontantstrømmen angir hvor store beløp som årlig strømmer inn og ut av kontantbeholdningen. Et budsjett kan f.eks. se slik ut:

RESULTATBUDSJETT

År:	0	1	2	3	4
Salgsinntekter		21.000	22.050	23.153	24.310
-Variable kostnader		12.600	13.230	13.892	14.586
=Dekningsbidrag		8.400	8.820	9.261	9.724
-Faste kostnader		4.725	4.961	5.209	5.470
=Brutto driftsresultat		3.675	3.859	4.052	4.254
-Avskrivning		1.520	1.216	973	3.891
-Renter		600	450	300	150
+Utrangering: salgssum					1.216
=Skattbart overskudd		1.555	2.193	2.779	1.429
-Skatt		435	614	778	400
=Resultat etter skatt		1.120	1.579	2.001	1.029

LIKVIDITETSBUDSJETT

År:	0	1	2	3	4
Resultat etter skatt		1.120	1.579	2.001	1.029
+Avskrivning		1.520	1.216	973	3.891
-Investering	7.600				
+Lån	6.000				
-Avdrag		1.500	1.500	1.500	1.500
-Arbeidskapital	2.520	126	132	139	-2.917
=Kontantstrøm	-4.120	1.014	1.162	1.335	6.337

Både nåverdimetoden og internrentemetoden er basert på renteregning ved lønnsomhetsvurderingen. Ved nåverdimetoden belaster man kontantstrømmen man har kommet fram til med kostnaden ved å finansiere prosjektet (kapitalkostnaden). Det tallet man kommer fram til via denne beregningen er den såkalte *nåverdien*. Det viser hvor mye rikere man blir i dag ved å gjennomføre prosjektet ved gitte kapitalkostnaden. Dersom kapitalkostnaden er 12% i eksemplet ovenfor blir nåverdien lik 2.689 kroner. Internrentemetoden er en annen metode for å foreta samme lønnsomhetsvurdering. Forskjellen er at lønnsomhetsvurderingen foregår i prosenter i stedet for kroner. Internrenten er den renten man får på den investerte kapital i prosjektet. I prosjektet ovenfor investeres det 4.120 kroner på tidspunkt 0. Seinere får man tilbake 1.014 kroner om ett år, 1.160 kroner om to år, 1.335 kroner om tre år og 6.337 kroner om fire år. Via renteregning kan man finne ut at man da har fått en avkastning på den investerte kapital på 32% i dette tilfellet. Dersom kapitalen til investeringen kan skaffes til 12% rente er dette åpenbart et lønnsomt prosjekt. $32\% - 12\% = 20\%$ avkastning som kan "puttes i lomma".

Nåverdi- og internrentemetoden er de anerkjente metodene for lønnsomhetsvurdering i næringslivet. Verdigrunlaget som ligger bak disse metodene er å maksimere verdien av den investerte kapital for de nåværende eiere. Verdigrunlaget er altså materialistisk og

kapitalistisk. Dersom målet for eierne er størst mulig avkastning på kapitalen, er metodene nyttige og hensiktsmessige. Dersom målet for arbeiderne er høyst mulig lønn og levestandard, er metodene også nyttige og hensiktsmessige. For tjener bedriften mest mulig, har de det beste grunnlaget for å kreve høyere lønn og andre frynsegoder ved lønnsforhandlinger. Via vanlige regnskap og regnskapsanalyse kan man foreta lønnsomhetsvurderinger som tilsvarende internrentemetoden, og derfor kan vurderes på lik linje med metodene jeg har gått gjennom ovenfor.

Sett ut fra denne bokas perspektiv er det sentrale ved disse metodene for bedriftsøkonomisk lønnsomhetsvurdering nok en gang noe helt annet. Det er at hverken naturen eller de menneskelige behov inngår i regnestykkene. Ta en titt på budsjettet en gang til. Begrepet økologi eller livsgrunnlag finner du ikke der. Begrepet menneskelige behov finner du ikke som en post i budsjettet. Ta en titt på de to tallene som kommer ut av lønnsomhetsvurderingen. Nåverdien ble lik 2.689 kroner og internrenten ble lik 32%. Disse tallene sier overhodet ikke noe om hvor naturens tålegrenser går. Tallene sier overhodet ikke noe om menneskene blir lykkelige av å gjennomføre dette prosjektet, annet enn at tallene angir at den materielle behovstilfredsstillelsen vil kunne øke for eierne av bedriften. Men la oss anta at dette prosjektet var en effektivisering av produksjonen som gjør at den kroppslige og følelsesmessige behovstilfredsstillelsen i arbeidet går ned for et flertall av arbeiderne. Da vil prosjektet kunne redusere den totale livskvaliteten bedriften bidrar med. Eller anta at prosjektet er å investere i en fabrikk som forurensar mer enn naturens og menneskets tålegrenser. Nåverdi- og internrentemetoden forteller at prosjektet er lønnsomt. Men livskvaliteten kan gå ned på grunn av redusert økologisk behovstilfredsstillelse. De økonomiske lønnsomhetsvurderingene med nåverdi- og internrentemetoden sier ingenting om *avveiningen* av de materielle behovene mot indre behovstilfredsstillelse og økologisk behovstilfredsstillelse. Og dette er en sentral problemstilling i dagens økonomi! - Siden levestandarden allerede er så høy, vi har lite tid til tilfredsstillelsen av indre behov og fordi selve livsgrunnlaget er truet.

Vi står foran et paradigmeskifte i økonomisk teori

De mest anvendte samfunnsøkonomiske og bedriftsøkonomiske modellene har jeg gått gjennom og kommentert ovenfor. På tilsvarende måte kunne jeg gått gjennom modell etter modell innen det økonomiske fag. Konklusjonen blir hver gang den samme. Disse teoriene er nyttige for å beskrive hva som skjer *innen* økonomien. Og til dette formål trenger vi fortsatt disse modellene. Modellene forteller hvordan vi kan innrette produksjon og konsum lønnsomt *innen* den materielle behovstilfredsstillelsen. Men det vesentlige i disse modellene er likevel ikke det som er der. *Naturen* er ikke der. *Menneskelige behov* er ikke der. Vi har en økonomisk tenkning og teori som er løstrevet både fra det fysiske naturgrunnlaget og fra de menneskelige behov. Derfor blir de tradisjonelle økonomiske teoriene økonomi for økonomiens egen skyld. I virkeligheten må mål og mening hentes utenfor økonomien, i psykologisk og fysiologisk behovsteori. Rammebetingelsen for økonomien må også hentes utenfor økonomien selv, i økologisk teori og forståelse.

Et fagområde innenfor økonomien er velferdsteori. Av navnet framgår det at det har noe med velferd å gjøre, dvs. menneskelig lykke. Da skulle man jo tro at her dukket begreper som behov og livskvalitet opp. Men akk nei. Heller ikke her finnes slikt. Økonomisk velferdsteori omhandler det som er av minst betydning for økningen av den menneskelige lykke i de industrialiserte samfunn, nemlig den materielle levestandarden. Alle opinionundersøkelser i Norge viser entydig at det viktigste for folk (gitt dagens høye levestandard), er et godt familieliv, et givende arbeid mv. Slike "andre verdier" fanges ikke opp av tradisjonell velferdøkonomisk teori. Dersom målet ved økonomi er

å tilfredsstille menneskelige behov, slik definisjonen av økonomi slo fast, må selvfølgelig slike "andre verdier" også inkluderes.

Det er rett og slett nødvendig med et paradigmeskifte i det økonomiske fag. Med dagens høye levestandard, kan vi ikke dosere på våre høyskoler en økonomisk teori som bare angår de materielle aspekter av livet. For å øke livskvaliteten trenger vi en effektivisering og vekst når det gjelder miljøstandard og livsstandard, og en avveining av disse behovene mot levestandarden. Da trenger vi en økonomisk teori der dette er inkludert fra starten av. Vi kan ikke lenger fortsette med en økonomisk teori der de viktigste tingene for livskvaliteten er utelatt. Min behovsteori tilfredsstiller en av de forutsetningene man regner med at er nødvendig for at paradigmeskifter generelt skal kunne finne sted. Det er at den gamle teorien ikke underkjennes, men inngår i den nye teorien som et spesialtilfelle. Derved er det ikke en konflikt mellom den gamle og nye teorien. Den gamle teorien er fortsatt sann. Men reduseres til et spesialtilfelle i den nye og mer generelle teorien. Slik er det med min behovsteori, der essensen var at vi hadde tre typer behov:

<i>Indre behov</i>	Kroppslige, følelsesmessige, mentale og åndelige behov
<i>Økologiske behov</i>	Overlevelsesbehov i form av rent luft, vann og næring inn i kroppen, avfall ut og vekk fra livsmiljøet samt at den økologiske nisjen (livsvilkårene) må opprettholdes
<i>Materielle behov</i>	Produksjon og konsum for å få et mer behagelig og spennende (etc.) liv

Dersom du føler at indre behov og økologiske behov ikke betyr noe for deg, i alle fall ikke annet enn i fritida, er den gamle økonomiske velferdsteorien dekkende for deg når du søker høy livskvalitet. Hvis du ikke føler at vennskap, kjærlighet, seksualitet, mening med livet etc. betyr noe for deg..... Hvis du ikke føler at det betyr noe for deg at du har rent vann, ren luft og sunn næring. Hvis du ikke synes det er nødvendig at livsgrunnlaget bevares for deg selv til du blir gammel og for dine barn..... Hvis bare materiell levestandard betyr noe for deg, ene og alene..... Da vil de tradisjonelle økonomiske modeller gi deg svar på alt du har lurt på når det gjelder hva som lønner seg her i livet. Men min modell vil også kunne fange opp dette. Dette blir *spesialtilfellet* der bare materielle behov betyr noe og indre behov og økologiske behov tillegges null vekt.

Dersom derimot indre, følelsesmessige behov og økologiske behov betyr noe for deg, og det gjør det selvfølgelig for alle, så vil ikke tradisjonelle økonomiske teorier kunne gi deg svar på de viktigste spørsmål når det gjelder hva som lønner seg. For lønnsomheten omhandler kun lønnsomhet innen de materielle behov og produksjon og konsum i forhold til dette. En helhetlig økonomisk tenkning og lønnsomhetsvurdering som kan si noe om *avveiningen* av de materielle behovene av disse mot indre behovstilfredsstillelse og økologisk behovstilfredsstillelse er framtiden for det økonomiske fag. I de neste kapitlene der jeg ser på løsninger skal jeg presentere slik økonomisk teori og tenkning.

Kapittel 32

Bærekraftig ledelse -

Det nye helhetlige ledelseskonseptet

Integrering av bærekraftig utvikling i bedriftens strategi

Jeg skal starte med å se nærmere på hvordan bærekraftig utvikling kan fungere som mål på organisasjonsnivå. På organisasjonsnivå dreier bærekraftig utvikling seg om ledelse for å skape en bærekraftig utvikling. Bærekraftig utvikling har med et langsiktig perspektiv å gjøre. Det langsiktige perspektivet for en organisasjon kommer til uttrykk i dens strategi. Derfor skal jeg i dette kapitlet fokusere på hvordan målet om en bærekraftig utvikling kan integreres i bedriftens strategi. Trinnene i strategiprosessen gjennomgås og relevante ledelsesmodeller presenteres.

Valg av strategi for en bedrift eller etat er en beslutning under usikkerhet. Strategiske beslutninger kjennetegnes av et langsiktig perspektiv. Skal strategien bli vellykket, må man ha vurdert framtida noenlunde rett med hensyn til samfunnstrender og markedsutvikling. I dag uttrykkes det et krav om et sosialt og økologisk marked, noe som markedsføres gjennom målet om en bærekraftig utvikling. Mye tyder på at dette vil bli et stadig viktigere mål på samfunnsnivå. Her skal ikke dette diskuteres, men tas som en forutsetning. Bedrifter som ønsker å tenke langsiktig, bør da se sin strategi også i forhold til målet om en bærekraftig utvikling. Premisset for tenkningen er at bedriften ønsker å være *pro-aktiv*. Det vil si å gå foran i prosessen for å realisere en bærekraftig utvikling. Dette har vært et ønske f.eks. fra International Chamber of Commerce (1991). Når miljøledelse systematisk knyttes opp mot målet om en bærekraftig utvikling, kaller jeg det bærekraftig ledelse. *Bærekraftig ledelse* er verdifokusert ledelse ut fra en langsiktig visjon om at organisasjonen skal bli en bærekraftig virksomhet i et bærekraftig samfunn.

Jeg skal beskrive bærekraftig ledelse som *ledelsesfilosofi* ved å relatere den til trinnene i den strategiske prosess (Johnson and Scholes, 1993) (Roos m.fl., 1994):

1. *Preferanseanalyse* (Valg av visjon, virksomhetside og mål)
2. *Strategisk analyse* (Situasjonsanalyse og identifisere strategiske alternativer)
3. *Evaluering* (Konsekvensanalyse, evaluering og fatte en beslutning)
4. *Gjennomføring* (Plan for gjennomføring samt oppfølging og kontroll)

Preferanseanalyse - Målhierarki for bærekraftig ledelse

Visjonen kan sies å være bedriftens ledestjerne. Hvor ønsker man å være om fem til ti år, og eventuelt enda lenger fram i tid? Ved bærekraftig ledelse er visjonen å bli en bærekraftig bedrift i et bærekraftig samfunn. I tillegg vil bedriften ha sin spesifikke visjon knyttet til dens virksomhetside. Dette kan uttrykkes f.eks. på denne måten:

XXX's visjon er å bli den ledende produsent av YYY på marked ZZZ, og gjennom dette bidra til en bærekraftig utvikling.

Virksomhetsideen eller forretningsideen beskriver det bedriften gjør og hvordan inntektene framkommer. Tradisjonelt har forretningsideer vært *produksjonsorienterte* (produsere, levere) eller *markedsorienterte* (selge, markedsføre). Dette binder bedriftens tenkning opp mot et spesifikt produkt eller marked. Dette kan være en ulempe i prosessen mot et bærekraftig samfunn. Det er ikke usannsynlig at både produksjonsprosesser, produkter og

markeder vil kunne forsvinne og erstattes med nye underveis. Da gjelder det at bedriften ikke går med i dragsuget.

Ved bærekraftig ledelse bør virksomhetsideen relateres til målet om en bærekraftig utvikling, dvs. å få mer livskvalitet ut av mindre miljøbelastning. Virksomhetsideen blir da *behovsorientert* (dekke behov eller funksjoner), noe som innebærer et mer fundamentalt perspektiv på virksomheten. En bilprodusent kan f.eks. gradvis omdefinere seg til å være en leverandør av persontransportmidler og tjenester. At mennesker alltid vil trenge og ønske å reise er mer sannsynlig enn at massebilismen vil inngå i et bærekraftig samfunn.

Ved verdifokusert ledelse (Keeney, 1992) er målene det som skal sikre at man går i riktig retning, dvs. mot å realisere visjonen. Målet ved bærekraftig utvikling og ledelse er å øke livskvaliteten. Ved en behovsorientert oppfatning av livskvalitet, antas livskvaliteten å avhenge av indre behovstilfredsstillelse, økologisk behovstilfredsstillelse og ytre materiell behovstilfredsstillelse. Ifølge Svaes's livsplanorienterte behovsmodell blir livskvalitet altså et *tredimensjonalt mål* bestående av *røde* (livsstandard), *grønne* (miljøstandard) og *blå* (levestandard) *verdier*. Ut fra dette kan et målhierarki defineres.

Målhierarki for bærekraftig ledelse

HOVEDMÅLET er å bidra til en bærekraftig utvikling, dvs. å øke livskvaliteten uten å overskride bæreevnen til de støttende økosystemer.

DELMÅL:

1. MAKSIMERE LIVSSTANDARDEN

- 1.1 Maksimere tid til behovstilfredsstillelse
(Dvs. av åndelige, mentale, følelsesmessige og kroppslige behov)
- 1.2 Maksimere bevissthetsnivå
(Dvs. kontakt med de egentlige behov og evne til å få dem tilfredsstillet)

2. MAKSIMERE MILJØSTANDARDEN

- 2.1 Maksimere indre miljøstandard
= Minimere overskridelse av helsemessige grenseverdier
- 2.2 Maksimere ytre miljøstandard
= Minimere overskridelse av økologiske grenseverdier

3. MAKSIMERE LEVESTANDARDEN

- 3.1 Maksimere nettofortjeneste/avanse pr. enhet
- 3.2 Maksimere markedsandel
- 3.3 Maksimere langsiktig konkurranseevne
- 3.4 Maksimere sysselsettingen
- 3.5 Maksimere inntektsutjevning

Målene i et verdifokusert målhierarki skal være *åpne* mål (Keeney, 1992), dvs. at man alltid ønsker mer eller mindre av alt. Målhierarkiet definerer det ideelle alternativ. Lista kan sies å være en "Ole Brumm-liste". Når Ole Brumm blir spurt om han foretrekker honning eller noe annet, svarer han: "Ja takk, begge deler!" Poenget med et målhierarki er at *egentlig* ønsker vi alt sammen, mest mulig av alt det gode og minst mulig av alt det onde. Tingenes iboende faenskap er desverre at i det virkelige liv er det sjelden man får i pose og sekk. I praksis er oftest målene konkurrerende slik at man står overfor en avveiningssituasjon. Vil man ha mer av det ene, må man akseptere mindre av det andre. Målhierarkiet danner da grunnlaget for evalueringen av de strategiske alternativene. Dette kommer jeg tilbake til. Det generelle målhierarkiet ovenfor fungerer som en referanseramme ved bærekraftig ledelse. Så må det bearbeides og eventuelt omformes i forhold bedriftens faktiske verdier og en konkret beslutningssituasjon. Jeg skal kommentere de ulike målene nærmere.

Maksimere levestandarden

Miljøvernere vil kanskje reagere på at målhierarkiet også inneholder et mål om å maksimere levestandarden målt ved bl.a. BNP pr innbygger. Er det ikke heller snakk om et passe nivå på levestandarden og at vi må akseptere at tiltak vil koste.

Poenget er at egentlig vil vel alle ha mest mulig av alt. Ingen har vel noe imot å få enda høyere inntekt og kunne ha finere hus, bil etc., dersom dette ikke går på bekostning av noe annet. Det er dette som uttrykkes i målhierarkiet. Ifølge beslutningsanalytisk teori skal alle mål være retningsbestemte, dvs. maksimeres eller minimeres.

Men så må virkeligheten trekkes inn. Problemet er at i virkelighetens verden er det målkonflikter. Vi må avveie hvor viktige de ulike målene er i forhold til hverandre. Alt annet konstant, vil økt levestandard bety lavere livsstandard og miljøstandard. Bare gjennom en langvarig teknologisk, sosial og menneskelig utvikling kan vi kanskje gradvis få mer av alt. Målhierarkiet uttrykker at vi egentlig ønsker dette.

Materielt nivå (mål 1.1) er et mål i seg selv i en pengeøkonomi. De øvrige målene er hentet fra mandatet til den grønne skattekommissjonen og inkludert her. Sysselsetting og konkurransevne er egentlig ikke mål i seg selv, og skal egentlig ikke være med i et slikt målhierarki. Kostnadene ved tiltak går egentlig til fradrag på netto inntektsnivå. Egentlig er det bare ett eneste mål her, dvs. mål 1.1.

Bedret konkurransevne og å minimere kostnadene ved tiltak er egentlig midler til å nå mer fundamentale mål, dvs. et høyt inntektsnivå i Norge og gjennom dette en høy levestandard. Om man skal foreta en preferanseanalyse (avveie verdiene mot hverandre), kan dette innebære visse faglige problemer som ikke drøftes nærmere her. Å føre opp midler i målhierarkiet vil også redusere kreativitet, fordi man binder seg til visse midler i stedet for å analysere fritt ut fra de egentlige grunnverdier. Likevel velger jeg å la de stå der. Det gjør målhierarkiet mer i samsvar med vanlige lederes verdier.

Maksimere livsstandard

I dagens situasjon med relativt høyt gjennomsnittlig inntektsnivå i i-landene, er antakeligvis andre mål enn høyere inntekt viktigere for å øke livskvaliteten. Livsstandard er det som antakeligvis bestemmer mest hvordan vi føler at vi har det (kjærlighet, vennskap og annen indre behovstilfredsstillelse). Dette er såkalte livsgoder (Hareide 1991). Det miljømessig spennende ved slike goder er at de *kan vokse i det uendelig uten å belaste miljøet*. De har også den spennende økonomiske egenskapen at *når man deler dem, får man mer igjen selv*. Deler man en glede, blir enda gladere selv. Gir man mer kjærlighet, får man mer tilbake. Bruker man kroppen variert, får kroppen mer energi på sikt, osv.) Det er her det "økonomiske vekstområdet" er i en bærekraftig økonomi. Slik kan vi øke den totale livskvaliteten selv om kanskje levestandarden går noe ned. Egentlig er dette bare mer formelle ord på gammel livsvisdom (Gibran 1973).

Maksimere miljøstandard

I tillegg har vi hensynet til miljøet. Her er kriteriene for økologisk bærekraftighet listet opp, inkludert menneskets egen tålegrenser. Vi er jo også natur. Et viktig poeng er derfor at målhierarkiet omfatter både indre og ytre miljøstandard. Indre miljøstandard være vel så viktig for helsa, da nordmenn oppholder seg så stor del av tida innendørs. Det aller siste punktet går på å minimere miljø- og ressursbelastning utover det som er mulig når levestandarden i u-land heves til et rimelig nivå for å løse verdens fattigdomsproblem og flyktningeproblem, og at byrdene ved dette skal fordeles mest mulig rettferdig i Norge. Dette målet er med fordi en teknologisk utvikling neppe er nok til å skape en bærekraftig utvikling, jfr. argumentasjon tidligere i utredningen. Derved

blir det også et spørsmål om å fordele verdens ressurser og utslippsmuligheter rettferdig. Dette innebærer konkret at antakeligvis må i-landene redusere sin miljøbelastning (f.eks. utslipp av CO₂), for at u-landene kan øke sine utslipp når de gjennomgår en økonomisk vekst for å løse fattigdomsproblemene i verden. Vi bør ta sikte på en bærekraftig utvikling i et globalt perspektiv, ikke bare et nasjonalt perspektiv, og se vår egen bærekraftige utvikling i dette perspektivet. I selve målhierarkiet har jeg valgt å ikke gå ned til siste ledd av detaljering i noen av dimensjonene. Da forsvinner den prinsipielle oversikten som er viktig i en strategisk debatt.

Strategisk analyse - Stigen for bærekraftig ledelse

Etter preferanseanalysen er neste skritt i den strategiske prosess en situasjonsanalyse og å identifisere de strategiske alternativer. Ved bærekraftig ledelse er poenget med situasjonsanalysen å analysere hvor langt man har kommet i prosessen mot å bli en bærekraftig virksomhet. Dette kan sammenfattes i en stige fra å innfri myndigheters krav, via relativ forbedring (bedre enn andre) til absolutt forbedring (innfri faglige standarder):

Stigen for bærekraftig ledelse

NIVÅ AV BÆREKRAFT	MILJØDIMENSJONEN "Grønne verdier"	SOSIALE DIMENSJON "Røde verdier"	ØKONOMISKE DIMENSJON "Blå verdier"
5) Sterk bærekraft	<i>Økol. bærekraftighet</i> Helhetlig miljøledelse sikrer at bedriften er bærekraftig.	<i>Sosial bærekraftighet:</i> Holistisk ledelse og menneskelig vekst	<i>Økonomisk bærekraftighet:</i> Langsiktig lønnsomhet i alle tre dimensjoner
4) Svak bærekraft	<i>Økoeffektivitet:</i> Forebygge forurensninger Min. avfall og ressursbruk	<i>Behovsorientering:</i> Verdifokusert ledelse, kunde-/ medarbeiderorient.	<i>Balansert verdiskaping:</i> Forebyggende verdiskaping i flere dimensjoner
3) Økonomisk vekst	<i>Internkontroll:</i> Innfrielse av HMS-krav	<i>Maktbalanse:</i> Innfrielse av arbeidsmiljøkrav, fagforeningskrav mv.	<i>Organisasjonsmaksimering</i> Maksimalt overskudd innenfor dagens lovverk og vanlig etikk
2) Uansvarlighet	<i>Problemformektelse:</i> Miljøansvarlighet	<i>Maktorientering:</i> Sosial uansvarlighet	<i>Personlig profittmaksimering:</i> Profittmaksimering uten etikk
1) Kriminalitet	<i>Utbytting:</i> Miljøkriminalitet	<i>Voldsmentalitet:</i> Sosial kriminalitet	<i>Hensynsløshet:</i> Økonomisk kriminalitet

De ulike aspekter av hvert enkelt trinn må spesifiseres og analyseres nærmere i forhold til den enkelte bedrift. Så må dette kobles med den markedsmessige situasjonsanalysen av ressurser (styrke og svakhet) og omgivelser (muligheter og trusler). På grunnlag av dette identifiseres strategiske muligheter. Ved bærekraftig ledelse er poenget at strategien utformes slik at man sørger for å klatre oppover i stigen for bærekraftig ledelse, samtidig med at man sikrer sin markedsmessige og økonomiske stilling. Når bedriften klatrer i stigen, vil dens *etikk* og *verdigrunnlag* endre seg. Holdningen endrer seg fra at røde og grønne verdier kun er *midler* til å realisere økonomiske mål, til at både røde, grønne og blå verdier blir *mål i seg selv*. Jeg skal i det følgende utdype hva trinnene innebærer i de tre dimensjonene av bærekraftighet.

Nivåene for økologisk bærekraftighet

Dersom bedriften hittil har motsatt seg nye reguleringer, er det første skritt å begynne å akseptere skjerpede miljøkrav og innfri disse positivt uten motstand og trenering. Slik forlater man de to nederste nivåene og kommer til nivå 3 der de fleste bedrifter er i dag. Det fjerde trinnet er miljø som markedsstrategi, dvs. at man satser på miljøvennlighet for å skape konkurransefortrinn. Også på produksjonssiden innebærer dette ambisjonsnivået en endret filosofi. Skal man tjene på miljøvennlighet, må man ta ondet ved roten. Stikkordet blir *forurensnings-forebyggelse* og *avfallsminimering*. Renseanlegg koster penger. Dersom bedriften i stedet kan endre produkter og prosesser slik at man ikke trenger renseanlegg og får mindre avfall, sparer man penger på dette. Ved å satse på miljø som markedsstrategi kommer bedriften ofte inn i en positiv og selvforsterkende prosess av miljøforbedringer. Etterhvert blir dette gjerne en del av bedriftskulturen og en verdi i seg selv, og ikke lenger bare et middel til pengeøkonomisk lønnsomhet.

Det femte nivået er å innfri absolutte standarder, ikke lenger bare å ligge i forkant i markedet. Målet er å ikke overskride bæreevnen til de støttende økosystemer inkludert hensynet til en globalt rettferdig ressursfordeling. I Svae (1995) presenteres og diskuteres fire ulike syn på hva dette innebærer. De seks kriteriene nedenfor er i henhold til den nest mest krevende definisjonen, såkalt *sterk bærekraftighet* (Turner, 1993). På dette trinnet vil bedriften gjerne ha såvidt gode miljøregnskaper at man ved situasjonsanalysen kan finne ut hvor langt bedriften er fra 100% måloppfyllelse i forhold til kriteriene nedenfor som definerer økologisk bærekraftighet. Disse kriteriene ble introdusert og kommentert i kapittel 29.

Seks miljøbud

Å ikke overskride bæreevnen vil si å innfri følgende kriterier:

- *Opprettholde naturkapitalen*
 - 1) Ikke forurense mer enn naturens egen renskapasitet.
 - 2) Ikke øke risiko for varig økokatastrofe eller artsutryddelse.
 - 3) Ikke høste mer enn tilvekst av levende ressurser.
- *Opprettholdbar menneskeskapt kapital*
 - 4) Ikke forbruke ikke-fornybare materielle ressurser.
 - 5) Ikke være avhengig av ikke-fornybare energiressurser.
- *Minimere globalt overforbruk*
 - 6) Minimere miljø- og ressursbelastning utover det som er mulig når levestandarden i u-land heves til et rimelig nivå for å løse verdens fattigdomsproblem og flyktningeproblem.

For en konkret virksomhet må kriteriene spesifiseres ytterligere ut fra arten av virksomhetens miljøpåvirkning, f.eks som gjennom prosjektet med utvikling av Environmental Performance Indicators (European Green Table, 1993). Til sammen gir de seks miljøbud og lista over miljøproblemene (jfr. kapittel 3) en oversikt over de miljøutfordringer man ved bærekraftig ledelse må lære seg å håndtere på en tilfredsstillende måte.

Nivåene for sosial bærekraftighet

Dersom bedriften har et anstrengt forhold til fagbevegelsen, arbeidstilsynet e.l., er et første skritt å begynne å akseptere at arbeidsmiljø, rimelige lønnsinntekter og arbeidsvilkår mv. også er verdier som skal ivaretas. Slik forlater man de to nederste nivåene i stigen og kommer til nivå 3, der de fleste bedrifter i Norge er i dag. I den sosiale dimensjon har det fjerde og neste nivå i stigen for bærekraftig ledelse to aspekter. Den ene er *medarbeidernes*

livskvalitet i og via arbeidet. Det andre er produktenes bidrag til *kundenes livskvalitet*. Medarbeidernes trivsel vil både være et middel til økonomisk lønnsomhet og være en verdi i seg selv. Man legger forholdene til rette for at medarbeiderne kan yte etter sine evner. Man har en demokratisk lederstil. Man prøver å imøtekomme ønsker og krav fra medarbeidere og fagbevegelse, f.eks. fleksitid, mulighet for deltidsarbeid, bedre det fysiske arbeidsmiljøet etc.. Fløistad (1991) har etter min mening identifisert noe av kjernen i forskjellen mellom en behovsorientert og en produksjonsorientert ledelse:

Profesjonskulturen og felleskapskulturen

Profesjonskultur preget av:

- Profesjonskompetanse
- Objektivitet, upersonlighet
- Konkurransse
- Ansatte
- Kjønnsnøytralitet
- Lønn, økonomisk styring, inntjening
- Fagforeninger

Fellesskapskultur preget av:

- Sosial kompetanse
- Personlige mellommenneskelige relasjoner
- Samarbeid
- Mennesker
- Menn og kvinner
- Omsorg, anerkjennelse inntjening
- Medmennesker, kolleger

Profesjonskulturen har å gjøre med å produsere levestandard. Felleskapskulturen har å gjøre med å skape livsstandard. Hans poeng er at regel- og målstyringen som profesjonskulturen er preget av, bør suppleres med verdistyring og behovsorientering. Målet er ikke bare å selge produktet, men at kunden virkelig skal bli fornøyd med det, jfr. relasjonsmarkedsføring. På den annen side er det vanskelig for en bedrift å gjennomføre en slik kundeorientering på en skikkelig måte, dersom bedriften innad ikke er preget av en medarbeiderorientering. For dette er to sider av samme sak. Etterhvert integreres gjerne behovsorienteringen i hele organisasjonen og dens medarbeidere, og blir en ressurs for bedriften i konkurransen i markedet.

Det femte nivået i denne dimensjonen er en *sosialt bærekraftig bedrift*. Kjennetegnet på dette er at alle medarbeiderne har utviklet en så stor grad av ansvarlighet for seg selv og helheten, at ingen form for tvang lenger er nødvendig. Samarbeidet glir uten fastfrosne konflikter og misfornøyde medarbeidere eller kunder som ikke får løst sine problemer og dekket sine behov. Dette forutsetter at bedriften driver en permanent prosess med selvutvikling og organisasjonsutvikling for å heve medarbeidernes bevissthetsnivå og evne til å samarbeide og ta ansvar. Limet som holder organisasjonen sammen ved en slik kreativ ledelse uten tvang, er et *felles verdigrunnlag*. Derfor må man gå gjennom en prosess for å utkrystallisere disse felles verdiene, jfr. preferanseanalysen som er beskrevet tidligere.

Jeg skal illustrere prosessen mot sosial bærekraftighet med et eksempel. SL Buss Söderhallen i Stockholm har 500 ansatte og er en økonomisk enhet innen Stockholms kollektivtransport. Ved Söderhallen fant man ut at hovedproblemet var at bussjåførene hadde tilnærmet null motivasjon for arbeidet sitt. De jobbet kun for å tjene penger. Yrket hadde lav status og ga lav selvfølelse. Det er stressende, slitsomt, dårlig betalt og på mange måter lite attraktivt. Man erkjente også at det kanskje ikke var så fornuftig å bruke fem millioner om året på vedlikehold av busser, og null kroner på vedlikehold av bussjåfører. Direktøren, som selv hadde gått gjennom en selvutviklingsprosess, tok initiativet til å bøte på dette gjennom et program for selvutvikling (Schneider, 1994).

Man utviklet et opplegg med en frivillig helseundersøkelse (helseprofil) som inngangsbillett. Motytelsen var at de som ble med på opplegget måtte skrive en kontrakt med bedriften om å jobbe med et livsproblem de hadde, f.eks. røking, overvekt, ensomhet,

mestre stress på jobben eller lignende. Neste skritt var deltakelse i kombinerte studiesirkler og samtalegrupper. Der diskuterte man arbeid og livssituasjon forøvrig og tilegnet seg kunnskap om hvordan man bedre kunne mestre livet (selvutviklingsteori). Ledere av gruppene var etterhvert andre som lå foran i prosessen. I tillegg ble det tilbudt sekvenstrening, gladtrim, vann gymnastikk, massasje, kiropraktor og dynamiske meditasjoner. Etter et halvt år ble dette etterfulgt av en ny helseprofil for å måle om livskvaliteten hadde økt. Og slik fortsetter prosessen.

Bussjåførene rapporterer at arbeidet er blitt mer meningsfullt. De mestrer stress bedre. Dette har ført til at antall kollisjoner er redusert til halvparten av tidligere. Drivstofforbruket er redusert fordi sjåførene kjører mindre aggressivt og stresset, slik at miljøgevinster også er oppnådd. Sjåførene er i bedre humør, og får derved lettere kontakt og mer positive signaler tilbake fra passasjerer. Slik har kundetilfredsheten også økt. Gjennom bussjåførenes økte bevissthet og evne til å mestre sine egne liv, har sykefraværet sunket betydelig og bussjåførene rapporterer at de har det bedre. En god sirkel er kommet i gang til en pris av kroner 250.000 pr. år pluss engasjementet i organisasjonen. Nå settes lignende tiltak i gang ved andre garasjer innen busselskapet. Eksemplet illustrerer at det kan lønne seg å bevege seg oppover i stigen når det gjelder sosial bærekraftighet, og at dette kan øke miljømessig og økonomisk verdiskaping også.

Nivåene for økonomisk bærekraftighet

På det tredje nivået av økonomisk bærekraftighet er poenget å holde seg innenfor dagens lovverk, ikke unndra skatt og forøvrig holde innenfor god økonomisk etikk. På det fjerde nivået av økonomisk bærekraftighet er poenget at bedriften miljømessig og sosialt sett ligger i forkant av samfunnet. En stigende andel av overskuddet kommer via dette, i stedet for ved å være en sinke som på forrige nivå.

Det femte nivået er *økonomisk bærekraftighet*. Det kjennetegnes ved at bedriften kan prioritere miljømessig, sosial og realøkonomisk verdiskaping framfor hensynet til kortsiktig pengeøkonomisk vinning. Fokus er endret fra ensidig vekt på eiernes økonomiske utbytte til at man legger interessentmodellen til grunn for den strategiske tenkningen (Johnson and Scholes, 1993) (Roos m.fl., 1994). Ledelsen vurderer alltid en strategisk beslutnings konsekvenser for alle interessentene; eiernes avkastning, arbeidsplasser i lokalsamfunnet, inntekt til medarbeiderne, produktets nytteverdi og miljøvennlighet, etc..

På dette nivået av økonomisk bærekraftighet må man også begynne å tenke på bedriftens stilling i forhold til den globale inntektsfordeling og samfunnsutviklingen forøvrig. I de rike land er det overfloden som skaper miljøproblemer. I fattige land er det fattigdommen som skaper miljøproblemer. Det kanskje viktigste bidraget til en bærekraftig utvikling er derfor å bidra til en global omfordeling av makt og ressurser. Dette kan komme til å bli et krav til bedrifter i framtida. Det er økende oppslutning om boikott av bedrifter og nasjoner av etiske grunner, f.eks. pga. barnearbeid, totalitært voldsregime, atomprøvesprengninger, m.v.. Mange mennesker aksepterer ikke lenger at bedrifter betrakter næringsvirksomhet, etikk og politikk som adskilte ting. I stigende grad virker det som om *opinionen krever at bedrifter tar et etisk og politisk ansvar*. Bærekraftig ledelse kan betraktes som å innta en pro-aktiv holdning i forhold til dette kravet.

Evaluering - Flermåls beslutningsanalyse for lønnsomhetsvurdering

Det neste trinn i den strategiske prosess er evaluering, dvs. å bestemme hva som er best å gjøre. Debatten om dette kan enten være alternativfokusert eller verdifokusert.

Alternativfokusering

Både politiske debatter og diskusjoner i bedrifter og etater er dessverre oftest *alternativfokuserte*. Ved alternativfokusering kommer man rask fram med ulike forslag til løsning av et problem, eller motforestillinger mot framlagte forslag. Så begynner en diskusjon om hvilket av disse forslagene som er best, derav betegnelsen alternativfokusering (Keeney 1992).

Alternativfokuserte diskusjoner vil ofte være skinndiskusjoner. Man diskuterer ikke det egentlige problemet og prøver ikke å finne fram til objektive konsekvenser av de ulike forslag. Hvorfor skjer dette? For det første vil en person eller gruppering ofte forskjønne de positive sidene ved sitt forslag og stikke ulempene under teppet. Tilsvarende svartmales andres forslag. Diskusjonen dreier seg ofte om hva som egentlig vil bli konsekvenser av ulike forslag. Det er dette man i beslutningsanalytisk teori kaller *konsekvensanalyse* og *usikkerhetsanalyse*. Dette er ikke så egnet for politisk diskusjon. Det er egnet for en saklig og objektiv utredning der man får fram *fordeler og ulemper* ved de ulike alternativene og *usikkerhet* omkring de faktiske konsekvenser. Man kan godt forsøke å gjøre dette i en diskusjon. Men oftest skjer ikke dette. Man er mer opptatt av å overbevise hverandre, enn å finne ut hva som egentlig er sannheten, f.eks. ved at man sammen lager en liste med fordeler og ulemper ved ulike alternativer.

Videre diskuterer man oftest ikke det diskusjonen kanskje egentlig dreier seg om, dvs. hvilke verdier som er viktigst. Hva er egentlig målet f.eks. på samfunnsnivå? Er det å skape en bærekraftig utvikling? Er det økonomisk vekst for å redusere arbeidsledigheten? Eller er det å kunne kjøre bil hvor og når man vil til en rimelig penge? Eller annet for å bevare sitt levebrød, sin livsstil, sin ideologi og sin tilvante produksjonsmåte? Denne diskusjonen er typisk skjult ved alternativfokuserte debatter. Den framkommer mer som beskyldninger som slenges mot motparten. Når man ikke har felles verdier å ta utgangspunkt i, er det faktisk ikke mulig å diskutere tiltak på en saklig måte. Man er i en reell eller innbilt konfliktsituasjon. Skal man kunne bli enige om noe, må man først finne noen verdier og mål man er enige om. Først deretter er det mulig å diskutere alternativene på en saklig måte i forhold til verdiene.

I tillegg går det oftest prestisje i saken. Poenget blir å vinne, dvs. å få gjennomslag for sitt syn. Saken forflytter seg fra en saklig diskusjon og over til *maktens sfære*. Det blir et spørsmål om hvor stor oppslutning kan man skape for sitt eget syn. Siden andre saker også gjerne er på gang, blir det mulighet for byttehandler med andre grupperinger. Slike byttehandler fører gjerne til en suboptimalisering, dvs. til løsninger som langt i fra er de beste totalt sett. Ofte tar maktens sfære kvelertak på selve utredningsarbeidet også, og undertrykker alternative verdier og syn, og det hele blir svært lite fruktbart. Man si at alternativfokusert tenkning og debatt kjennetegnes av:

Grunnprinsipp

- Først evaluering så rasjonalisering:
- Bestemme konklusjon og finne argumenter
- Utelite/undertrykke uønskede argumenter

Metode for meningsutveksling

- Diskutere konsekvenser av forslag,
- ofte i det uendelige i stedet for å utrede dem saklig

Beslutningsprosess

- Organisere politisk koalisjon for å vinne
- Flertallsvedtak

Vanlig resultat

- Konflikt, fastlåsthet

Økt avstand mellom partene
Redusert forståelse, tillit og toleranse

Verdifokusering

Verdifokusering er den andre muligheten (Keeney 1992). Det vil si at man skal finne de beste midler for å realisere de mål og verdier man har. Verdifokusering er det som i del 2 av boka er kalt *Hjerteløsningsmodellen*. Ifølge beslutningsanalytisk teori er det i slike diskusjoner viktig å skille mellom preferanser (målet) og konsekvenser av ulike handlingsalternativer (midler) (Gottschalk og Wenstøp 1988):

Grunnprinsipp - Skillet mellom preferanser og konsekvenser

- *Preferanser - Hva er det egentlig jeg ønsker?*

Dette dreier seg om å foreta subjektive valg. Gjennom preferanseanalysen (en verdidebatt) klargjør man mål og prioriteringer. Hensikten er å gjøre dette eksplisitt, lettere diskuterbart og offentlig tilgjengelig.

- *Konsekvenser - Hva vil skje hvis?*

Dette dreier seg om å beskrive de objektive virkninger av å gjennomføre et tiltak. I konsekvensanalysen er målet å være mest mulig vitenskapelig, og ikke la ens preferanser påvirke beskrivelsen av handlingsalternativenes konsekvenser.

Dersom man ved viktige beslutninger i næringslivet og i politikken på denne måten kunne klare å skille klart mellom *diskusjon av verdier* og *diskusjon om konsekvenser*, ville dette være et stort framskritt. Da vil partenes verdier synliggjøres. Diskusjonen om konsekvenser kan bli mer saklig og meningsutvekslingen totalt sett mer fruktbar. For å kunne få til dette, er det ifølge beslutningsanalytisk teori visse krav til utredningsarbeidet. Først må man avdekke de grunnleggende verdier som er involvert i problemstillingen. Ut fra disse lager man gjerne et målhierarki som er fullstendig i utgangspunktet, dvs. innbefatter alle relevante verdier og mål for beslutningen. Poenget er: Hva mener man egentlig med en bærekraftig utvikling? Dette må klargjøres først. Det er dette jeg har gjort gjennom at jeg i dette kapitlet startet med en preferanseanalyse som munnet ut i et målhierarki for bærekraftig utvikling. Dette målhierarkiet var igjen basert på teori om hva livskvalitet er (Svaes livsplanorienterte behovsmodell) og hva økologisk bærekraftighet innebærer (De seks miljøbud).

Ved verdifokuserte beslutningsprosesser prøver man å utrede saken best mulig før den kommer til beslutningstaker. Gjennom dette har de ulike organisasjonene gjerne gått gjennom en *bevisstgjøringsprosess*. Derfor øker gjerne også gjensidig forståelse og toleranse gjennom denne prosessen. Verdifokusering fremmer altså gjerne samarbeidsklimaet og en saklig diskusjon. Dette er viktig i forhold til et så altomfattende mål som en bærekraftig utvikling. Som en oppsummering kan en si at verdifokusert tenkning og debatt kjennetegnes av følgende:

Grunnprinsipp

Skille mellom preferanser og konsekvenser.

Preferanser = subjektivt, Konsekvenser = objektivt

Analyseres hver for seg. Evaluering til slutt.

Metode for meningsutveksling

Preferanseanalyse = debatt om verdier:

- Klargjøre hvorfor vi må fatte en beslutning.
- Avdekke grunnleggende verdier.
- Lage målhierarki, dvs. presisere målene.
- Avveie ulike verdier og mål mot hverandre.

Konsekvensanalyse = debatt om hva som vil skje:

- Objektivitet som mål
- Fullstendighet som mål: Få oversikt over fordeler og ulemper ved alle alternativer.

Evaluering = debatt om hva som er best:

- Verdifokusert debatt: Hva fremmer best målene?
- Erkjennelse av at det er målkonflikter og at helheten er det viktigste.
- Prosessen (bevisstgjøring) ofte vel så viktig som resultatet

Vanlig resultat av prosessen:

Konfliktløsning: Økt forståelse for ulike verdisyn.

Redusert avstand mellom partene.

Ofte beslutninger som ivaretar helhet bedre.

Det er psykologiske årsaker til at verdifokuserte debatter og beslutningsprosesser er det beste. Ved verdifokusering skapes trygghet og tillit i utgangspunktet. Også du og dine verdier teller med, også for meg! Så får vi finne ut om vi er veldig uenige i vektlegging av verdier, og om det har konsekvenser for hva som er best å gjøre. Sammen skal vi prøve å finne ut hva vi er enige om, hvorfor vi eventuelt er uenige, og hva som er best å gjøre. Derved er ikke egenverdet og posisjonen truet under selve debatten. Den kan bli saklig og fruktbar, i stedet for å utarte til en stillingskrig. Som en oppsummering kan man si at verdifokusert tenkning kan brukes til (Keeney 1992):

- Å oppdage skjulte eller ubevisste motiver
- Å oppdage manglende informasjon
- Å klargjøre hva som er mål og hva som er midler (alternativer)
- Å forbedre kommunikasjon
- Å hjelpe begge parter ved forhandlinger/konflikter
- Å sørge for konsistens mellom ulike beslutninger
- Å fremme strategisk tenkning
- Å identifisere nye muligheter
- Å evaluere alternativer

Flermåls beslutningsanalyse - Den nye helhetlige lønnsomhetsvurderingsmetoden

Siden målet ved bærekraftig utvikling er tredimensjonalt, trengs også en tredimensjonal evaluering, dvs. lønnsomhetsvurdering. *Flermåls beslutningsanalyse* er et fleksibelt verktøy for dette som har vist seg anvendelig i praksis (Keeney, 1992). Ved så omfattende og viktige avgjørelser som strategiske beslutninger er det relevant med en kvantitativ beslutningsanalyse. Ved kvantitativ beslutningsanalyse vil man i preferanseanalysen bygge en databasert *preferansemodell* som representerer beslutningstakerens preferanser, f.eks. som beskrevet i Gottschalk og Wenstøp (1988). I preferansemodellen angis *vekter* (viktighet av delmålene), delmålenes *nyttefunksjoner* (viktighet av å oppnå de beste eller unngå de verste konsekvensene) og *synergi* (om helheten er mer eller mindre enn summen av delene). Målet for konsekvensanalysen er å lage en *beslutningstabell*, dvs. *skårer* på alle delmål i målhierarkiet for alle de strategiske alternativene. Ved hjelp av preferansemodellen kan man da foreta en databasert *rangering* av alternativene. Og man kan foreta en *følsomhetsanalyse* (rangeringens følsomhet for endring i delmålenes viktighet) og *usikkerhetsanalyse* (rangeringens følsomhet for endring av konsekvenser i usikre variable). Flermåls beslutningsanalyse er den nye helhetlige, kvantitative lønnsomhetsvurderingsmetoden som kan brukes ved bærekraftig ledelse. Nåverdi- og internrentemetoden og nytte-kostnadsanalyse får sin rette plass som metoder til lønnsomhetsvurdering innen den ene av de tre dimensjonene helheten omfatter, nemlig den økonomiske dimensjonen. I dag blir disse metodene feilaktig benyttet til å lønnsomhetsvurdere

helheten, fordi de bare er egnet for å fange opp verdier som kan måles i penger. Men hverken livskvalitet eller økologisk bærekraftighet kan måles i penger. Derfor trengs det flermåls beslutningsanalyse for å kunne håndtere både røde, grønne og blå verdier som alle har ulike måleenheter. Som ved annen kvantitativ lønnsomhetsvurdering gir den kvantitative analysen støtte for tanken og input i diskusjonene som fører fram til den endelige *strategiske beslutning*.

Gjennomføring og kontroll - Matrisen for bærekraftig ledelse

Det siste ledd i den strategiske prosess er gjennomføring av strategien, oppfølging og kontroll. Når det gjelder plan for gjennomføring vil dette være helt avhengig av den konkrete bedrift og valgte strategi. Noe generelt er det likevel mulig å si. En plan for gjennomføring og oppfølging av strategien må forholde seg til og ivareta alle dimensjonene i matrisen for bærekraftig ledelse. Mer detaljerte beskrivelser av miljøledelse finnes f.eks. i Winter (1990), North (1992) og Welford (1995).

Matrisen for bærekraftig ledelse

	ØKOLOGISK BÆREKRAFTIG	SOSIALT BÆREKRAFTIG	ØKONOMISK BÆREKRAFTIG
MEDARBEIDERNE LIVSKVALITET Intern produksjon	Miljøstandard = Helse, miljø og sikkerhet	Livsstandard = Behovstilfredsstillelse i arbeidet. Økt bevissthet	Inntektsnivå og fordeling. Arbeids- vilkår. Trygghet
BEDRIFTENS KVALITET Produksjonsmiddel	<i>Miljøledelse:</i> Anleggsmidler, Produksjon, lagring, Logistikk, utrangering	<i>Arbeidsledelse:</i> Verdisystem Forretningsside Organisasjon og ledelse	<i>Økonomistyring:</i> Økonomisk lønns- somhet, soliditet og markedsutsikter
SAMFUNNSBIDRAG Ekstern produksjon	Integrering i de økologiske kretsløp	Etisk standard Sosial nytteverdi Eksterne relasjoner Markedskommunikasjon	Produktet Arbeidsplasser Skattebetaling Renter, utbytte

Stikkordet ved bærekraftig ledelse er *verdiskaping i alle dimensjoner* i matrisen for bærekraftig ledelse. I tillegg er *demokrati* blir sentralt for å sørge for at alle parters interesser blir hørt og ivaretatt. En slik helhetlig lønnsomhetstenkning gjør det mulig å skape utvikling i stedet for vekst. Når det gjelder oppfølging og kontroll trengs det ledelsessystemer som ivaretar helheten. Siden målet ved bærekraftig ledelse er tredimensjonalt, kreves det et *tredimensjonalt ledelses- og regnskapssystem*. I Svae (1995) argumenteres det for nødvendigheten av å føre både et miljøregnskap, sosialregnskap og økonomisk regnskap, og at de bør føres i de egentlige benevninger. I Welford and Jones (1994, 1995) finnes lister over aktuelle målekriterier for bærekraftighet. Deretter kan det være aktuelt å aggregere regnskapene til indikatorer på måloppfyllelse i hver av de tre dimensjonene og totalt sett, f.eks. gjennom bruk av flermåls beslutningsanalyse som beskrevet tidligere.

De ytterste kolonnene i matrisen for bærekraftig ledelse er mål og den midterste kolonnen er middel til å nå målene. Ut fra matrisen får man derfor i et mikroøkonomisk tankeskjema *to tre-dimensjonale produktfunksjoner* som må optimeres. Ved bærekraftig ledelse blir oppgaven å optimere innsats på de enkelte områder for å maksimere den helhetlige bærekraftigheten. Det innebærer at den teoretiske antakelsen om profittmaksimering som mål for virksomheten ikke lenger er relevant ved bærekraftig ledelse.

Ved bærekraftig ledelse forlater man også det normative standpunkt om verdimaksimering for eierne som overordnet mål, til fordel for en verdimaksimering for alle de interesserte parter. I et finansielt tankeskjema kan bærekraftig ledelse derfor betraktes som *helhetlig verdimaksimering*.

I et organisasjonsperspektiv bygger bærekraftig ledelse på *interessentmodellen*. (Johnson and Scholes, 1993, kap. 5). I et strategisk perspektiv blir poenget å identifisere såkalte "Vinn-vinn-strategier" (Satisfy all stakeholders). Når alle parters interesser ivaretas og de ikke kjemper mot hverandre, øker motivasjonen, konstruktivt samarbeid forløses og tillit skapes som kan øke verdiskapingen i alle dimensjoner, jfr. eksemplet med SL Buss Söderhallen.

I et etisk perspektiv innebærer bærekraftig ledelse at ledelsen tar på seg et ansvar både for bedriftens utvikling og for samfunnsutviklingen. Dvs. en *utvidet etisk ansvarlighet* og ny rolle for mange bedriftsledere der det ikke lenger blir noe skille mellom næringsvirksomhet, etikk og politikk.

Bærebjelken i dette kapitlet har vært at bærekraftig ledelse krever et *tredimensjonalt ledelsessystem* som omfatter den miljømessige, sosiale og økonomiske dimensjonen. Dette følger av definisjonen av bærekraftig utvikling og behovsmodellen som definerer livskvalitet på en tredimensjonal måte. Derfor er flermåls beslutningsanalyse en relevant evalueringsmetode ved strategiske beslutninger, fordi dette er en kvantitativ metode for flerdimensjonal lønnsomhetsvurdering. Det overordnede lønnsomhetsmålet blir *bærekraftighet* som innebærer å tilfredsstille alle parters interesser, i stedet for utelukkende profitt eller verdimaksimering for nåværende eiere.

Å innføre verdifokusert ledelse i organisasjonen

Identifisere grunnleggende verdier

Første skritt i en verdifokusert beslutningsprosess er en preferanseanalyse for å avdekke og enes om de grunnleggende verdiene for virksomheten. Målet om et bærekraftige bedrifter i et bærekraftig samfunn er et fjernt mål. Dette ideelle mål må settes i forhold til hva som er mulig idag, og de verdier og den bevissthet folk har idag. I dette kapitlet jeg gå nærmere inn på dette. Ved bærekraftig ledelse er hensikten med preferanseanalysen å avgjøre hva som for tida er viktigst av levestandard, livsstandard eller miljøstandard for ens medarbeidere og virksomheten totalt sett. I forbindelse med dette må det også avledes og prioriteres mellom delmål i de tre dimensjonene. Det er flere måter å gjennomføre denne prosessen på. Hovedskillet går mellom en kvantitativ og mer verbal framgangsmåte. Uansett starter prosessen likt med å avdekke medarbeidernes verdier. Det er flere framgangsmåter for dette.

Man kan be om en ønskeliste, dvs. en liste med ønsker uten rangering, uten beskrankninger (Det ideelle?) Man kan spørre om hva folk oppfatter som alternativene, og deretter spørre om hva som er fordel og ulempe ved dem. Fordelene og ulempene avdekker de undeliggende verdiene. Organisasjoner har ofte eksisterende mål, og under disse ligger det igjen dypere verdier. Man kan spørre hva som hindrer folk i å gjøre xxx? Dette er ofte en verdi som skal ivaretas. Eller man kan be folk om å anlegge ulike ulike perspektiver. Hvis du bestemte, hva ville du legge vekt på? Hvis du arbeidet på golvet, hva ville du vært opptatt av? Om 10 år, hva ville du gjort idag?

Når det gjelder å lage målhierarkier er det visse prinsipper som må følges. Det første er at man sorterer midler fra mål. Dette har å gjøre med grunnsprinsippet i metoden der man skiller mellom preferanser (mål) og konsekvenser av handlingalternativer. Ulike midler det som tilsammen definerer handlingalternativene. Midler er tiltak for å nå mål.

Mål har en verdi i seg selv. I utgangspunktet blandes gjerne mål og midles sammen av folk, og må derfor sorteres fra hverandre.

I denne prosessen gjelder det hele tida å avdekke grunnleggende verdier. Metoden er å stille spørsmålsteget ved alt. Hvorfor er noe et mål. Hvorfor er dette et mål igjen, osv. til slutt ender man opp med grunnverdiene som betyr noe for mennesker, helse, frihet, givende arbeid, bevare livsmiljøet og lignende. F.eks. sier noen at målet er best mulig kontroll med utslippene. Men dette er et middel. Hvorfor er dette viktig? Svaret er at man ønsker å minimere utslippene. Hvorfor er dette et mål. Svaret er at man ønsker best mulig luftkvalitet. Hvorfor er dette et mål. Svaret er at det har med livskvalitet å gjøre, eller at man er opptatt av å bevare livsmiljøet for vekster og dyr, dvs. miljøkvalitet. Så er man kommet til grunnverdiene. Til slutt grupperer man gjerne likeartede verdier. Dette gir oversikt over dypere grunnverdier, og avklarer problemstillingen.

Bærekraftig utvikling er definert på en slik måte, at alltid kan man egentlig analysere seg tilbake til dette som grunnverdi. Det finnes vel ingen som er mot økt livskvalitet eller å bevare naturen i en eller annen form? Ulike mennesker vil bare gi ulike definisjoner av hva som er bærekraftig utvikling (jfr. Svae 1995), og ha ulike ønsker om hvordan utbyttet av virksomheten skal fordeles. tidligere har jeg presentert et målhierarki for bærekraftig utvikling som består av tre dimensjoner; levestandard, livsstandard og miljøstandard. Første skritt er å konkretisere dette målhierarkiet for sin egen organisasjon og ut fra sine egne verdier. Målene i målhierarkiet er kryssende, dvs. i konflikt med hverandre. Altså må man foreta en avveining. Den mest grunnleggende verdivurderingen er hva som er viktigst av levestandard, livsstandard og miljøstandard. Vi får tre verdivekter som alltid må vurderes ved viktige beslutninger i organisasjonen.

Verdivekt 1: Levestandard eller livsstandard?

På mikronivå i en pengeøkonomi vil levestandarden primært framkomme ved å tjene penger på arbeid for å kunne etterspørre varer og tjenester. Derfor har vi slagordet "tid er penger". Jeg er opptatt av at vi også trenger det motsatte slagordet: "Penger er tid". Døgnet har 24 timer. Vi lever hver dag, hele året, hele livet. Hver eneste dag såvel i arbeid som fritid må vi avveie hvor mye tid vi skal bruke på å produsere og konsumere effektivt, kontra hvor mye tid vi skal bruke på å tilfredsstillere indre behov ut fra oss selv.

Denne avveiningen mellom tid brukt på å skaffe oss levestandard kontra livsstandard kaller jeg verdivekt 1. Tenk på en gammeldags vekt: På den ene armen levestandard, på den andre siden livsstandard. Alle mennesker trenger og ønsker seg begge deler. Altså er det snakk om en balanse. Noen legger mer vekt på det ene. Andre legger mer vekt på det andre. Men alle må foreta et valg og finne den rette balansen for seg i sitt liv. Og vi må finne den for organisasjoner og for samfunnet totalt sett. Verdivekt 1 er etter min mening en av de mest sentrale avveininger vi står overfor i våre liv og ved beslutninger i privat og offentlig virksomhet.

Verdivekt 2: Levestandard eller miljøstandard?

Hvor stor vekt skal vi legge på å få høy levestandard kontra å få en høy miljøstandard. Via teknologisk utvikling og samfunnsutvikling er det mulig å få begge deler i større grad. Likevel vil det alltid være en avveining som er en verdivurdering. Dette er verdivekt 2: Levestandard eller miljøstandard? Dette er også en helt sentral avveining som vi står overfor i våre liv og ved beslutninger i privat og offentlig virksomhet.

Verdivekt 3: Livsstandard eller miljøstandard?

Det er også en avveining mellom hvor stor vekt man legger på å øke livsstandarden kontra å ta bedre vare på miljøet og menneskets økologiske behov. Dette er også en helt sentral

avveining man står overfor i våre liv og ved beslutninger i privat og offentlig virksomhet. Det vil være naturlig å kombinere en slik målformuleringsprosess med en informasjonskampanje om betydningen av bærekraftig utvikling. Det er gjerne nødvendig å heve bevissthetsnivået på dette området. Her burde forsåvidt samfunnet (faginstitusjoner og politikere) bidra med en nasjonal preferanseanalyse av hva som for tida er prioritert når det gjelder bærekraftig utvikling. Ofte framkommer dette indirekte gjennom internasjonale konvensjoner og nye lover og regler. Dette fungerer som en referanseramme for de enkelte bedrifter og organisasjoner, eventuelt også som pålegg fra myndighetene.

Underveis bør hele organisasjonen bli involvert. Dette har med motivasjon å gjøre. Dersom man kommer fram til en verdivurdering som alle eller de fleste står samlet bak, er det mye større sannsynlighet for at denne faktisk vil bli fulgt ved beslutninger. Ved bærekraftig ledelse må nemlig målhierarkiet og vektleggingen av mål brukes som en referanseramme ved alle viktige beslutninger i organisasjonen. Det er dette som er verdifokusert ledelse i praksis. Det ideelle er at målhierarkiet og vektleggingen gjennom prosessen med preferanseanalysen internaliseres i de enkelte medarbeiderne.

Fra ytre til indre motivasjon og ledelse

Dersom ikke folk gjør noe frivillig, men under tvang, vil de alltid gjøre jobben halvhjertet, motvillig, eller på andre måter sabotere de mål ledelsen har som de selv ikke er enige i. Menneskelig vekst (utvikling) blir målet og middelet til framgang. En sosialt bærekraftig bedrift er kjenntegnet ved at alle medarbeiderne har utviklet en så stor grad av ansvarlighet for seg selv og helheten, at ingen form for tvang lenger er nødvendig. Visjonen er at organisasjonen er til for individet, ikke omvendt. Men at individet er i organisasjonen og arbeider for den helt frivillig, fordi det tjener individet personlig og fordi det har et naturlig ansvar for helheten. Da får man dens maksimalt motiverte, kreative og effektive medarbeidere. Når man bestemmer satsningsområder, vil man da f.eks. være mer opptatt av hvor energien til medarbeidere går, enn en rasjonell vurdering. Den rasjonelle vurderingen hører hjemme i det forberedende arbeidet der man øker sin bevissthet om den aktuelle problemstillingen. Men så blir det et spørsmål om følelser og energi. Det er størst sjans for å lykkes der de fleste medarbeiderne har sin energi. For det er dette de vil, og denne motivasjonen er kanskje den mest avgjørende suksessfaktor.

Utfordringen blir her en virkelig gjennomført verdifokusert ledelse. Dette krever at man må gå gjennom en omfattende prosess med å avdekke hvilke verdier de enkelte medarbeidere egentlig har. Hvorfor er egentlig her? Hva er egentlig deres mål med arbeidet? For en del er det kanskje er det bare å tjene mest mulig penger uten å yte noe særlig. Det krever en ikke-autoritær ledelse for å få ærlige svar på slike spørsmål. Kanskje er ikke svarene så hyggelige. Men man vil ikke avdekke noe annet enn det som faktisk finnes der allerede i organisasjonen. Det dreier seg altså om å øke bevissthetsnivået og erkjenne virkeligheten bedre.

Et eksempel på organisasjonsprosessen fram mot konsensus om grunnverdier og strategiske mål er som beskrevet i et foredrag av Kjell Wold, foredrag på Mullingstorp kursgård, sept. 1994. Jeg baserer resten av framstillingen hovedsakelig på hans foredrag. Prosessen kan foregå på følgende måte. Først spør man om hvem som vil bli ledere på den nye måten i organisasjonen, dvs. uten å være sjefer som gir kommandoer. Dette gjelder uansett hvor i organisasjonen man for tida arbeider, og vil arbeide i framtida. Igjen er det frivillighet som avgjør. De som melder seg er de som blir ledere for prosessen i organisasjonen på vei mot sosial bærekraftighet, dvs. kun frivillighet og villighet ansvar som styringsmåte. Toppledelsen må være oppdragsgiver, og daglig leder bør være med i selvutviklingsprosessen på en eller annen måte. Men ellers er det ofte at sjefer ønsker å fortsette å lede på den gamle måten.

De som vil bli ledere for prosessen, blir med på et ukes kombinert selvutviklings- og organisasjonskurs. Først starter man med selvutviklings-øvelser og å skape trygghet i gruppa. Deretter tar arbeidet til. Deltakerne deles opp i mindre arbeidsgrupper. Arbeidsoppgaven er å lage et *verdigrunnlag for samarbeid* i gruppa. Dette må starte med to ulike utgangspunkt. Det ene er *individet* selv og dets mål. Det andre er **omgivelsene**. Hvem er vi til for? Hva er de ulike interessenters (kunder, banken, eiere, myndigheter, lokalsamfunn etc.) sine interesser i vår virksomhet. De enkelte deltakere formulerer så en visjon for seg selv og gruppa. Hva er det egentlig de vil med å bli med seg med på kurset? Hva er deres visjon for seg selv, sagt med en setning? Hva er vår bedrifts oppgave, sagt med en setning? Når gruppa har klart å enes om et felles verdigrunnlag for seg selv som gruppe, kan de omsider selv fungere som en arbeidsgruppe på nye premisser.

Neste oppgave er hvordan det nye skal implementeres i organisasjonen. Dette må igjen starte med en visjonsprosess. Dette er en preferanseanalyse, for å koble det med begrepene i resultatanalysen. Det hele dreier seg altså om en helt fundamental og tvers igjennom verdifokusert tenkning. De felles verdiene er det limet som skal holde organisasjonen sammen når den ledes på den nye måten uten ordrer og lydighet som styringsprinsipp. Da er det viktig at limet er godt nok og sterkt nok.

Underveis kan prosessen skjære seg på grunn av man ikke er vant til på jobbe på denne måten. Og det kan komme fram holdninger og verdier som slett ikke er positive for organisasjonen. Men det som kommer på bordet er intet annet enn det som allerede finnes der. Det dreier seg mer om å våge å se det, i stedet for å fornekte det og fortrenge det til underbevissthetens mørke kjellerrom. Da kan det være aktuelt å gjennomføre felles selvutviklingsøvelser, eller å trekke enkelt deltakere ut for individuelt arbeid.

Tilbake i organisasjonen er oppgaven å drive arbeidet med å meisle ut et felles verdigrunnlag og visjon for virksomheten. Nå er utfordringen og trekke med seg alle andre medarbeidere også i prosessen. Med jevne mellom rom samles lederne for den nye utviklingen på kurs og jobber med seg selv og prosessen i organisasjonen. Når de grunnleggende verdier og mål er formulert, er neste oppgave strategiarbeidet. Når gjelder det å identifisere en satsningsområde for organisasjonen. En tre til fire områder folk har lyst til å vie sin energi til i organisasjonen. Neste skritt er at den enkelte avdeling setter opp mål for sin virksomhet. Dette dreier seg om mer langsiktige mål enn neste års budsjett. Hva er vår avdelings oppgave, sagt med en enkelt setning? Og hva er man opptatt av å vie sin energi til når man jobber på avdelingsnivå?

Den verdifokuserte prosessen dreier seg om å fjerne blokkeringer for menneskelig energi i organisasjonen. Dette er konflikter innen og mellom avdelinger, mellom enkeltpersoner og ikke minst innen den enkelte person. Det dreier seg om et kombinert selvutviklings- og organisasjonsutviklingsarbeid. Det er viktig å presisere at på dette ambisjonsnivået av sosial bærekraftighet er det menneskelig utvikling som både er målet og midlet. Dette dreier seg om å bringe folk tilbake til sine livskjerner fra det egoet de gjerne tror er dem selv (Svæ 1995). De færreste mennesker i dagens samfunn har gått gjennom en slik omfattende selvutviklingsprosess som dette innebærer.

Tankegangen er at det er motivasjonen til den enkelte som er helt avgjørende både for arbeidsinnsats og samarbeid. Det er denne som styrer personens energi. Bare når folk lever ut fra sine livskjerner, dvs. sitt egentlige selv, er de virkelig positive og kreative. Alt annet fører til ulike former for misnøye, motvillighet, sabotasje etc. som preger dagens samliv i familier, bedrifter og andre grupper. Klarer man å vende alle pilene samme vei, dvs. at ingen motarbeider hverandre men drar sammen om felles mål, forløses uante krefter og kreativitet i organisasjonen. Organisasjonen blir frisk, uten konflikter som er sykdomstegn. Og menneskene blir friske uten kroniske sykdommer som gjerne er psykosomatisk forårsaket. Det er dette jeg mener med en sosialt bærekraftig bedrift. Det betyr at motivasjonen og samarbeidsevnene er så stor at man vil kunne takle nesten alle

utfordringer som måtte komme på det pengeøkonomiske området. Målet og middelet er medarbeidere med et høyt bevissthetsnivå som har klatret i stigen for indre utvikling (se del 1 av boka) og i stigen for sosial utvikling (se del 2 av boka). Ledelsesprinsippet er utelukkende frivillighet og å gå i den retning det er energi i organisasjonen. Ut av organisasjonsprosessen jeg har beskrevet kommer:

- Et generelt målhierarki for bedriftens lønnsomhetsvurderinger,
- En generell vekting av hvor viktige de ulike delmålene er i forhold til hverandre
- En strategi for bedriften med hovedsatsningsområder
- Hovedmål for de enkelte avdelingene

Ofte er dette tilstrekkelig som grunnlag for daglige beslutninger og å sørge for at bedriften som sådan beveger seg i retning av økende bærekraftighet i alle dimensjoner. Verdiene og prioriteringene vil gjennom organisasjonsprosessen internaliseres i de enkelte medarbeiderne, og inngå i deres dagsbevissthet i arbeidet. Dette er det viktigste, dvs. økt bevissthetsnivå. Ved større beslutninger kan det imidlertid være ønskelig å gå videre med en flerdimensjonal lønnsomhetsvurdering.

Kvantitativ beslutningsanalyse ved større beslutninger

Preferanseanalysen

Ved større beslutninger kan det være ønskelig å gjennomføre en kvantitativ lønnsomhetsvurdering der alle de tre dimensjonene av bærekraftighet inngår. Jeg skal beskrive hvordan en slik lønnsomhetsvurdering generelt vil foregå. Det finnes databasert beslutningsverktøy som er nyttig i denne prosessen (Gottschalk og Wenstøp 1985, Wenstøp 1995). Først utarbeider man et målhierarki for den aktuelle beslutningen som beskrevet tidligere. Kanskje er det noen delmål som ikke er relevante i det generelle målhierarkiet for bærekraftig utvikling. Kanskje er det andre delmål som også må taes med.

Neste skritt i prosessen at man for hvert delmål avdekker man om det er viktig å prøve å unngå at de verste konsekvenser inntreffer (risikoaversjon), eller om det er viktig å oppnå de aller beste konsekvenser (risikosøking). Slik får man en oversikt over nytteverdien av gode og dårlige konsekvenser på hvert delmål. Dette sammenfattes gjerne grafisk i kriterienes såkalte nyttefunksjoner. Her vil man kunne basere seg på den generelle vektingen av ulike delmål. Men ved lønnsomhetsvurdering av et konkret prosjekt, kan det hende at vektingen vil bli noe annerledes. Er målhierarkiet endret, må man uansett ta stilling til dette på nytt. Dersom det er viktig at alle delmålene er oppfylt på en gang, er målene komplementære (positiv synergi: $2+2 = 5$). Dersom god måloppfyllelse på ett delmål er en erstatning for dårlig måloppfyllelse på andre delmål, er målene substitutter (negativ synergi: $2+2 = 3$). Dette er et resultat av den vektingen av målene man allerede har foretatt, og kommer eksplisitt til uttrykk gjennom den såkalte synergikoeffisienten.

Når det gjelder bærekraftig utvikling, vil det generelt være positiv synergi mellom grunnverdiene. Det som er verdifullt er både å ha en rimelig levestandard (så man ikke lever i fattigdom og nød), en rimelig livsstandard (så man ikke lever i følelsesmessig helvete) og en rimelig miljøstandard (så man ikke blir syk av skitt, forurensning eller at selve livsgrunnlaget forsvinner). Det er altså viktigere å ha en tilfredsstillende levestandard, livsstandard og miljøstandard, enn at en av disse verdiene er helt topp mens andre er elendige. Da blir det uansett ikke lett å få en høy livskvalitet.

Preferanseanalysen er en verdidebatt som går foran en strategidebatt i en organisasjon. Ved verdifokusert ledelse må man først bli enige om hva som er

organisasjonens grunnleggende verdier og mål. Deretter må man utvikle en strategi for hvordan disse verdier kan realiseres med utgangspunkt i bedriftens nåværende situasjon.

Konsekvensanalysen

Gjennom en strategidebatt identifiseres forskjellige mulige handlingsalternativer. Når det gjelder slike prosesser er det naturlig å kan man støtte seg på vanlig teori innenfor strategifaget, f.eks. Johnson and Scholes (1993). Arbeidet må bare suppleres med en enda mer bevisst verdifokusert tenkning og vekt på å analysere alle dimensjonene når det gjelder bærekraftig utvikling.

For hvert handlingsalternativ må det gjennomføres en tredimensjonal konsekvensanalyse, dvs. hvordan man forventer at handlingsalternativet skårer når det gjelder levestandard, livsstandard og miljøstandard. Konsekvensene av handlingsalternativene vurderes så opp mot preferanseanalysen. Slike tredimensjonale konsekvensanalyser gjøres også for viktige operative beslutninger som neste års budsjett, utvikling av nye produkter og prosesser, investeringer m.v.. Det kan høres veldig omstendelig ut. Det kan det også være hvis man velger kvantitative beregninger i alle dimensjoner. Men det viktigste er rett og slett at man i alle fall tenker bevisst på konsekvensene i alle tre dimensjoner. Hvor omfattende analyser man foretar henger selvfølgelig sammen med hvor viktig beslutningen er i ulike dimensjoner. Først er det uansett naturlig at man gjennomfører en grovvurdering av nye prosjekteter. For den pengeøkonomiske biten av dette, se f.eks. Bøhren og Gjørum (1993). Tilsvarende grovvurderinger er det naturlig å foreta når det gjelder den miljømessige og sosiale dimensjonen. Dersom prosjektet ser noenlunde fornuftig ut, er det naturlig å gå videre med en finvurdering. Er det et viktig prosjekt, er det naturlig å legge mer arbeid i analysene som går forut for beslutningen. Da er det aktuelt å konkretisere det generelle målhierarkiet for bærekraftig utvikling som bedriften har til den konkrete problemstillingen. Så må det gjennomføres nødvendige konsekvensanalyser. Ved nye produkter og prosesser er det naturlig med livsløpsanalyser (North 1992). Et annet spørsmål er hvordan man best kan resirkulere produktene, jfr. f.eks. Thierry 1993 som beskriver teori ut fra et praktisk eksempel. Ved større finansielle eller realøkonomiske investeringer bør man foreta tredimensjonale konsekvensanalyser.

For årlig planlegging og budsjettering trengs tredimensjonale regnskapssystemer, eller i alle fall rapportering av et eller annet slag. Slik er det mulig å finne ut hva ressursforbruk, utslipp og avfall egentlig er totalt sett og pr. enhet. Dette er grunnlaget for å identifisere de ulike forurensnings- og avfallskildene og å få gjort noe med dem.

Når det gjelder sosiale forhold kan medarbeidersamtaler være et første nivå. Medarbeidersamtaler er en enkel og kvalitativ måte å få fram en slags oversikt over folks livskvalitet. I tillegg bringer det folk i nærmere kontakt med hverandre, og har således en egenverdi for livskvaliteten. En ytterligere formalisering er mer omfattende undersøkelser av livskvaliteten til de enkelte via spørreskjemaer også. Dette kan med fordel kombineres med medarbeidersamtaler. Hvor langt man ønsker å gå i retning av kvantifisering vil variere. Fordelen med det er igjen at man kan finne ut hvor effektive ulike tiltak faktisk er. Øker f.eks. selvutvikling i form av kropporientert psykoterapi eller meditasjon livskvaliteten mest? Eller er det endringer av arbeidsmiljøet og arbeidsinnholdet som er mest effektivt. Dette er viktige spørsmål som er aktuelle når man tar livskvalitet på alvor. Tidsnyttingsundersøkelser er en viktig del av sosial rapportering. Tid til å leve, tid til seg selv og hverandre er kanskje den knappeste faktor av alle i vårt samfunn. Bedre tid er helt avgjørende i forhold til livskvalitet og menneskelig utvikling. For å at bedriften skal kunne bidra til å heve medarbeidernes livskvalitet på dette området, trengs det tidsbaserte regnskap og analyser. Tidsanalyser bør også foretas ved utvikling av nye produkter og

prosesser. Øker eller reduserer man tvungen tid i samfunnet, dvs. tid bundet til produksjon og konsum?

Regnet på denne måten kan de mest overaskene resultater framkomme. F.eks. at om man regner med tid brukt til tjene til bilen også, får ikke biler større hastighet enn 18 kilometer pr. time for et vanlig inntektsnivå. Altså framkommer det at bilen tidsmessig ikke er særlig lønnsom for samfunnet. Masse tid som kunne vært bruk til å ta vare på oss selv og være sammen, blir bundet i produksjon og bruk av biler. Antakeligvis kunne samfunnets transportproblem løses tidsmessig mer effektiv med mer kollektive løsninger, når man regner på total tid. Tidsstudier er således viktige og foreta i forbindelse med livsløpsanalyser. På tross av at tid kanskje er den knappeste faktor av alle i dag, har visst nesten ingen tenkt noe særlig på hvordan tidsbruk kan effektiviseres for folk totalt sett.

Ved bærekraftig ledelse blir det naturlig at bedrifter presenterer både et pengeregnskap, et miljøregnskap og et sosialregnskap, og foretar konsekvensanalyser i alle disse tre dimensjonene ved alle større og viktige beslutninger. Poenget er å komme fram til integrerte ledelsessystemer for bærekraftig ledelse der alle dimensjonene i bærekraftig utvikling håndteres på en løpende basis både ved gjentatte beslutninger (årets budsjett) og enkeltbeslutninger som investering i et nytt anlegg.

Dataene er også nyttige eksternt, f.eks. til miljømerking av produkter og framtidig rating av bedrifters bærekraftighet. Gjennom dette vil bedriften kunne vite hvordan den ligger an i forhold til sine konkurrenter og samfunnet forøvrig. Det kan lett bli positiv miljøkonkurransen om å være flinkest, og i alle fall ikke verst i klassen. Noe av poenget med Responsible Care programmet (Harvard Business School 1991) er slik miljørapportering og sammenligning. Dette er også noe av tanken bak EPI-prosjektet (European Green Table 1993).

Slik rating kan også danne grunnlag for offentlige pålegg eller miljøavgiftsberegning. Og det vil i framtida kunne komme til å danne grunnlag for aksjemarkedets og finansieringsinstitusjoners vurderinger ved kredittgivning og investering.

Evaluering

For hvert av handlingsalternativene har man gjennom konsekvensanalysen utredet hvilke konsekvenser det vil ha i forhold til de ulike delmålene. Konsekvensene måles gjennom de samme kriteriene og i de samme benevningene som målhierarkiet munnet ut i. Ved hjelp av dataverktøy har man gjennom preferanseanalysen bygget en preferansemodell. Dette er en matematisk funksjon for beslutningstakers preferanser. Dette kalles en nyttefunksjon, og av disse finnes det flere typer alt etter hvor detaljerte ens preferanser er. Når man har skårene fra konsekvensanalysen, kan disse legges inn i preferansemodellen. Disse har ulike benevninger alt etter hvilke kriterier man har valgt. Preferansemodellen gjør det mulig å rangere handlingsalternativene entydig på basis av deres konsekvenser. Dataverktøyet vil rangere handlingsalternativene i form av total nytte. Dette er en ubenevt indikator som varierer mellom 0 og 1.

Det kan også gjennomføres en følsomhetsanalyse som avdekker hvor følsom analysen er for beslutningstakers preferanser. Skal det lite til før rangeringen av alternativene endres? Eller er konklusjonen den samme selv om man har ulike preferanser, dvs. vektlegger målene ulikt? Slik kan man evt. legge grunnlag for en saklig debatt om verdiprioriteringer.

Gjennom en usikkerhetsanalyse kan man undersøke om eventuell usikkerhet omkring konsekvensene av tiltakene kan påvirke rangeringen. Dersom dette er tilfellet, vil man kanskje ønske å gjennomføre mer grundige analyser av konsekvensene. Eller man tar sjansen på at utfallet blir som forventet.

Det hele sammenfattes gjerne i en rapport som sammen med prosessen man har gjennomgått, danner dette grunnlag for at saksutredere kan gi en best mulig vurdering og saklig anbefaling, og at beslutningstaker kan fatte en best mulig beslutning. Men ofte er prosessen og læringen som foregår gjennom den, viktigere enn selve rapporten. En kvantitativ beslutningsanalyse kan høres veldig omstendelig ut. Men det viktigste er å følge tankemåten ved verdifokusert tenning, og at man rett og slett at man i alle fall prøver å tenke bevisst på konsekvensene i alle tre dimensjoner. Dersom man velger å gjøre preferanseanalysen mer verbal og intuitiv, kan momentene ovenfor fungere som en huskeliste for ulike aspekter som det kan være relevant å ta stilling til.

Operasjonalisering og måling av bærekraftighet

Dersom man inkluderer bærekraftig ledelse i bedriftens strategi, blir det naturlig å ønske å måle hvordan det går både når det gjelder tilstand og utvikling. Ellers kan man hverken være sikker på at utviklingen går i riktig retning, eller vurdere hvilke tiltak som er mest effektive. Ved operasjonalisering blir det et spørsmål om hva som er mulig kontra det som er ideelt. Det ideelle er å måle selve grunnverdiene, f.eks. uendret vannstand på jordkloden i forhold til temperaturstigning på jorden via CO₂-utslipp. Men her er sammenhengen så vitenskapelig usikker og de enkelte utslipp så lite i forhold til problemkomplekset, at dette er håpløst. Et hakk lenger tilbake i kjeden er å lage en prognose for endring i temperaturen. Men dette er like håpløst. Da må man benytte årsaken til endringen som en indikator på skade eller kvaliteten i stedet for grunnverdiene selv. I dette eksemplet blir det CO₂-utslipp. Årsaker er greit i målhierarkiet, men tiltak bør unngås i målhierarkiet, for det er disse som skal vurderes. Av og til kan imidlertid det også være vanskelig. Da er det viktig å dokumentere at den antatte sammenhengen mellom målet og midlet virkelig gjelder. I det følgende skal jeg mer liste opp mulige indikatorer enn konkret å vurdere dem.

Økologisk bærekraftighet

Et første spørsmål er hvordan man kan måle bærekraftighet på globalt nivå og samfunnsnivå. Generelt finnes det innen økologien mye forskning som går på detaljer. Problemstillingen dreier seg derfor mer om hvordan man kan finne aggregerte indikatorer eller indikatorer som representerer en mer generell utviklingstendens. Et budskap i boka "In search of Indicators of Sustainable Development" (Kuik og Verbruggen 1990) er at det er mulig, men ikke så lett å finne gode indikatorer. Boka oppsummerer arbeidet mye av så langt.

Et neste spørsmål er hvordan dette kan nedfelles i form av indikatorer på bedriftsnivå. Noe av det mest interessante av det som jeg hittil har sett i praksis, er Environmental Performance Indicator (EPI) prosjektet og rapportene til European Green Table (1993). Her har man nettopp forsøkt å ta utgangspunkt i begrepet bærekraftig utvikling, og utvikle indikatorer ut fra dette. Det er nå være inne i testfasen for bl.a. aluminiumsverk, oljeraffinerer og papirproduksjon. Miljøregnskap og miljørapportering er også et område der det forøvrig foregår en god del både innen bedrifter og forskningsmiljøer (Se f.eks. Koos 1993).

Welford (1994) har arbeidet teoretisk med å komme fram til indikatorer for bærekraftighet i alle tre dimensjoner på bedriftsnivå. Indikatorene er kommet fram via å spørre bedriftsledere, miljøorganisasjoner m.v.. Nedenfor har jeg omformulert og systematisert dette i de tre dimensjonene av bærekraft som jeg opererer med.

Beslutningsanalytisk teori angir at bare mål, ikke midler skal med i målhierarkiet. Den midterste kolonnen med bedriftens kvalitet i skjemaene nedenfor er et middel til å nå de to målene som er medarbeidernes livskvalitet og livskvalitet i samfunnet. Jeg har likevel tatt med denne kolonnen med midler i målhierarkiet også, da ledere gjerne er mer fokusert

på midler enn på mål. Slik kan man lettere koble de to. Den midterste kolonnen gir altså ideer til tiltak (handlingsalternativer) for å nå målene.

Indikatorer på økologisk bærekraftighet

<i>Aspekter:</i>	<i>Medarbeidernes livskvalitet</i>	<i>Bedriftens kvalitet</i>	<i>Livskvalitet i samfunnet</i>
Beslutning og forvaltning	Deltakelse Samarbeid	Livsløpsanalyser Livsløpsforvaltn.	Reparasjon Resirkul.
Miljørisiko	Sikkerhet: H-tall	Sikkerhetssyst. Ulykkesstatistikk	Akkumulasjon Effekt av ulykker
Fornybare res.	Helseeffekt	Forvaltn.syst.	Bærekraftig Resirkulering
Dyr og planters livsvilkår	Livsvilkår Dyretesting	Forvaltn.syst.	Påvirkning Truede arter
Forurensning	Helse, miljø	Beslutningssyst. Kontrollsystem.	Utslipp Avfall
Energi lagerres		Utfasing	CO2-utslipp
Fysiske lagerres		Avfallsmin.	Gjenvinning
Arealeffekter	Lokalt livsmiljø	Egnet lokaliser.	Desentralisering

Sosial bærekraftighet

Når målet ved bærekraftig utvikling er å øke livskvaliteten, er første skritt å vite mer presist hva man mener med dette. Her gjenstår desverre fortsatt det meste av forskningen. Akkurat som vi i dag har en omfattende statistikk for å måle levestandard, trenger vi tilsvarende for å måle livsstandard. Uten å kunne måle livskvalitet, er det vanskelig å få dette fullverdig inn i lønnsomhetsvurderingene og styring av samfunn og bedrifter. I og med at grunnlagsforskningen her er såvidt tynn, er det lengre vei å gå her før man er i mål. Antakeligvis er dette en vanskeligere oppgave også enn når det gjelder miljø. Et eksempel på forsøk i denne retning er det som kalles etisk regnskap.

Selv om en bedrift ikke velger å ikke gjennomføre slike målinger i praksis, er det viktig å prøve å operasjonalisere begrepene. Det gir mer konkret forståelse av hva man egentlig mener med livskvalitet når det kommer til stykket. Det gjør det lettere å diskutere presist hvor viktig man mener at ulike aspekter av livskvalitet er for samfunnsutviklingen eller bedriftens utvikling. Nedenfor er indikatorer fra Welford (1994).

Indikatorer på sosial bærekraftighet

<i>Aspekter:</i>	<i>Medarbeidernes livskvalitet</i>	<i>Bedriftens kvalitet</i>	<i>Livskvalitet i samfunnet</i>
Etisk verdigrunnlag	Arbeidsmoral	Forretningside Langsiktighet	Forretningsmoral
Menneskeretter	Ytringsfrihet Kritikk velkommen	Like rettigheter Utjevning	Kvinner Minoriteter Urbefolkning
Demokrati	Tillitsvalgte Fagforening	Bedriftsdemokr. Deltakelse/høring Åpenhet	Konsultere interessegrupper
Kontrollerbarhet	Sosialregnskap	Skriftlig dokumentasjon	Informasjon Størrelse
Behovstilfredsstillelse	Livskvalitet i arbeidet Sykefravær Gjennomtrekk	Læringsprosess Ledelsesstil Deltidsarbeid Fleksitid mv.	Nytteverdi av produkter Betydning i lokalmiljøet
Høyere bevisshet	Opplæring Bevisstgjøring Deltakelse	Ansvarliggjøring Toveis-kommunik.	Kundeopplær. Informasjon

Økonomisk bærekraftighet

Når det gjelder pengeregnskaper er de vel utviklet og teoretisk fundert. Begrepet bærekraftighet vil likevel reise noen nye utfordringer. Hvordan skal man egentlig måle om en bedrift er pengeøkonomisk bærekraftig? Dette har både med soliditet, kontantstrøm, resultat og markedsutsikter å gjøre. Kanskje er ikke problemstillingen så viktig på dette området. Pengeøkonomien er mer et middel enn et mål i seg selv. Derfor er de andre områdene viktigere. Forfølger man denne tankegangen, blir inntektene til eiere, långivere og ansatte det avgjørende målet, fordi det definerer levestandarden som bedriften pengeøkonomisk sett bidrar til. Nedenfor er indikatorer fra Welford (1994).

Indikatorer på økonomisk bærekraftighet

<i>Aspekter:</i>	<i>Medarbeidernes livskvalitet</i>	<i>Bedriftens kvalitet</i>	<i>Livskvalitet i samfunnet</i>
Beslutning og forvaltning	Deltakelse Informasjon	Budsjett- og regnskapssystem	Ekstern rapportering
Rettferdig handel	Arbeidsavtaler	Demokratisk fordelingssystem.	Handelsavtaler
Rettferdig fordeling	Lønnsystem og fordeling	Åpenhet Dokumentasjon	Eierforhold Skattebet.
Finansiell styrke	Lite interne konflikter Min. faste kostn.	Fortjeneste Kontantstrøm Soliditet FoU-innsats	Markedsutsikt Strategisk posisjon

Helhetlig lønnsomhetsvurdering av bærekraftighet

Jeg betrakter det som at man innen flermåls beslutningsanalyse har løst de viktigste metodiske problemene på dette området. Men det finnes også andre framgangsmåter. Et eksempel når det gjelder avveiningen mellom økonomi og miljø er Environmental Option Assessment (Winsemius og Hahn 1992).

Kapittel 33

Et økonomisk system som fremmer bærekraftig utvikling

Paradigmeskiftet i økonomisk teori: Bærekraftighet erstatter profittmaksimering som mål

Egoisme, materialisme, og kapitalisme er speilbilder av hverandre og holder oss fast i det gamle. De hører hjemme på de to laveste nivåene i utviklingsstigen. Mennesket dyriske drifter på de to nederste nivåene holder egoet fanget i egeninteressen vold. Den indre utfordringen er å heve bevissthet slik at man evner å fungere saklig på egonivået og i økende grad ut fra hjertet som beslutningsenhet i psyken. Den ytre utfordringen i økonomien er et paradigmeskifte i økonomisk teori der bærekraftighet (behovsorientering) erstatter profittmaksimering (materialistisk egeninteresse) som mål. Etterhvert som menneskene hever bevissthet vil dette skje og medføre en omveltning i økonomisk teori og tenkning slik som skissert i denne delen av boka.

Bærekraftig utvikling som mål innebærer en utvidet økonomisk tenkning. Målet og midlet ligger ikke lenger innenfor økonomien selv i form av produksjon av varer og tjenester. Målet er økt livskvalitet som har med menneskelige *behov* å gjøre. Rammebetingelsen er å ikke overskride bæreevnen som har med *økologi* å gjøre. Siden problemstillingen er tverrfaglig, må utgangspunktet for ny økonomisk teori hentes i andre fag. Vi bringes på en måte tilbake til det økonomiske fags utgangspunkt, der den sprang ut av moralfilosofien gjennom Adam Smiths arbeider. Han bidro til at økonomi og moral ble to forskjellige ting som eksisterte hver for seg. Det muliggjorde den industrielle utvikling fordi økonomien ble frigjort fra teologiens konservative og klamme hånd. Nå er utfordringen en sammenkobling igjen. Å klatre i stigen for bærekraftig ledelse og alle de andre stigen jeg har presentert, er det samme som å få en høyere og høyere etikk, dvs. selvvalgt moral.

Moralens tilbakekomst i økonomi, ledelse og politikk

Det er umulig å skape en bærekraftig utvikling uten at folk i økende grad er villige til å tenke på helheten, selv om kortsiktig egeninteresse kunne tilsi noe annet. I tillegg til økt frihet trenger vi altså økt evne og vilje til å ta ansvar. Jeg skal begrunne dette nærmere.

Tradisjonell økonomisk tankegang har utgangspunkt i det man i filosofien kaller utilitarisme eller nyttetankegang. Det som er mest nyttig (når også kostnader tas i betraktning), er også det som er etisk riktig å gjøre. Det økonomiske fag er basert på følgende generelle beslutningskriterium (Frank, 1994):

*Hvis nytten av en handling er større en kostnaden,
så gjennomfør handlingen.*

Dersom man ikke har kompenserende kriterier, vil resultatet av dette bli Homo Economicus, det økonomiske mennesket eller kanskje bedre det forbrukende mennesket. Det er et menneske som er hundre prosent rasjonelt ut fra snever egeninteresse.

Uten kompenserende kriterier, vil et slik menneske:

- Lyve, snyte og bedra hvis det er lønnsomt
- Forurene uten hemninger så lenge det er gratis
- Betrakte andre kun som objekter for egen vinning
- Bare kunne styres eller tvinges til samarbeid via straff/belønning

På samfunnsplan blir resultatet samfunnsoppløsning:

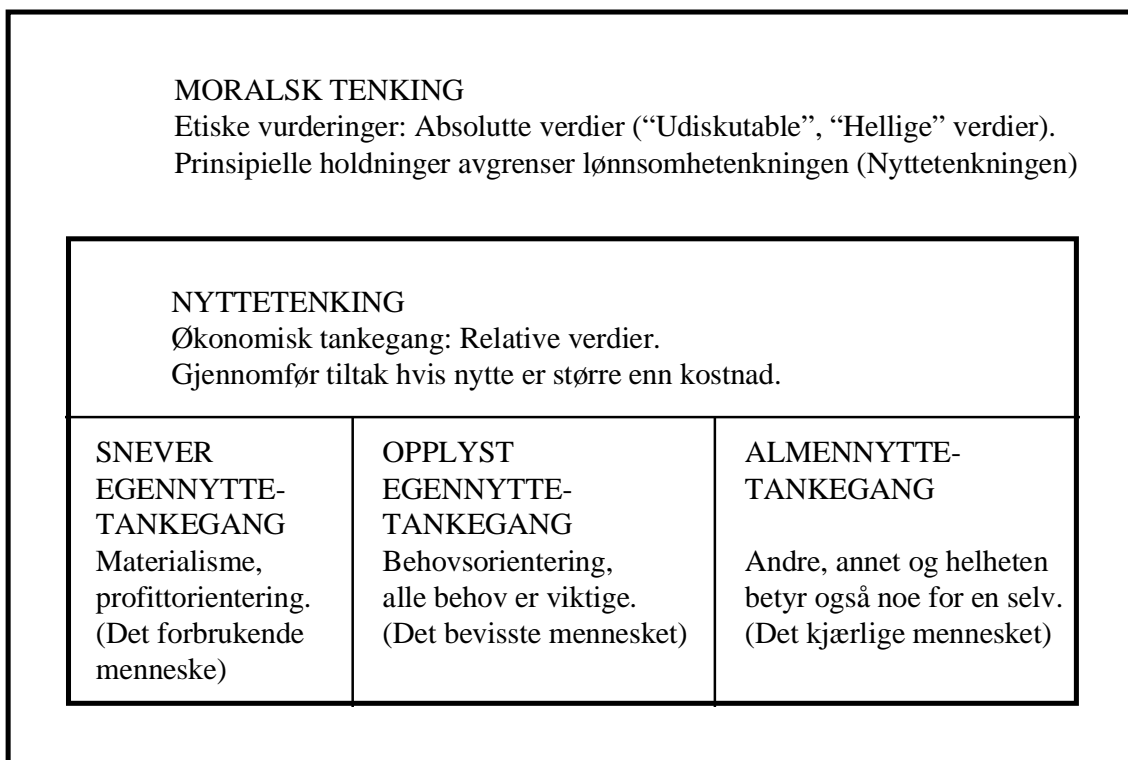
- Frihet på andres og helhetens bekostning
- Eksterne effekter tar fullstendig overhånd
- Mistillit, utrygghet og reell ufrihet

Økonomisk teori er i hovedsak basert på en forutsetning om at mennesker styres kun av *snever egeninteresse*, dvs. at verden består av homo economicus'er. Dette betyr ikke at man tror at det er slik, men at dette forklarer en vesentlig side av folks adferd i økonomien. Det er også mitt syn. Men når bærekraftig utvikling er målet, blir det viktig med de andre vurderingene som folk også legger til grunn for sine beslutninger. Moral og etikk blir viktigere å analysere.

Oppløst egennyttetankegang vil si at man tar hensyn til at ens egne handlinger gjerne slår tilbake på en selv. Det betyr at man kan være villig til å internalisere eksternaliteter frivillig. Det vil si å ta hensyn til helheten, selv om man på kort sikt og isolert sett ville tjene på noe annet. En slik mer intelligent form for egennyttetankegang medfører at tillit, trygghet og reell frihet kan øke, fordi vi kan stole mer på hverandre. *Almennnyttetankegang* vil si at man er genuint opptatt av andre eller helheten, uten tanke på seg selv. Også dette er et motiv for mennesker, f.eks. ved ulykker og ideelt arbeid. Alternativet til nyttetankegang som sådan er *moralsk tankegang*. Da holder man seg til moralske prinsipper uansett om det er nyttig eller ei. Vi kan si at den moralske tankegangen setter en ramme for hva som er økonomi og ikke (Kelman 1990). Den moralske tankegangen sorterer ut hva som er "hellige" verdier. Disse får ikke røres uansett hvor nyttig det kunne være for den enkelte. Det som ikke er hellige verdier blir gjenstand for økonomiske lønnsomhetsvurderinger. Uten den rammen som moralsk tankegang og tilhørende lovverk setter, kunne ikke økonomi og samfunn fungere.

Det vil alltid pågå en diskusjon og kamp i samfunnet om hva som skal være hellige verdier eller ikke. Abortdiskusjonen er et eksempel på dette. Er et foster et hellig liv som mennesket ikke får fjerne uansett hvor nyttig dette kunne være for den potensielle mor eller far? Eller er det liv som vi kan vurdere om skal få leve ut fra om det vil være godt både for det eventuelle kommende barnet og dets potensielle mor og far. Kampen om hvalfangsten er et annet eksempel. Er selungene så søte og hvalen et så flott, sjeldent og intelligent dyr at det skal være hellig, dvs. fredet? Eller skal dette bare betraktes som nyttige ressurser på linje med alle andre i økonomien, slik det har vært for kystbefolkningen i uminnelige tider?

Vi kan sammenfatte de ulike tenkemåtene figurlig:

Figuren illustrerer hvordan moralsk tenkning faktisk setter og bør sette grenser for nyttetenkningen i økonomien. Et eksempel på dette er at det i framtida bør bli betraktet som en absolutt verdi å bevare livsgrunnlaget. Innenfor økonomien er det nyttetankegang som rå, dvs. relative verdier. Et gode kan byttes mot et annet dersom man opplever det som fordelaktig. Nyttetankegangen kan være av tre typer. Vi har tradisjonell, snever egennyttetankegang der det er materialisme og profittorientering som rå. Denne form for egennyttetankegang bør erstattes av opplyst egennyttetankegang, dvs. behovsorientering der både indre behov, økologiske behov og materielle behov taes i betraktning. Stadig vekk er det egennytten som rå, men man har en mer opplyst oppfatning av virkelighetens sammenhenger og de menneskelige behov. Hvordan en slik opplyst egennyttetankegang kan gjennomføres i praksis, er det jeg har beskrevet i dette kapitlet. I tillegg ville det være en fordel om mennesker i større grad utvikler en almennyttetankegang, dvs. at andre, annet og helheten også i økende grad betyr noe for en selv.

Ved bærekraftig utvikling er det generelt nødvendig at flere verdier defineres som hellige, og at nyttevurderingene blir mer preget av utvidet egennytte- og almennyttetankegang. Årsaken er at miljøproblemet i stor grad består i at snevre egennyttevurderinger medfører en irrasjonell helhet. Mange miljøproblemer som hver for seg er små og ubetydelige summeres opp til et samfunn med betydelige miljøproblemer. Det er helt urealistisk å tenke seg at ansvaret for helheten kun skal komme utelukkende gjennom økonomiske incitament og lovbestemt tvang. Det vil være like håpløst som å tette alle hull i skatteloven. Jeg er overbevist om at bærekraftig utvikling forutsetter et økt moralsk ansvar. I tillegg trenger selvfølgelig denne moralen få støtte gjennom miljøavgifter og miljølovgivning. Dette skjer også i praksis.

Før var det god folkeskikk å forurense naturen nesten fritt. Nå er ikke lenger dette hverken god moral eller tillatt. Mange konsumenter og bedrifter følger en moral om å kjøpe miljøvennlige varer, f.eks. papir som ikke er klorbleket og fosfatfritt vaskepulver, selv om prisen kan være høyere. For hver nye miljøbølge synes både moral og lovverk å forbedres, slik at den etiske kapitalen i samfunnet øker. De seks miljøbud som jeg har presentert ovenfor, er et forsøk på utvikle en etikk som er knyttet til

bærekraftig utvikling. Ved bærekraftig utvikling er det viktig at folk er villige til å ta slike etiske prinsipper mer og mer på alvor. Det er dette som bærer utviklingen framover. Lovverk og økonomiske incitament er gjerne etterskuddsvis, og muliggjør ytterligere forbedring av moralen.

Vi lever i en tid da vi trenger verdifokusert forskning, ledelse og politikk. Verdifokusert tenkning dreier seg å klargjøre ens verdier først, dvs. ens viktigste verdier og moral. Vi lever i en tid da etikk og moral igjen må trekkes inn ved økonomiske og politiske beslutninger. Tida er inne for moralens gjeninntog ved vitenskapelige høyskoler, universiteter og i familier, organisasjoner og i politikken. Høy moral er rett og slett kanskje samfunnets (kulturkapitalens) viktigste arbeidskapital. Bærekraftig ledelse er en systematisk måte å koble etiske vurderinger sammen med økonomiens nyttebetraktninger. Poenget ved bærekraftig ledelse er å klatre i stigen for bærekraftig ledelse. Hvert nytt trinn i stigen representerer en høyere moral enn den foregående. Gjennom verdifokusert ledelse kan man sakte men sikkert sørge for at de enkelte individer i organisasjonen og organisasjonen som helhet klatrer i denne moralske stigen og tar økt ansvar for hverandre, for naturen og for helheten bedriften og dens medarbeidere inngår i.

Den nye tenkningen i økonomisk teori

Fra konsumorientering til kapitalbevaring

Tradisjonell økonomisk teori og tenkning er opptatt av strømmen av goder som kommer fra naturformuen, men neglisjerer naturformuens betydning. Naturkapital inngår f.eks. ikke i nasjonalregnskapet. Nasjonalformuen er også av liten betydning. Det er de løpende strømmer til konsum, investering og eksport, nasjonalprodukt og import som det legges vekt på i f.eks. de årlige nasjonalbudsjett. Beholdningen av bruksgoder (varige konsumgoder) inngår heller ikke i grunnleggende konsumentteori på tross av at dette er helt avgjørende for levestandarden. Bedrifter er mer opptatt av å selge varer mer enn av om disse varene egentlig gir størst livskvalitet i forhold til miljøbelastningen. Altså en suboptimalisering.

Her trengs det et skifte i økonomisk teori og tenkning som igjen kan endre det økonomiske systemet. Det dreier seg om å forlate en konsumorientering der man kun ser på ut-strømmen av varer. I stedet må man bli opptatt materialbalansen som definerer formuens størrelse og de tjenestene denne kapitalen yter i forhold til livskvalitet og miljøbelastning. Materialbalanseprinsippet er et moderne uttrykk for den gode husbondes prinsipp. Man skal overlate gården i samme eller bedre stand enn man overtok den. Ved utvikling er man altså opptatt av å bevare og øke formuer, ikke å forbruke dem.

Fra lineær til sirkulær økonomiforståelse

Et annet viktig skille er en overgang fra lineær til sirkulær økonomisk tenkning. Poenget er å ta konsekvensen av en av fysikkens grunnsetninger. Ingenting skapes av intet. Intet blir borte. Summen av energi og materie er konstant. Når man tenker økonomi kan man altså ikke bare tenke økonomi, men må tenke økologi i form av kretsløp. I økologien er det kun kretsløp og ingen lineære produksjonslinjer. Det er umulig. For da ville noe hope seg opp et sted og føre til ubalanse. Vi må ta ansvar for avfall og utslipp og sørge for at det ikke forekommer i større mengder og konsentrasjoner enn det naturen kan bearbeide selv. Ellers må vi sørge for å resirkulere det, bearbeide det eller spre det utover såvidt store områder at konsentrasjonen blir uskadelig. Konkret dreier dette seg om overgangen fra et forbrukssamfunn til et ombrukssamfunn, fra lineær produksjonsteori til sirkulær produksjonsteori.

Fra eksponensiell vekst til bærekraftig utvikling som mål

Til sammen dreier dette seg om en overgang fra eksponensiell økonomisk vekst til det jeg kaller en bærekraftig utvikling. Jordkloden er endelig. Den vokser ikke. Altså kan ikke økonomien vokse eksponensielt i all evighet. Vi må rett og slett finne andre måter for å skape full sysselsetting, høy livskvalitet og andre mål vi måtte ha. Vi kan sammenligne dette med kreftceller. De vokser også eksponensielt. I naturen er slik vekst en umulighet. Da vokser delorganismen seg så stor at den til slutt dreper vertsorganismen. Dette er tilfellet med kreftceller. Dagens økonomiske vekst kan sammenlignes med kreftcellers vekst. Fortsetter den eksponensielle veksten vil delorganismen (økonomien) til slutt vokse seg så stor at den dreper vertsorganismen (den levende jordkloden). Før total død kommer sykdom og smerte i en levende organisme. Det er denne fasen vi opplever nå med økende miljøproblemer, ustabile værforhold og folkevandringer både fra land til by, fra u-land til i-land og fra tørke- og krigsrammede områder.

Før eller seinere må den økonomiske veksten erstattes av en organisk vekst. Dette kan sammenlignes med hvordan organer i en levende organisme fungerer. Når hvert organ ivaretar sine behov best mulig, ivaretar det også helheten best mulig. Det er denne form for lønnsomhetstankgang og premis utviklingen vi trenger. Siden dette er slik levende organismer og deres organer vokser, er en bærekraftig utvikling en organisk utvikling med S-formede vekstkurver.

Fra pengeøkonomisk til realøkonomisk lønnsomhetstenkning

Kapitaleiere er opptatt av høyest mulig avkastning på den investerte kapital. Bedriftseiere og ledere er opptatt av å øke fortjenesten i virksomheten. Arbeidstakere er opptatt av høyere lønn. Politikere er opptatt av å øke skatteinntekter. Alle er opptatt av økonomisk vekst målt i penger. Selv de nye utfordringene prøver man å putte inn i den foreldede pengetankgangen. I stedet for å vurdere lønnsomhet flerdimensjonalt, har man prøvd å omgjøre grønne og røde verdier til penger. Gjennom kost-nytte-analyse har man utviklet metoder for å verdsette slike goder i penger (Grønn 1991). I visse sammenhenger, f.eks. dersom man skal bestemme størrelsen på en miljøavgift, mener jeg at slike metoder har noe for seg. Når jeg generelt ikke synes at angrepsmåten er noe fruktbar, er det av flere grunner. Når man omgjør myke verdier til penger, blir de mer abstrakte. Man blir fremmedgjort fra den egentlige problemstillingen som dreier seg om fysiske observerbare størrelser. Omgjøringen til penger inneholder flere viktige og diskutabile verdivurderinger. Ved kost-nytte-analyse blir dette teknifisert og søkt objektivisert gjennom betalingsvillighetsundersøkelser og lignende. Disse metodene er også beheftet med betydelige metodiske svakheter. Jeg mener at det er viktig at slike verdivurderinger gjøres eksplisitt. Det virker bevisstgjørende. Både blå, rød og grønne verdiene kommer eksplisitt fram og må avveies. Dette klargjør problemstillingens etiske karakter. Dette blir skjult ved omgjøring til penger. På grunn av de metodiske problemer velger man ofte i kost-nytte-analyser å ikke omgjøre de myke verdiene til penger, men omtale disse for seg. Da vil det lett bli de mer harde beregningene være det som teller når det kommer til stykket. Og man står uansett igjen med en flerdimensjonal problemstilling der grønne og røde verdier skal veies opp mot blå verdier i form av kost-nytte-analysen. For meg er dette til sammen tilstrekkelige grunner til å søke andre løsninger enn å fortsette den endimensjonale tenkningen der alt søkes omgjort til penger. Jeg tror at økonomers interesse for kost-nytte-analyse er mer betinget av at man er vant til å tenke i penger og har et solid teoretisk fundament for dette, enn at det er en fornuftig løsning.

Derfor kom jeg på begynnelsen av 80-tallet fram til at løsningen måtte bli realøkonomiske regnskaper. Det vil si at vi trenger miljøregnskaper og sosialregnskaper i tillegg til pengeøkonomiske regnskaper (Svae 1986). Den gang var dette en visjon. Nå er det virkelighet ved at de fleste større bedrifter avlegger miljøregnskaper eller rapporter også. Når livskvalitet er målet i stedet for levestandard, blir det etter min mening også nødvendig med sosialregnskaper. Bare da vil vi vite hva vi egentlig snakker om, og kunne måle effekten av tiltak når det gjelder livskvalitet. Nå er dette en visjon. Jeg tror at om en del år er dette også virkelighet.

Faktum er at vår kultur i stor grad lider av en pengeillusjon. Man tror at man gjennom å få mer penger får det bedre. Det betyr ikke at ikke dette kan gjelde på mikronivå, dersom man har en helhetlig forståelse av livskvalitet. Men på makronivå blir dette feil pga. de store eksterne virkningene som snever pengetenkning medfører. Tida er inne for å forlate pengeillusjonen, dvs. troen på at alle verdier kan måles i penger. Jeg vil anta at om 100 år vil man se tilbake på pengeillusjons-epoken i økonomien på samme måte som vi idag betrakter epoken der man trodde at jorda var flat. Man viste ikke bedre. Men du verden så uvitende man var.

Bærekraftig utvikling er å øke livskvaliteten for menneskene uten å overskride bæreevnen til de støttende økosystemer. Her er det reelle verdier og størrelser man omtaler. Når økonomisk vekst eller økt fortjeneste er målet, er det bare pengeverdier man omtaler. Høy livsstandard (indre behovstilfredsstillelse) blir ikke automatisk ivaretatt gjennom pengeøkonomisk lønnsomhet. Ledere må derfor også vurdere og måle sin virksomhet gjennom *sosialregnskaper*. Dette må måles via indikatorer for livskvalitet hentet fra det psykologiske og sosiologiske fagfelt m.v..

Hvor langt vi må gå i retning av forsiktig ressursforvaltning og redusert miljøbelastning for at bæreevnen ikke skal reduseres er usikkert. Poenget for ledere er imidlertid at gjennom definisjonen av bærekraftig utvikling er retningen lagt. Også naturkapital må bevares. Dette er også verdier som ikke automatisk blir ivaretatt gjennom pengeøkonomisk lønnsomhet. Ledere må også vurdere og måle sin virksomhet gjennom *miljøregnskaper*. Det må måles i fysiske størrelser hentet fra det naturfaglige området.

Men også levestandard betyr noe. På mikronivå avhenger denne i utgangspunktet av inntektsnivået. Altså må ledere også stadig vekk vurdere den pengeøkonomiske lønnsomheten ved sin virksomhet via *pengeregnskaper*. Når bærekraftig utvikling er målet, trenger vi både miljømessige, sosiale og pengemessige lønnsomhetsvurderinger og regnskapssystemer for å kunne drive lønnsomt og effektivt på nye premisser. Når bærekraftig utvikling er målet:

- *Må røde verdier* ivaretas:
Å skape høy livskvalitet og å unngå at virksomheten er et sosialt konkursbo.
- *Må grønne verdier* ivaretas:
Å unngå at den økologiske bæreevnen overskrides slik at virksomheten er et økologisk konkursbo.
- *Må blå verdier* ivaretas:
Å skape høy levestandard og unngå at virksomheten blir et pengeøkonomisk konkursbo.

Når målet er bærekraftig utvikling:

- Må det foretas tredimensjonale lønnsomhetsvurderinger der blå, rød og grønne verdier inngår med sine egentlige benevninger.
- Trenger vi både pengeregnskaper, miljøregnskaper og sosialregnskaper, og en metode for helhetsvurdering av disse.

Dersom naturkapital og menneskelig kapital er perfekt substituerbare og bare levestandard betyr noe, reduseres lønnsomhetsbegrepet til tradisjonell pengeøkonomisk lønnsomhet som eneste verdi. Det tradisjonelle lønnsomhetsbegrepet der bare penger teller, kan med andre ord betraktes som et spesialtilfelle av det mere generelle tredimensjonale lønnsomhetsbegrepet som er jeg har argumentert for. Jeg tror at tiden er inne for å forlate en såvidt snever tankegang og måte å måle lønnsomhet på. Den henger sammen med en meget snever definisjon av livskvalitet der *kun levestandard* antas å bestemme livskvaliteten, dvs. et ensidig materialistisk verdisyn. De aller fleste innser i dag at andre verdier er viktige og til dels viktigere i dagens Norge. Dette innebærer en behovsorientert oppfatning livskvalitet. For å kunne styre i henhold til et slikt verdisyn, trengs flerdimensjonale lønnsomhetsvurderinger både i bedrifter og etater. Gjennom verdifokusert ledelse som beskrevet i forrige kapittel oppnår man at:

- Bedrifter, organisasjoner og etater går gjennom en organisasjonsprosess der man gradvis utvikler konsensus om grunnverdiene og de strategiske mål.
- Det settes igang selvutviklings- og organsiasjonsutviklings-prosesser som gjør at motstand og samarbeidproblemer gradvis forsvinner, og de enkelte medareidernes motivasjon øker.
- Innføres en helhetlig tankegang og "vinn-vinn"strategi. Siden målet ved bærekraftig ledelse er å øke livskvaliteten både for medarbeiderne og omgivelsene, tjener alle på dette. Slik kan det forløses uante krefter og dannes nye fruktbare allianser.

Dette gjør det mulig for en bedrift, etat, organisasjon og land å ligge tre skritt foran andre i prosessen på vei mot økologisk bærekraftighet og øke livsstandarden, uten at man går pengeøkonomisk konkurs underveis. I tillegg vil lønnsomhetsvurderingene bli tredimensjonale.

- Gradvis venner man seg til å gjennomføre tredimensjonale kvantitative lønnsomhetsvurderinger ved større beslutninger.
- Gradvis får man erfaring og bedre systemer for måling av bærekraftighet i de ulike dimensjonene, dvs. miljøregnskaper og sosialregnskaper i tillegg til økonomiske regnskaper.

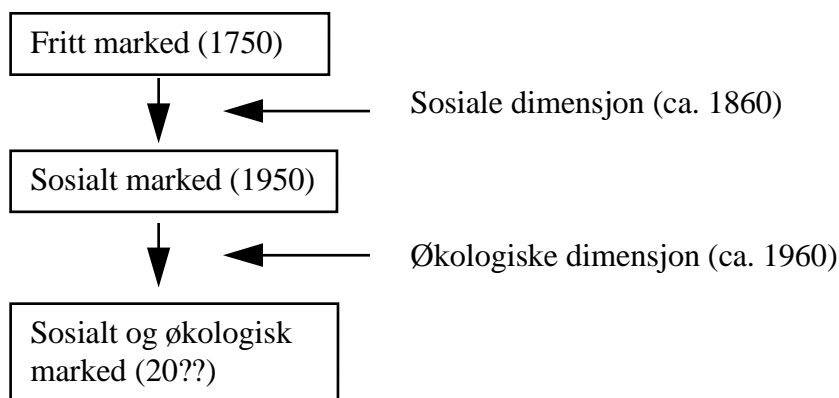
Gradvis vil dette føre til bedre beslutninger, mer intelligente tekniske og sosiale løsninger og en bedre organisering for å skape en bærekraftig utvikling.

Det nye systemet er en firedimensjonal blandingsøkonomi

Markedsøkonomiens utvikling

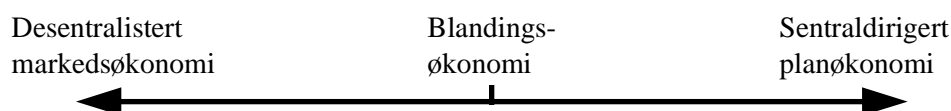
I følge ordboka betyr *vekst* økt kvantitet, mens *utvikling* betyr økt kvalitet. De fleste bruker ordene vekst og utvikling om hverandre og er ikke klar over denne viktige forskjellen

mellom ordene (Goodland m.fl., 1992). Jeg har definert livskvalitet på en tredimensjonal måte. Man kan si at ved økonomisk vekst er målet hovedsakelig å øke levestandarden, med andre ord å forbedre bare en av dimensjonene. Ved utvikling blir målet å fremme både livsstandard, levestandard og miljøstandard på en balansert måte. Problemstillingen i dette notatet er hvordan vi kan skape et økonomisk system som fremmer bærekraftig utvikling (kvalitative endringer) i stedet for å framtvinge økonomisk vekst (kvantitative endringer) for å reparere miljø-, sosiale og helseproblemer som veksten har skapt. Ifølge Saemann (1992) har markedsøkonomien som system overlevd fordi den har vist seg fleksibel og kunnet integrere stadig nye krav og dimensjoner:

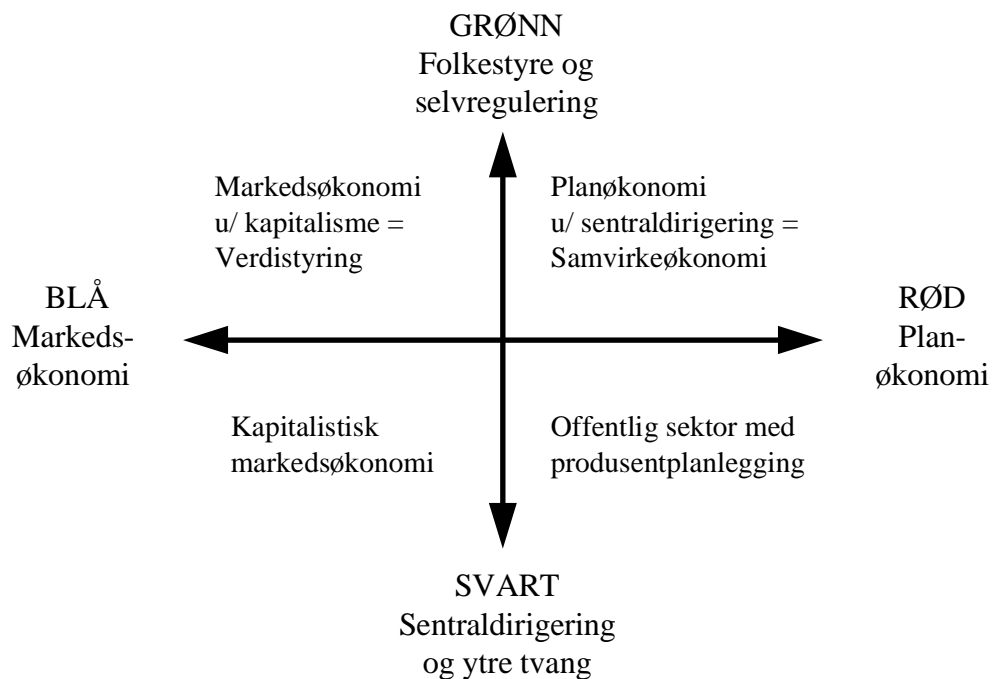
Figur 1: Nye utfordringer for markedsøkonomien

For at arbeiderbevegelsen skulle kunne skape en *sosial markedsøkonomi*, måtte de endre selve det økonomiske systemet fra en ren markedsøkonomi til en blandingsøkonomi. For å skape en *økologisk markedsøkonomi* er det mye som tyder på at det økonomiske systemet nok en gang må reformeres grunnleggende. Det tradisjonelle synet er at vi kun kan velge mellom to økonomiske systemer, plan eller marked, eller en blanding av de to (Ytterhus, 1997):

Figur 2: Todimensjonal syn på blandingsøkonomien

Engasjerte idealister er allerede igang med å prøve å skape en økologisk økonomi, dvs. *selvregulering for å skape bærekraftig utvikling*. Ved å analysere det som skjer i denne bevegelsen har jeg kommet fram til at det tradisjonelle synet ovenfor er for enkelt. Man har skapt nye økonomiske samarbeidsformer som tradisjonell økonomisk teori enda ikke har erkjent eksistensen av. Erfaringene tilsier at plan kontra marked og sentraldirigering kontra desentralisering er to forskjellige dimensjoner. Valg av økonomisk system er derfor en firedimensjonal problemstilling, slik som figuren nedenfor illustrerer.

Figur 3: Fire dimensjonalt syn på blandingsøkonomien

Den grunnleggende løsning for å skape bærekraftig utvikling

Poenget er å gjennomføre systemendringer som gjør at *de økonomiske aktører får en tendens til å tenke og handle helhetlig i utgangspunktet*, slik at man får økt livskvalitet med mindre fysisk og økonomisk ressursbruk. Det er alternativet til dagens situasjon der snever og kortsiktig lønnsomhetstenkning dominerer privat sektor. Dette skaper eksterne effekter som det trengs økonomisk vekst for at politikerne skal ha råd til å bøte på etterpå. Figur 3 kan brukes til å analysere hvordan man kan skape et økonomisk system for bærekraftig utvikling i stedet for økonomisk vekst. Jeg skal beskrive de fire økonomiske subsystemene i figuren hver for seg og analysere hvordan helhetlig lønnsomhetstenkning kan fremmes i hvert av systemene.

Hvordan utvikle den grønne økonomiske sektoren?

Markedsøkonomi uten kapitalisme som system

Den grønne sektoren består av de to øverste subsystemene i figur 3. I øverste venstre hjørne har vi en markedsøkonomi uten kapitalisme. Dette er ingen umulighet, for det eksisterer allerede i dag. Markedsøkonomi uten kapitalisme er bedrifter i markedet der andre verdier er like viktige som avkastning for eierne. *Det avgjørende er de etiske verdiene som styrer og ikke eierforholdet.* Verdistyring forekommer både i samvirkeøkonomien og i den delen av økonomien som formelt sett er kapitalistisk. Fordelen ved et forbrukereid samvirke eller en medarbeiderstyrt bedrift (eid av de ansatte selv) er at man har frihet til å velge selv hvilke verdier som skal styre virksomheten på en demokratisk måte. Men det hender også i den kapitalistiske delen av næringslivet at når bedriften først begynner å ta hensynet til mennesker og miljø på alvor, føler ledelsen det etterhvert uakseptabelt å tjene penger på bekostning av mennesker og miljø. Da er verdistyringen et faktum selv om bedriften formelt er kapitalistisk.

Planøkonomi uten sentraldirigering som system

I øverste høyre hjørne i figur 3 har vi en planøkonomi uten sentraldirigering, dvs. det vi gjerne kaller samvirkeøkonomi. Når mennesker organiserer et samvirke for å ivareta sine egne behov er dette folkestyrt planøkonomi, i stedet for tradisjonell produsentplanlegging som offentlig sektor gjennomfører. I en boligstrøk oppretter foreldrene f.eks. en barnehage for barna sine. Andre oppretter et innkjøpslag og inngår avtaler med bønder i distriktet om forsyning av økologiske matvarer. Atter andre oppretter sin egen spareordning for å finansiere utviklingen av nettverket, dvs. en sparebank i stedet for en forretningsbank. Lokalt opprettes et idrettslag og musikkorps mv. for å dekke egne og lokalsamfunnets behov. Osv. Brukerstyrt planøkonomi, dvs. samvirkeøkonomi og frivillige organisasjoner, er planøkonomi uten sentraldirigering.

Verdistyring

Den nye grønne sektoren i figur 3 er skapt av humanistiske og miljøengasjerte mennesker som gjennom selvregulering prøver å skape en bærekraftig utvikling, dvs. mennesker som har gått gjennom den selvutviklingsprosessen som beskrives i denne boka. Kjennetegnet for bedriftene i denne sektoren er at de ikke er profittstyrt, men verdistyrt. Disse bedriftene prøver altså allerede å tenke og handle helhetlig. I henhold til definisjonen av livskvalitet skulle dette da omfatte mål i tre dimensjoner:

Tabell 3: Tredimensjonalt målhierarki for bærekraftig utvikling:

<i>Røde verdier:</i>	<i>Heve livsstandarden, som avhenger av:</i> <ul style="list-style-type: none">- Tid og mulighet til å tilfredsstille åndelige, mentale, sosiale og kroppslige behov- Individenes evne til å tilfredsstille egne behov, dvs. bevissthetsnivået
<i>Grønne verdier:</i>	<i>Heve miljøstandarden, som avhenger av at man:</i> <ul style="list-style-type: none">- Ikke overskrider indre bæreevne, dvs. helsemessige grenseverdier- Ikke overskrider ytre bæreevne, dvs. økologiske grenseverdier (De seks miljøbud)
<i>Blå verdier:</i>	<i>Heve levestandarden, som i en pengeøkonomi avhenger av:</i> <ul style="list-style-type: none">- Inntektsnivået

Kapitalisme kjennetegnes ved at blå verdier er overordnet de øvrige verdier. *Verdistyring* kjennetegnes ved at røde, blå og grønne verdier er like viktige og at alle verdier søkes realisert på en helhetlig måte. I den grønne økonomiske sektoren ønsker man frivillig å skape en bærekraftig utvikling. For at de skal lykkes i sine bestrebelser trengs det to ting. Det ene er økonomiske rammebetingelser som gjør bærekraftig utvikling økonomisk lønnsomt. Dette skal jeg komme tilbake til seinere. Det andre er et helhetlig ledelsessystem som gjør at man kan tenke og planlegge tredimensjonalt og ivareta røde, grønne og blå verdier på en skikkelig måte. Bærekraftig ledelse som jeg presenterte i forrige hovedkapittel er et slikt ledelsessystem med en "trippel bottom line". Bærekraftig ledelse er verdistyring i praksis. Denne verdistyringen skaper en *verdistyrt markedsøkonomi*. Dette er alternativet til den kapitalistiske markedsøkonomien.

Tiltak for å øke den grønne sektorens andel av økonomien

Myndighetene kan fremme framveksten av den grønne økonomiske sektoren ved å støtte opp om denne frivillige utviklingen som pågår. Dette kan gjøres gjennom å bidra med informasjon, konsulentbistand og pengestøtte, f.eks. som gjennom GRIP (Grønt Arbeidsliv I Praksis) i Norge. Siden bærekraftig utvikling er en tredimensjonal problemstilling, bør myndighetene bidra til utvikling og spredning av tredimensjonal lønnsomhetstenking og bedriftsledelse ut fra dette, som omtalt i artikkelen *Bærekraftig Ledelse* (Svae, 1996). Dette vil gjøre det mulig å styre mer effektivt mot økt livskvalitet og økologisk bærekraftighet,

og bevisstgjøre verdivalgene mellom røde, grønne og blå verdier ved viktige beslutninger. I tillegg vil tiltakene som omtales i neste kapittel være særdeles viktige for å fremme framveksten av de grønne økonomiske systemene.

Hvordan få kapitalismen til å respektere miljøgrenser?

Kapitalisme som system

Den sentraldirigerte markedsøkonomien i figur 3 er den form for markedsøkonomi vi er mest vant til, dvs. kapitalistisk markedsøkonomi. Riktignok fattes beslutningene desentralisert av den enkelte økonomiske enhet. Men innad i en kapitalistisk bedrift er medarbeiderne sentraldirigert. De er ansatt for å gjøre den jobben styret og ledelsen vil. Formålet med arbeidet er å forrente eiernes investerte kapital. Slik er folk flest i den kapitalistiske markedsøkonomien dypest sett sentraldirigert. Kapitalens sentraldirigering er i dag verdensomspennende. Multinasjonal finans-, eiendoms-, produksjons- og handelskapital har organisert økonomien som verdensomspennende hierarkiske systemer med konsernledelse og holdingselskap med aksjemajoritet på toppen for å sikre at kapitalen får den ønskede avkastning, ofte på bekostning av mennesker og miljø.

I den kapitalistiske markedsøkonomien styrer profittmotivet lønnsomhetsvurderinger og investeringsbeslutninger. Hittil har det i hovedsak vært gratis å utnytte naturressurser, miljøgoder og naturens renskapasitet. Miljøkostnader blir da en ekstern effekt som det ikke lønner seg å ta hensyn til. Derfor har den kapitalistiske markedsøkonomien som en ekstern effekt skapt dagens omfattende miljøproblemer. Så lenge det ikke er økonomisk lønnsomt å ta hensyn til miljøet, vil drivkreftene i den kapitalistiske markedsøkonomien fortsette å motarbeide miljøvernet.

Fire politiske faser i miljøvernet

Dagens utvikling er hverken svak eller sterk bærekraftig. Hvilke muligheter finnes det for å skape en økologisk bærekraftig kapitalisme? Det eksisterer fire prinsipielt forskjellige metoder for å korrigere et kapitalistisk (profittorientert) marked når det ikke selv frambringer den ønskede utvikling:

Tabell 6: Tiltak for å korrigere markedet

- *Den sorte vei:* Påbud og forbud (vedtak i lovs form)
- *Den røde vei:* Offentlig styring (konsesjoner mv.)
- *Den blå vei:* Økonomiske incentiver (miljøskatter mv.)
- *Den grønne vei:* Selvregulering (høyere moral, frivillige avtaler mv.)

Hvilken metode er mest egnet for å skape en bærekraftig utvikling? Ser vi historisk på det, viser det seg at det har falt og faller naturlig å benytte dem i en viss rekkefølge som oppsummert nedenfor (Svae, 1996):

Tabell 7: Fire politiske faser i miljøvernet

ÅR:	1900	1970	1990	20?0
POLITIKK:	SVART	RØD	BLÅ	GRØNN
MILJØ-PROBLEM	Arter utryddet Villmark truet	Lokale og regionale økokriser	Globale økokriser Industrielle katastrofer	Regional og global hel- sekrise? Ekstremt vær?
ANTATT ÅRSÅK	Enkelt- fenomener	Konsentrerte utslipp/inngrep	Millioner små utslipp/inngrep	Helheten i samfunnet og mennesket selv

MÅL	Økonomisk	Vekst og vern	Svak bærekraftighet	Sterk bærekraftighet
POLITISK IDEOLOGI	Lov og orden	Offentlig styring	Bruke markedsmekanismen	Selvregulering og menneskelig utvikling
SOSIAL TEKNOLOGI	Fredning av arter/arealer Fengsel/bøter	Byråkrati Tillatelser Konsesjoner	Grønne konsumenter Miljøledelse Miljøskattesystem	Frivillig ansvar Etisk styring Frivillige avtaler
FYSISK TEKNOLOGI	Overvåking: Grenser Vakter/politi	Tilleggsutstyr: Lengre rør Høyere piper Renseanlegg	Økoeffektivitet: Forurensnings- Avfallsminimering forebygging	Restrukturering: Nye teknologier Endret infrastruktur Ny livsstil
OPPNÅDD EFFEKT	Absolutte grenser for hva som kan gjøres, kjøpes og selges i markedet	Lavere utslipp som reduserer miljøbelastning pr. produsert enhet. Økte kostnader	Endrede produkter og prosesser som reduserer miljøbelastning pr. produsert enhet. kostnader både reduseres/ økes	Endre livsstil og infrastruktur slik at antall enheter produsert og konsumert går ned. Livskvalitet opp, kostnader ned.

I praksis flyter fasene mer over i hverandre enn oversikten gir inntrykk av. Oversikten må forstås slik at man stadig *legger til* nye virkemidler, men at miljøproblemene likevel vokser på grunn av den underliggende økonomiske veksten, jfr. tredje linje i oversikten. Da kommer en ny miljøbølge med krav om nye tiltak. Villigheten til å bruke mer dyptgående tiltak øker etterhvert som miljøproblemene stadig ikke løses. Slik går samfunnet inn i en ny fase i miljøvernet det en ny type virkemidler tas systematisk i bruk.

Gjennom den sorte miljøbølgen med påbud og forbud har samfunnet satt absolutte grenser for hva som kan gjøres, kjøpes og selges i markedet. Gjennom den røde miljøbølgen med innføring av et miljøbyråkrati, konsesjoner, fiskekvoter etc. har samfunnet fått de største miljøinngrepene og utslippskildene i Norge under kontroll. Men de resterende miljøproblemene er av en helt annen karakter. Nå er det millioner av små enkeltutslipp, f.eks. utslipp fra en enkelt bil, som til sammen summerer seg opp til alvorlige miljøproblemer. Her er røde tiltak uegnet, f.eks. å måtte søke konsesjon om å få kjøre en tur. Vi står igjen med blå og grønne tiltak. Men grønne tiltak (holdningsskapende informasjon og selvregulering) virker ikke når det er for stor avstand mellom det som er miljømessig riktig og det som er personlig fordelaktig. Konklusjonen er derfor at samfunnet står igjen med en eneste utvei. Det er *den blå veien til en grønn jord*, dvs. å satse på prismeismen som virkemiddel for å korrigere kapitalismen slik at den ikke overskrider bæreevnen til de støttende økosystemer. Ved å legge om skattesystemet fra skatt på arbeid og inntekt til skatt på miljøbelastning, ressursbruk og (over)forbruk, vil det lønne seg for bedriftene å ta hensyn til miljøet. Da vil profittmotivet i markedøkonomien automatisk fremme miljøvern. *En grønn skattereform* er altså nøkkelen til å sørge for at den kapitalistiske markedøkonomien blir økologisk bærekraftig.

Gjennom å innføre et miljøskattesystem vil privatøkonomisk lønnsomhetstenking fremme miljøkreativitet. De som ikke er opptatt av miljøvern fristes til det likevel, for å spare skatt. Et miljøskattesystem vil også gjøre at grønne husholdninger og bedrifter som ligger i forkant av samfunnet (den grønne sektoren) kan gå enda et skritt videre i riktig retning. Slik vil samfunnsomleggingen mot økologisk bærekraftighet begynne å gå av seg selv. Ved at vi over en 10 - 20 års periode gradvis trapper opp miljøavgiftene vil også den grønne og avgjørende miljøbølgen i tabell 7 forløses. Når avgiftene er blitt så høye at f.eks. kollektivtransport, økologisk mat, fornybar energi og biodoer er blitt økonomisk gunstige, vil disse miljøvennlige teknologiene bli etterspurt. Fordi etterspørselen foreligger, blir det

mulig for politikerne å vedta storstilte utbygginger av ny infrastruktur. Slik kan samfunnets infrastruktur og vår egen livsstil legges om til kvalitativt mer miljøvennlige løsninger. Vi vil komme til den grønne fasen av miljøvernet der antall enheter produsert og konsumert reduseres samtidig med at livskvaliteten øker.

Helheten i et miljøskattesystem for bærekraftig utvikling

Det er først nå på slutten av 90-tallet at man i politiske miljøer begynner å innse hvor avgjørende et miljøskattesystem er for å skape en bærekraftig utvikling, og at det begynner å komme offentlige utredninger om dette. Det som hittil har manglet i disse utredningene, er en presis nok definisjon av bærekraftighet til at tiltakene kan kobles opp mot det langsiktige målet som er bærekraftig utvikling. Gjennom *de seks miljøbud* er økologisk bærekraftighet definert på en relativt presis måte. Ved å koble tiltak opp mot disse seks miljøbudene (mål 1 - 6 nedenfor), er det mulig å skissere et helhetlig miljøskattesystem for en bærekraftig utvikling (Svae, 1996b).

Tabell 8: Et helhetlig miljøskattesystem

1) Forurensningsavgifter

Mål 1: Minimere forurensninger over naturens/menneskets egen renskapasitet.
Middel: Miljøavgifter eller omsettelige utslippstillatelser på forurensninger.
Konkret: Avgifter på utslipp til luft: CO₂-Avgift, SO₂-Avgift, NO_x-Avgift, mv..
Avgifter på utslipp til vann fra landbruk og industri. Kloakkavgift m.v.
Avgifter på utslipp av miljøgifter

2) Miljørisiko avgifter

Mål 2: Minimere risiko for økokatastofe eller artsutryddelse.
Middel: Påbudt forsikringsordning og erstatningsansvar samt risikoavgifter på miljømessig risikabel teknologi, naturinngrep og indre miljøstandard.
Konkret: Ulykkesrisikoavgift for å redusere fare for store ulykker
Miljørisikoavgift for å redusere antall nye ukjente og u-testede stoffer
Biorisikoavgift for reduksjon av biologisk mangfold fra den naturlige tilstand
Helserisikoavgift for miljøfarlige produkter, inneklime og arbeidsmiljø

3) Kvoter og grunnrenteskatt

Mål 3: Minimere innhøsting over tilvekst av levende ressurser.
Middel: Tildeling eller auksjonering av helt/delvis eller ikke omsettelige innhøstingstillatelser eller eiendomsrett for levende ressurser og andre naturressurser som gir grunnrente.

4) Materialavgifter mv.

Mål 4: Minimere forbruk av kapital av ikke-fornybare materielle ressurser.
Middel: Materialavgifter, pant og deponeringsavgifter for ikke fornybare materielle ressurser.
Konkret: Materialavgifter på utvinning av metall, plast, grus-, sand- og mineraler
Pant på utvalgte produkter
Deponeringsavgifter for avfall

5) Energiavgifter

Mål 5: Minimere avhengighet av ikke-fornybare energiresurser.
Middel: Energiavgifter

Konkret: Energiavgift på olje, kull, gass og uran.

6) Luksusavgifter på globalt overforbruk

Mål 6: Minimere globalt overforbruk og maksimere inntektsutjevningen

Middel: Luksusavgifter

Konkret: Bolig-, hytte- og eiendomsskatt.

Luksus bil- og båtskatt m.v.

Luksusaktivitets-skatter, f.eks. på sydenturer.

"Tellerskritt" for veibruk

7) Miljørapportering og miljøselvangivelse

Mål 7: Effektiv innkreving av avgifter og heving av miljøkunnskap

Middel: Miljørapportering og miljøselvangivelse

Ovenfor er økonomiske virkemidler spesifisert for å nå alle de seks målene som definerer økologisk bærekraftighet. I tillegg er det nødvendig å kontrollere det hele via miljørapportering, miljøselvangivelse og etterkontroll av opplysninger. De sju punktene er altså den nødvendige helheten i et miljøskattesystem. Dette miljøskattesystemet kan supplere eller erstatte offentlig regulering ettersom hva som er mest hensiktsmessig. Detaljutformingen av et grønt skattesystem er et svært omfattende arbeid som faller utenfor rammen av dette notatet. Mer detaljer finnes i rapporten fra "Grønn skattekommissjon" (NOU 1996: 9) og i utredningen "Den blå veien til en grønn jord" fra Framtiden i våre hendes forskningsinstitutt (Svae, 1986b).

Fastsettelse av nivået på miljøskatter

Hensikten med miljøskattesystemet er både å gjøre miljøvern økonomisk lønnsomt og å skaffe skatteinntekter. Hvor høye bør miljøavgifter være av hensyn til miljøet? Ifølge samfunnsøkonomisk teori bør alle miljøproblemer avgiftsbelegges lik deres marginale kostnad - skyggeprisen - ved å redusere utslippene til utslippsmålet nås. Utslippsreduksjonen vil da bli fordelt kostnadseffektivt mellom forurenserne, dvs. slik at de billigste miljøtiltakene blir iverksatt først. Dette prinsippet kan praktiseres på to måter.

Økonomer og tradisjonelle politikere vil gjerne ta utgangspunkt i dagens politiske virkelighet. Hensyn til konkurransevne, eksisterende arbeidsplasser etc. veier tungt. Så setter man et utslippsmål som innebærer en viss forbedring. Ofte er disse forbedringene avtalesfestet gjennom internasjonale miljøkonvensjoner. Avgifter og øvrige virkemidler tilpasses i forhold til dette. Resultatet er i praksis svak bærekraftighet. *Ved svak bærekraftighet er miljøstandard en relativ verdi.* Det vil si at miljøstandard er et gode som kan avveies mot andre goder fordi det ikke er noe spesielt mer verdifullt eller viktig. Miljøbevegelsen og miljøfaglige institusjoner har et annet syn på dette og går inn for såkalt sterk bærekraftighet. Det vil si at man er opptatt av å bevare naturkapitalen noenlunde som sådan. *Ved sterk bærekraftighet er det å ikke overskride naturens bæreevne en absolutt verdi.* Dvs. at man betrakter det å bevare naturen som noe udiskutabelt. Det betraktes gjerne som det samme som å bevare selve livsgrunnlaget. Utslippsmålet settes da ut fra rene miljømessige betraktninger uavhengig av kostnadene ved å nå målet. Miljømålet betraktes som en absolutt verdi, dvs. noe vi *må ha* for å overleve på sikt. Når man skal fastsette miljøskatter med sterk bærekraftighet som mål, blir framgangsmåten denne:

- Først fastsetter man naturens tålegrense på et vitenskapelig grunnlag kombinert med et verdistandpunkt om høy risikoaversjon (føre var - prinsippet), jfr. de seks miljøbud. Dette er de absolutte miljøkrav for å realisere en sterk bærekraftighet.

- Deretter innføres man avgifter og andre tiltak som påvirker økonomien i riktig retning. Gradvis økes avgiftssatsene til miljømålene etterhvert blir nådd.

Denne framgangsmåten tilsvarer måten man går fram på når man fastsetter fiskekvoter. Først gir havforskerne en anbefaling om en maksimal totalkvote som antas å være bærekraftig. Deretter fordeles totalkvoten. Ved avgifter blir poenget å skru opp avgiftene til man kommer ned på f.eks. nasjonal kvote for CO₂-utslipp. I praksis blir det ikke så stor forskjell på måten man går fram på uansett om målet er svak eller sterk bærekraftighet. Tiltak for svak bærekraftighet er skritt på veien mot sterk bærekraftighet. I praksis koker denne uenigheten mellom miljøverninteresser og økonomiske interesser ned til uenighet om *hvor fort* man skal gå fram og *hvor langt* man skal gå. Det viktige nå er ikke diskusjonen om konkrete enkelttiltak i miljøskattesystemet eller hvor høye avgiftene til slutt skal bli. *Det viktige er at Stortinget fatter en strategisk beslutning om en gradvis omlegging til et helhetlig miljøskattesystem*, dvs. at skatt på inntekt og arbeid erstattes med skatt på miljøbelastning, ressursbruk og overforbruk.

Hva blir sysselsettingsvirkningen av et miljøskattesystem?

En teoretisk studie gjennomført av Prosjekt Bærekraftig Økonomi konkluderer med at man ikke generelt kan regne med en dobbel gevinst ved innføring av miljøskatter i stedet for arbeidsgiveravgift, dvs. at man både kan få miljøgevinster og flere arbeidsplasser. Årsaken er at miljøskattene også skal betales, og derfor i siste instans antakelig vil veltes over på arbeidskraften. Eneste alternative mulighet er redusert profitt. (Strand 1994)

Problemet med denne analysen er at den er gjort innenfor en teoretisk, statisk økonomisk modell. Den mest interessante problemstillingen er det **dynamiske** perspektivet. Hvordan vil økt satsing på miljøvern påvirke sysselsettingen på sikt? En slik analyse (Håkonsen og Mathiesen 1994) konkluderte med økt sysselsetting på 1,1% ved innføring av CO₂-avgift som reduserer utslippene med 20%.

Hensikten med miljøskatter er at miljøbelastende virksomhet skal begrenses og miljøvennlig virksomhet skal ekspandere. Dette vil skje på flere måter som jeg kort skal drøfte.

Nedlegging, innskrenking og overgang til annen teknologi

Totalt sett må særlig miljøvennlig virksomhet innskrenkes eller opphøre. Dette vil redusere sysselsettingen i disse bransjene. Det er nødvendig for å ivareta miljøet og bør derfor gjøres uansett, dersom ikke det å bevare eksisterende arbeidsplasser er prioritert høyere enn miljøet. På den annen side vil det etableres ny og mer miljøvennlig virksomhet som utfører de samme eller lignende funksjoner. Det burde være rimelig å regne med at disse to prosessene i sum vil kunne oppveie hverandre. Men omstillingene innebærer *økt risiko*. Man vet hva man har, og ikke hva man får. Dette er kanskje det største problemet, som gjør at bevaring av arbeidsplasser ofte prioriteres framfor miljøhensyn.

Omlegging av eksisterende virksomhet

En del produkter og prosesser kan endres tilstrekkelig i miljøvennlig retning til at selve virksomheten kan bestå. Her kommer ulike momenter inn:

- Innen bedriften skal enda en arbeidsoppgave utføres, dvs. ivaretagelse av miljøet. Isolert sett vil det normalt kreve mer arbeid å utføre enda en oppgave. På den annen side vil omstillingene ofte kombineres med en samtidig rasjonalisering som fjerner arbeidsplasser. Men da er det rasjonaliseringen, ikke miljøhensyn som fjerner arbeidsplassene. Rasjonaliseringen er lønnsom uansett, og ville kommet før eller seinere.

- Bruk av arbeidskraft er i seg selv normalt mindre miljøbelastende enn bruk av annen energi, maskiner, kjemi og bioteknologi. Dette tilsier en økning i sysselsettingen. Spesielt i forhold til mer miljøvennlig landbruk er det argumentert for en slik effekt (Strand 1994).

Miljø - en vekstnæring

Å ta vare på miljøet er i seg selv en ny arbeidsoppgave. Miljøteknologi, miljøledelse, avfallsbehandling, resirkulering miljørapportering, miljøkontroll mv. er nye vekstnæringer og nye funksjoner innen eksisterende virksomheter. Dette skaper nye arbeidsplasser. En studie anslår 80.000 nye årsverk i miljøarbeid. (Kasin 1994)

Samlet sysselsettingsvirkning

Det avgjørende er hva nettoeffekten av alt dette vil bli. Her finnes det analyser og forskningsrapporter som går begge veier, avhengig av hvem som har bestilt dem. Det klokeste svaret er antakelig følgende: Vi vet ikke. Men vi ønsker både full sysselsetting og å ta vare på miljøet. Normalt vil man trenge ett virkemiddel for hvert politisk mål man har. Det er bare unntaksvis at ett middel fremmer to mål samtidig. Nasjonal og ikke minst kommunal næringspolitikk er antakelig et bedre virkemiddel for å skape arbeidsplasser enn skattesystemet. Poenget er å etablere konkurransedyktig virksomhet. Myndighetene kan medvirke til dette gjennom et samarbeid med næringslivet ved å velge strategiske satsingsområder og bidra med forsknings- og utdanningsmidler, risikovillig kapital m.v..

Konklusjonen er følgende:

- Når både full sysselsetting og økologisk sett bærekraftig utvikling er målet, må man som regel bruke virkemidler som løser de to problemene hver for seg.
- Gjennom et grønt skattesystem kan vi løse de resterende miljøproblemene mest effektivt.
- Gjennom næringspolitikk, arbeidsmarkedspolitikk og forskning og utdanningspolitikk kan vi satse offensivt for å skape konkurransedyktige arbeidsplasser og næringer som også er mer miljøvennlige.
- Når miljøavgifter innføres og trappes opp gradvis, bør det være mulig å få omstillingene til å gå i takt, slik at det heller blir flere enn færre arbeidsplasser totalt sett, fordi miljøvennlig virksomhet som regel er mer arbeidsintensiv.

Hvordan planlegge for utvikling i stedet for vekst?

Sentrалdirigert planøkonomi som system

Sentrалdirigert planøkonomi er kommandoøkonomi (nederste høyre hjørne) slik det ble praktisert i kommunistiske land. Slik er i hovedsak også en tredjedel av Norges økonomi organisert, dvs. den offentlige sektor. På forhånd planlegger produsentene (skoler, helsestasjoner, veietater etc.) og sentralenheten (direktorater, departementer og regjering) neste års produksjon og leveranser. Kjernen i sentrалdirigert planøkonomi er at det er produsentene som planlegger, ikke forbrukerne. Problemet med dette er at avstanden til konsumentene og deres behov kan bli stort, slik at virksomheten lett kan bli mer opptatt av egne behov enn å ivareta markedets eller innbyggernes behov. I offentlig sektor pågår et omfattende arbeid med å gjøre tjenesteytingen mer serviceorientert og kostnadseffektiv.

Fordelen med den sentraldirigerte planøkonomien er at myndighetene sentralt har mulighet til å bestemme premissene for virksomheten.

Innføring av et tredimensjonalt planleggingssystem

For å rette statsforvaltningen og kommunene inn mot en bærekraftig utvikling, er det avgjørende med en *forvaltningsreform der man innfører et tredimensjonalt ledelsessystem* som beskrevet tidligere i notatet. Stortinget bør pålegge de enkelte forvaltningsenheter å klatre i stigen for bærekraftig ledelse, både når det gjelder deres interne virksomhet og deres eksterne forvaltningsbeslutninger. Slik innføres en systematisk, helhetlig tenking i offentlig sektor rettet mot å skape bærekraftig utvikling. Ved at det offentlige på denne måten går foran, vil dette antakeligvis etterhvert komme til å prege hele samfunnsutviklingen i riktig retning.

Kommunene de sentrale planleggingsenheter i framtida?

Samfunnet er blitt så mangfoldig at sentraldirigering ikke fungerer lenger så godt lenger. Integreringen i verdensøkonomien gjør at de makroøkonomiske styringsmulighetene på nasjonalt nivå er blitt svært begrenset. Derfor må antakeligvis *kommunene bli de sentrale planleggingsenheter* i framtida. Det kommunale nivået er økonomi på et såvidt aggregert nivå at helheten er representert, men så lavt nivå at det fortsatt er nærhet til folket slik at økonomisk demokrati er mulig. Derfor peker kommunene seg ut som den sentrale planleggingsenheter for å øke livskvaliteten og skape en økologisk bærekraftig utvikling i samfunnet. Generelt må man finne lokale løsninger på hvordan man skal klare å ivareta hensynet både til blå verdier (økonomi og konkurransevne), til røde verdier (livskvalitet og rettferdig fordeling) og grønne verdier (økologisk bærekraftighet) i en fruktbar syntese. Kommunene vil gjennom slikt lokalt samarbeid i stigende grad fungere som økonomiske enheter i konkurransen på verdensmarkedet, for å ivareta lokalsamfunnets behov. En slik tankegang vil gjøre det naturlig å forskyve ytterligere makt nedover i det politiske systemet. Dersom kommunene har hovedansvaret for å ivareta sine innbyggers behov, bør de også ha tilsvarende frihet. Antakeligvis bør økonomisk makt generelt desentraliseres til det kommunale nivået slik at de har myndighet til å bestemme sin egen lokale skatteprosent. Der hvor kommunene er for små til å ha egne økonomiske enheter. (f.eks. sykehus, videregående skole, pensjonsordning eller lignende), samarbeider kommunene om å dekke dette ved å etablere samvirkeforetak. Nasjonale og internasjonale organers oppgaver blir da i stigende grad å sette rammevilkår for den lokale utviklingen slik at den blir bærekraftig nasjonalt og globalt sett.

Fra målkonflikter til måloppfyllelse

Tradisjonelt er det gjennom makroøkonomisk styring (nasjonal planlegging) at man har søkt å ivareta målene om full sysselsetting, økt velferd mv. For et lite land som Norge med en stadig mer åpen økonomi er de makroøkonomiske styringsmulighetene blitt svært begrensede. *Målkonflikten* mellom full sysselsetting kontra balanse i utenriksøkonomien, lav inflasjon og styrking av konkurransevnen har ført til at man har måttet akseptere et høyere arbeidsledighetsnivå i samfunnet. Gjennom målet om bærekraftig utvikling er ytterligere en målkonflikt oppstått. Det er konflikten mellom økonomisk vekst og økologisk bærekraftighet. Fordi økonomisk vekst hittil har vært hovedvirkemidlet for å unngå en stigende arbeidsledighet og fordele velferden i samfunnet, medfører målet om en bærekraftig utvikling en enorm utfordring til nytenking. Når det innenfor et økonomisk system er økende målkonflikter, betyr det at tida er inne for å endre selve det økonomiske systemet. I sosialøkonomien har man en lov som heter telleregelen. Man kan ikke nå flere mål enn man har virkemidler. Poenget er at ved nasjonal økonomisk planlegging har man

et meget begrenset sett med virkemidler. Gjennom overgang til en firedimensjonal markedøkonomi og satsing på kommunene som de sentrale planleggingsenheter, får man mange flere virkemidler til rådighet for å nå målene. Det økonomiske systemet og den utviklingen det skaper vil bli kvalitativt endret gjennom de foreslåtte tiltak:

- 1) Innføring av et tredimensjonalt planleggingssystem i offentlig sektor.
- 2) En grønn skatterreform som gjør det miljømessig riktige økonomisk lønnsomt i markedet.
- 3) Offentlig støtte for å fremme verdistyrte økonomiske virksomheter for å skape en bevegelse mot det grønne hjørnet i den firedimensjonale blandingsøkonomien.
- 4) Gi kommunene frihet og ansvar til å planlegge helheten i den lokale utviklingen.

Forutsatt at et flertall av opinionen ønsker en bærekraftig utvikling som definert i denne boka, våger jeg den påstand at disse fire tiltakene til sammen utgjør de nødvendige og tilstrekkelige tiltak for å skape et system for bærekraftig utvikling i stedet for økonomisk vekst. Gjennom menneskelig utvikling vil framveksten av de grønne økonomiske systemer skyte fart, og få et innhold som er i tråd med hjertets ønsker. Slik kan en *kjærlighetens økonomi* bli skapt – Oppdraget jeg fikk å bidra til gjennom en åndelig opplevelse for 24 år siden – Det som har gjort at jeg har viet livet mitt til å skape denne boka og å arbeide for en realisering av dens ideer i praksis.

Kapittel 34:

Et politisk system som kan løse verdensproblemene

Verdensproblemene: Fred, miljøvern og utvikling

Det er tre verdensomfattende utfordringer som krever en kombinasjon av regionale og globale tiltak for å kunne løses:

1. *Å skape utvikling som hever levestandarden i utviklingsland.*
Med utvikling som hever levestandarden menes en utvikling som fjerner sult, nød, fattigdom og undertrykkelse for alle, samtidig som økologiske krav respekteres.
2. *Å skape fred i verden.*
Med fred menes en positiv fred der konflikter løses på fredelige måter, menneskerettigheter respekteres, det er frihet og demokrati og grunnleggende menneskelige behov blir tilfredsstilt for alle mennesker
3. *Å skape en økologisk bærekraftig verdensøkonomi*
Med en økologisk bærekraftig verdensøkonomi menes en økonomi som er sterkt bærekraftig (jfr. tidligere definisjon) både globalt og regionalt.

Jeg skal analysere problemstillingene i samme rekkefølge som de er nevnt.

Utvikling i utviklingsland

Å skape utvikling i et land dreier seg først og fremst om utvikling av menneskene i landet og deres evne og mulighet til å samarbeide om å skape bedre kår for alle innbyggerne. Den høye levestandarden i i-land ble i sin tid skapt gjennom en kombinasjon av:

- bevisstgjøring og økt utdannelsesnivå
- politisk organisering og kamp
- etablering av nye politiske og økonomiske institusjoner
- økonomisk og teknologisk utvikling
- utbytting av kolonier og naturen og utflytting fra landet i en overgangsfase

De fire første punktene er sannsynligvis relevante for dagens utviklingsland også. Måten land har utviklet seg på mot stadig høyere nivåer av samfunnsbygging, kan sammenfattes i en stige for nasjonal utvikling. Trinnene i denne stigen tilsvarer de andre utviklingsstigen som er presentert i boka. Ytre og indre (menneskelig) utvikling må gå noenlunde hånd i hånd. De andre stigen utdyper derfor den menneskelige utvikling, den sosiale utvikling, den pedagogiske utvikling og utviklingen av bedriftskulturen som må gå parallelt med den nasjonale utviklingen.

Stigen for nasjonal utvikling

Statstype	Rettsprinsipper			Mål	Virkemidler	Virkning
	Rett	Plikt	Fundament			
Sosial- og lokal-demokrati	Økende lokal frihet	Økende lokalt ansvar	Høyt utdannelse-/bevissthetsnivå	Lokal frihet, ansvar og utvikling + velferd for alle	Heving av utdannelses- og bevissthetsnivået. Desentralisering av makt til lavest mulig nivå	Utvikling av levende lokalsamfunn
Sosial-demokrati	Hjelp ved hjelpeløshet	Betale høy skatt til fellesskapet	At de underprivilegerte organiserer seg	Skape velferd for alle landets innbyggere	Samvirke mellom frivillig, offentlig og privat sektor som skaper velferd for alle.	Utvikling av humanisme og velferdsstat
Parlamentarisme	Stemmerett for alle	Myndigheter og innbyggere må følge loven	Frie media og delt lovgivende, utøvende og dømmende makt	Skape et demokratisk land	Folkelig utdannelse og fri organisasjonsrett	Rettsikkerhet og demokrati for alle innbyggere
Enevelde / diktatur	Diktarene alt for alle	Innordning og underordning	Sentralisert politistat	Skape en nasjon	Lokal avvæpning og fjerning av kriminalitet. En stat, regjering, hær, politimakt og politikk	Sentralmakt skaper nasjonal lov og orden
Små stammer	Legge andre stammer under seg	Godta overherredømmet	Økonomisk og militær makt	Beholde eget herredømme	Hver stamme har egen hær	Stadige stammekriger

Nasjonaltater ble opprinnelig dannet ved at en småkonge gjennom stammekriger samlet hele landet til ett rike. For Norges vedkommende skjedde dette i vikingtida omlag i år 1000. Afghanistan og deler av Afrika er eksempler på områder der denne prosessen pågår i dag. Land som fungerer på dette laveste nivået i stigen, vil typisk befolkes av mennesker som også i stor grad er på det laveste nivået i stigen for menneskelig (indre) utvikling presentert i første del av boka. Det er menneskene som skaper systemet, ikke omvendt. Denne innsikten er nedfelt i folkevisdommen gjennom ordtaket "man får som fortjent".

De som overvinne de andre småkongene, lokale hærførerne og stammehøvdingene er som regel ikke av noe særlig høyere menneskelig kvalitet enn de som blir overvunnet. Dersom nasjonen ble samlet til ett rike i gamle dager, ble den nye nasjonen styrt av en eneveldig konge. Skjer det i vår tid, blir det gjerne tilsvarende. Forskjellen er bare at kongen i stedet kalles en diktator. Afrika, Asia og har etter frigjøringen fra kolonitiden i 1950 og -60-årene vært typiske eksempler på at man får som fortjent. Fordi det menneskene er oppdratt til å fungere i familie- og stammesammenhenger som fungerer etter livslovene på det laveste bevissthetsnivået, vil de gjenskape samme type ledelsessystem på nasjonalt nivå. Men fordi nasjonen nå er samlet til ett rike, har man klatret ett trinn opp i stigen for nasjonal utvikling. Fordelen ved dette er at stammekrigene opphører ved at de lokale hærene avvæpnes. Diktatoren pleier gjerne også å innføre lov og orden slik at organisert kriminalitet opphører. Dette punktet er i praksis en lengre prosess enn opphør av stammekrigene. Årsaken er at den kriminelle legningen - å bare ta seg til rette på andres bekostning - fortsatt er en del av ledernes psyke også. De tillater seg selv kriminalitet i form av bestikkelser, unnluring av penger, kriminell behandling av mennesker (vilkårlighet, tortur etc.) og annet som er typisk for diktaturer. Gjennom en lengre prosess utvikler imidlertid bevissthetsnivået i landet seg, slik at de verste utslagene opphører. Den historiske erfaring er at dette ikke er en enkel prosess. Det er gjerne heller en prosess med to skritt fram, ett tilbake, to

fram, ett til siden, osv. for å si det billedlig. Poenget er at i et diktatur avhenger svært mye av psyken, dvs. bevissthetsnivået til diktatoren. Noen diktatorer er mer og andre er mindre humane enn andre. Derfor setter de ulikt preg på utviklingen. Moderne historie fra det århundret vi nettopp har forlatt, har mange eksempler på dette. Skal jeg våge meg på en analyse av dette, synes to faktorer å spille inn. Det ene er diktatorens psyke. Det andre er diktaturets ideologi. Fascistiske diktaturer er gjerne de verste, fordi de har som mål å mele herremenneskene kake. Målet er rett og slett ulikhet. Kommunistiske diktaturer er gjerne noe bedre fordi de har som ideologi å skape bedre kår for flertallet av befolkningen. Fordelen med begge disse ideologiene er imidlertid at de gjerne er utviklingsvennlige i den forstand at begge ønsker en modernisering av samfunnet. Religiøse diktaturer har derimot gjerne som mål å bevare det gamle, tradisjonelle samfunnet og går ofte mot selve moderniseringen av samfunnet. På den annen side kan de være gode til å fordele fattigdommen, fordi dette er i samsvar med tradisjonelle og religiøse verdier.

Neste trinn i stigen for nasjonal utvikling er innføring av demokrati i form av parlamentarisme. Kjernen i dette er frie media og en tredeling av makten slik at lovgivende, utøvende og dømmende makt blir atskilt. Derved oppstår det en maktbalanse som gjør at en rettsstat kan erstatte den tidligere rettsløse staten der diktatoren gjorde som han ville. Også dette er en prosess som tar tid. Bare gradvis heves menneskenes bevissthet til det tredje nivået, egonivået. Bare gradvis begynner statsmakten og politiet å holde seg til de vedtatte lover, det blir økende likhet for loven uansett stand, kjønn og rase og politiet slutter med unødvendig brutal atferd overfor de underprivilegerte. Det avgjørende er imidlertid overgangen fra diktatur til demokrati. Hva er det som får dette til å skje? Det kan sies å være tre muligheter i dagens verden:

- Diktatoren innfører selv demokratiet
- Utdannelses- og bevissthetsnivået i befolkningen øker slik at de gjennom organisering av folkelig motstand og opprør får gjennomført et regimeskifte.
- Påtrykk eller intervensjon utenfra gjør at et demokrati som omfatter alle blir innført

Fra moderne historie har vi eksempler på alle de tre variantene. For å skape en utvikling som skaper velferd for alle, er demokrati avgjørende. Når folk har stemmerett og reell påvirkningsmulighet, vil de ønske å ivareta egne interesser. Demokratiet er garantien for at folkets interesser blir ivaretatt. Men skal demokratiet fungere, må befolkningen ha et utdannelsesnivå, bevissthetsnivå og sosialt nivå som tilsvarer demokrati som system. De må altså i hovedsak være på tredje nivå i stigen for indre og ytre utvikling. Ellers vil ikke demokratiet fungere slik skal. En del land i Latin-Amerika og Afrika kan betraktes som eksempler på dette. Nøkkelen til både å skape et demokrati og å få et demokrati til å fungere, er en *heving av utdannelses- og bevissthetsnivået*. Derfor betrakter jeg dette som nøkkelen til utvikling i den tredje verden i dag. Slik skapes en utvikling innenfra og nedenfra som på sikt kan føre til velferd for alle i landet.

Jeg vil presisere at høyere utdannelsesnivå er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for at man skal ta skrittet videre til fjerde nivå i stigen for nasjonal utvikling. Jeg har kalt det sosialdemokrati. Det vil si et sosialt orientert demokrati der ideologien er at alle skal ha en rimelig levestandard og der velstandsutviklingen skal fordeles noenlunde rettferdig. Det vil si slik man har søkt å gjøre det i Europa. For at demokratiet skal bli en velsignelse for alle, forutsettes det også en heving av bevissthetsnivået. Menneskene må slutte å fungere hovedsakelig som egoister. På samfunnsnivå må de være villige til å fungere fra hjertet og gjennom høye skatter bidra til en omfordeling som gjør at også de hjelpeløse er sikret hjelp. USA er etter min mening et eksempel på et land som enda ikke har tatt skrittet fra det tredje til

det fjerde nivået i stigen for nasjonal utvikling. Man er så fokusert på individuell frihet at det blir frihet uten ansvar for de underprivilegerte i befolkningen. Derfor er det utbredt fattigdom og håpløshet i landet. Friville bidrag og veltedighet vil aldri kunne gi de nødvendige midler til å sikre velferd for alle. Det kreves rett og slett et høyere nivå av skatter og omfordeling enn den folk er villige til frivillig på individuell basis. Derfor kreves det kollektive tiltak. Disse tiltakene kommer gjerne i stand kun gjennom at de underprivilegerte organiserer seg, tilsvarende organiseringen av arbeiderbevegelsen i Europa. Dette var en bevegelse som omfattet både utdanning- og bevisstgjøring via opplysningsorganisasjoner og møter, politisk organisering av makt gjennom fagforeninger og partidannelse samt økonomisk utvikling gjennom organisering av samvirkeforetak og frivillig innsats for å bedre kårerne. Samtidig forutsatte utviklingen at de privilegerte hadde nådd et bevissthetsnivå hvor de ikke lenger med kraft motsatte seg denne utviklingen. Her ligger mye av forklaringen på forskjellen mellom Europa og USA slik jeg ser det. I USA har Ku Klux Klan og tilsvarende organisering av hvite på laveste bevissthetsnivå effektivt hindret organisering av den svarte befolkningen. Derved er overgangen fra det tredje til det fjerde nivået i stigen for nasjonal utvikling blitt forhindret og USA blitt liggende etter Europa i utviklingsnivå som nasjon. I USA har man faktisk tradisjon for å skyte sine beste ledere, dvs. de som prøver å organisere neste trinn i utviklingen. Kjente eksempler er Martin Luther King og John F. Kennedy. Nøkkelen til overgang fra det tredje til det fjerde nivået er altså en kombinasjon av at de velstående forlater de laveste bevissthetsnivåene i stigen for menneskelig utvikling og at humanisme i tilstrekkelig grad modifierer egoisme som verdi i samfunnet.

Det øverste trinnet i stigen har jeg kalt sosialt- og lokalt demokrati. Det er neste skritt i utviklingen i Europa og Norge slik jeg ser det. Når humanismen har bredd seg tilstrekkelig i befolkningen, er det mulig å forlate enhetsideologien som er nødvendig for å gå fra 3. til 4. nivå i stigen. Man kan åpne for ulikhet igjen, fordi likeverd erstatter likhet som mål. Dette trinnet dreier seg om overgangen til en firedimensjonal blandingsøkonomi slik jeg har beskrevet det i forrige kapittel. Og det dreier seg om at kommunene får økt frihet og ansvar for å skape full sysselsetting og utvikling. Kommunene igjen må fokusere på menneskelig vekst, det som skaper utviklingen slik jeg ser det.

La oss vende tilbake til utviklingsland. Hvordan skape fortgang i utviklingen i den tredje verden? Slik jeg ser det blir det parallelt til utviklingen jeg har beskrevet innen en nasjon ovenfor. Bistand må rettes mot å bedre de fattiges kår direkte og å heve utdannings- og bevissthetsnivået. Samtidig må man søke å spre en humanistisk ideologi til de privilegerte, dvs. de rike makthaverne i u-landene og til vanlige mennesker i de rike landene. Poenget er at de rike, vi og våre økonomiske samarbeidspartnere i u-land, må slutte å motsette oss at de fattige organiserer seg for å kreve bedre kår og slutte å hindre at de gjennomfører tiltak som skaper økt likhet. Dette er en helt annen ideologi enn det som preger verdenssamfunnet i dag. Derfor er jeg ikke så veldig optimistisk på kort sikt. På lengre sikt har historien imidlertid alltid vist at utviklingen går som den skal. Mennesker, organisasjoner og nasjoner klatrer i stigen for utvikling.

Økonomen Mancur Olson jr. er ifølge en artikkel i Aftenposten 6.1.97 en av USAs ledende økonomer. Han har prøvd å undersøke og finne ut hva som egentlig skaper økonomisk vekst. Den tradisjonelle forklaringen er at mindre naturressurser, lavere utdanningsnivå og dårligere kapitalutstyr gjør produktiviteten lavere per arbeider. Derfor er nasjonalproduktet i u-land 20 ganger lavere enn i i-land. Olson undersøkte påstand etter påstand. De fleste u-land mangler ikke ressurser. Heller ikke er manglende evne til å skaffe seg avansert teknologi en sannsynlig årsak til nasjonal fattigdom. F.eks. Sør-Korea ble modernisert på meget kort tid. mellom 1973 og 1979 utgjorde

royalty og annen betaling for importert teknologi ofte mindre enn en tusendel av nasjonalproduktet. Er det kvaliteten på den menneskelige kapital som gir forklaringen? Svaret er nei ifølge Olson. I så fall måtte det være slik at latinamerikanere som svømmer over Rio Grande og innvandrer til USA gjennom dette automatisk blir døpt med den protestantiske arbeidsetikk og derved oppnår så mye som 55% av gjennomsnittsinntekten i USA. At det skal være kulturelle forskjeller som er forklaringen kan også motbevise ved historiske eksempler. Selv om de hadde felles kultur, har de økonomiske resultater i Hongkong, Taiwan, Vest-Tyskland og Sør-Korea vært mye bedre enn i Kina, Øst-Tyskland og Nord-Korea. Konklusjonen han trekker er at det er institusjonene og politikken et land velger å føre, snarere enn landets ressurser eller mangler i startfasen som stort sett bestemmer landets inntekt per innbygger. Fattige land som velger å etablere gode institusjoner og føre en god økonomisk politikk, kan vokse lang raskere enn rike land. I løpet av 70-årene vokste f.eks. økonomien i Sør-Korea sju ganger raskere enn økonomien i USA. Virkelig store framskritt kan ikke frambringes ved hjelp av ukoordinerte individuelle handlinger. De kan bare frambringes der det etableres institusjoner som på en upartisk måte sikrer at kontrakter blir respektert og eiendomsrett trygget. Det er de sosiale og institusjonelle forhold som former de incentiver - de sporer og ompulser - som motiverer det enkelte menneske til innsats. Olsons konklusjon er at det er *incentivenes struktur* som i det store og hele avgjør hvordan de økonomiske resultatene blir. Å klatre i stigen for nasjonal utvikling, er å klatre i en stige er man utvikler en maktbalanse som gjør at det etableres mer og mer upartiske institusjoner som kan fordele goder og onder på en måte som oppleves rettfærdig og som sikrer at den enkelte får nytte fruktene av egen innsats. Samtidig sørger disse institusjonene for nødvendige kollektive tiltak som sikrer at enkeltmenneskenes innsats også blir til felles beste for bedriften, lokalsamfunnet og nasjonen. Å klatre i stigen for nasjonal utvikling er en form for balansert vekst i de institusjonelle forhold, den teknologisk utvikling og den menneskelige og sosiale utvikling. Til sammen sikrer dette at incentivene som motiverer menneskene endrer seg i takt med den menneskelige og nasjonale utviklingen, slik at de hele tida er hensiktsmessige. På de laveste utviklingsstrinn er lov og orden fundamentet man må innføre som må suppleres med en økonomisk politikk og institusjonelle endringer som gjør det mulig for mennesker å overleve via ærlig arbeid. Man må sørge for at arbeid og ærlighet lønner seg og at unnasluntring, korrupsjon og kriminalitet ikke lønner seg. Etterhvert som landene klatrer i stigen for nasjonal utvikling, blir positiv motivasjon stadig viktigere, f.eks. et godt psykososialt arbeidsmiljø, meningsfullt arbeid etc. På lavere nivåer der det dreier seg om overlevelse, er foreløpig ikke dette kommet i fokus for menneskene. Etterhvert som nasjonene klatrer i stigen for nasjonal utvikling, skjer det altså både en indre utvikling, en sosial utvikling der etikk og normer endres og utvikler seg, og der institusjonelle og teknologiske forhold utvikles i en gjensidig vekselvirkning.

Fundamentet for utvikling i land i den tredje verden er altså at landet trenger en ledelse på nasjonalt og lokalt plan som *virkelig ønsker utvikling for flertallet av befolkningen og som evner å organisere nødvendige institusjonelle endringer for at dette skal bli til virkelighet*. Den beste utviklingsbistand vi kan bidra med, er å bidra til at slike makthavere får makten i de enkelte land. I det neste kapitlet skal jeg drøfte hvordan vi generelt kan bidra til dette.

Verdensfred og et globalt rettssamfunn

Fred er en problemstilling på alle nivåer fra fred i familien, via fred i lokalsamfunnet, fred i arbeidslivet, fred i nasjonen til internasjonal fred. Fred skapes ved at mennesker klatrer i stigen for utvikling. Alle utviklingsstigenes kan betraktes som stiger der man

forlater vold (laveste nivå) som "samarbeidsmetode" og utvikler stadig fredeligere former for samarbeid. På det tredje nivået, det demokratiske nivået, er det blitt maktbalanse og våpenvile mellom enheter (egoer, organisasjoner, land) som fortsatt kun kjemper for egeninteressen. På det fjerde nivået kommer omsider freden. Når hjertet kommer inn som styringsenhet i psyken, blir man opptatt av andres behov også. Derved kan "våpnene" legges ned og fred erstatte våpenhvilen som hittil var det beste man kunne oppnå. Akkurat som vi har en stige for nasjonal utvikling, har vi en stige for internasjonal utvikling som beskriver hvordan vi kan skape stadig høyere nivåer av fred og samarbeid mellom nasjonene.

Stigen for internasjonal utvikling

Organisasjonsform	Rettsprinsipper			Mål	Virkemidler	Virkning
	Rett	Plikt	Fundament			
Føderalt samarbeid	Flertallsavgjørelser	Følge int. lov og rett	Avgrenset avgivelse av suverenitet	<i>Helhetlige løsninger</i> Løse verdensproblemene	<i>Ytre:</i> Avgrenset avgivelse av suverenitet til FN-demokrati <i>Indre:</i> Nasjonal oppfølging + sentrale sanksjoner	<i>Internasjonalt:</i> Likeverdig utvikling <i>Nasjonalt:</i> Reell utvikling
Internasjonalt samarbeid	Frivillig samarbeid	Ta ansvar for uløste problemer	Humanisme og miljøbevissthet	<i>Framsøkt</i> Bidra til å løse internasjonale problemer	<i>Ytre:</i> Opprettelse av samarbeidsorganer <i>Indre:</i> Frivillig samarbeid mellom nasjoner	<i>Internasjonalt:</i> Utilstrekkelighet <i>Nasjonalt:</i> Begrenset utvikling
Internasjonale traktater	Selvstendige land	Følge opp avtaler	Ikke avgi selvråderett	<i>Folkerett</i> Konvensjoner, menneskerettigheter	<i>Ytre:</i> Internasjonale traktater og organer, enstemmighet frivillighet. <i>Indre:</i> Nasjonal oppfølging	<i>Internasjonalt:</i> Ulikhet består <i>Nasjonalt:</i> Uløste problemer
Union eller stormaktsallianse	Representasjon av alle land	Følge unionens lover	Bindende unionstraktat	<i>Union</i> Stormakt av delvis selvstendige land	<i>Ytre:</i> Sentralkraft. Felles valuta, hær, utenrikspolitikk <i>Indre:</i> Håndhevelse av sentrale lover i landene	<i>Sentrum:</i> Makt og velstand <i>Periferi:</i> Avmakt, fraflytting
Stormaktsherredømme	Legge andre land og folk under seg	Godta okkupasjon, intervensjon	Økonomisk og militær makt	<i>Storrike</i> Egen rase, ideologi eller religion skal herske over størst mulig område	<i>Ytre:</i> Økonomisk utbytting krig (korstog, jihad, kamp) <i>Indre:</i> Innsette lydregjering med politistat, tortur og ensretting av informasjon	<i>Sentrum:</i> Makt og velstand <i>Periferi:</i> Avmakt, fattigdom, tvangsarbeid

Internasjonal samarbeid følger de samme utviklingstendenser som menneskelig utvikling og nasjonal utvikling. Når mennesker på det laveste bevissthetsnivået skal organisere internasjonalt samarbeid, blir det i form av å prøve å etablere et stormaktsherredømme. Dette var Europas og verdens skjebne i forrige århundre og medførte to verdenskriger. Så på det internasjonale nivået har menneskeheten ikke kommet særlig langt i utviklingstrinnene. Balkan og Midtøsten er eksempler på områder der man fortsatt er på dette nivået. Serbere og israelere har gjennom sin lokale stormaktspolitikk der de okkuperer omliggende landområder og terroriserer andre folkeslag skapt blodige kriger. Fordi verdens mektigste makt, USA, ikke støttet serberne, måtte de gi seg og holde seg innen sine grenser. Fordi USA støtter Israel, pågår blodsutgytelsene fortsatt og Israel utvider i praksis stadig landområdet sitt på palestinerne bekostning. Historien gjentar seg. Før var det jødene som ble utsatt for nazistenes politikk på det laveste bevissthetsnivået. Nå er det jødene som gjennomfører samme lave terrorpolitikk overfor palestinerne. Ordtaket sier at man får som fortjent.

Med det mener jeg at så lenge oppdragelsesmetodene og bevissthetsnivået er på de to laveste nivåene i utviklingsstigen, kan man ikke vente annet. For å skape fred i verden nedenfra, er nøkkelen en endring av oppdragelsesmetodene og utdannessystemet, slik at det blir mindre autoritært. Dvs. at man klatrer til tredje nivå i oppdragelsesstigen.

Det andre nivået av internasjonalt samarbeid er stormaktsallianse eller union. Stormaktsallianse er når et eller flere små land mer eller mindre fungerer som frivillige lydriker for en stormakt. Det er f.eks. slik jeg betrakter det som at Norge fungerer i dag i Nato og i forholdet til USA. Vi støtter praktisk talt alltid opp om USA's politikk. Og er vi imot, sier vi det ikke høyt. Da unnlater vi å stemme i FN. USA og Den europeiske union er et eksempel på unioner av delvis selvstendige land. I USA er selvstendigheten gjennom årenes løp blitt mindre. I Europa er den større fordi unionen er ny og maktgrepet over de enkelte land først i de siste 10 år har begynt å bli effektiv. Dette er oppnådd gjennom etablering av EØS-området, dvs. et felles økonomisk område. Innføringen av felles valuta vil antakeligvis gjøre at integreringsprosessen går vesentlig raskere. Ulempen med unionsdannelser, er at tanken om stormaktsheredømme følger med som nisse på lasset fra forrige utviklingstrinn. Forskjellen er bare at i stedet for at ett land legger de andre under seg, bli flere land enige om å gå sammen i union som derved blir en stormakt med stormaktsheredømme. Dette medfører en sentralisering av makt som er uheldig. Dette er en vesentlig årsak til motstanden i den norske befolkningen mot å bli medlem i EU. En verdensunion ville ha samme ulempe og vekke samme motstand. Derfor er ikke det noen løsning på verdensproblemene.

Det tredje trinnet i stigen for internasjonal utvikling er internasjonale avtaler mellom selvstendige nasjoner. Slik innføres gradvis rettssamfunnet på verdensbasis. Dette er et skritt videre i utviklingen, og en nødvendig del av prosessen. Problemet med denne strategien er imidlertid at prosessen går alt for langsomt. Årsaken er at alle avtaler krever enstemmighet. Det er det sjelden man oppnår. Derfor har man utviklet et system med traktater man blir enige om, men som deretter ratifiseres (undertegnes) av de enkelte land. Slik kan man lettere etablere nye avtaler. Men problemet består fordi noen land ikke ratifiserer avtalene. Disse landene fungerer som bakstrevere som holder tilbake den nødvendige internasjonale utviklingen.

Det fjerde trinnet i stigen for internasjonal utvikling er internasjonalt samarbeid. FN-systemet og en rekke andre regionale organisasjoner er eksempler på dette. I tillegg har man bilateralt samarbeid, dvs. direkte samarbeid mellom to land. Ved samarbeid har man tatt et skritt videre. Hjertet har kommet inn. Man samarbeider om felles mål for å skape noe nytt, ikke bare innføre internasjonale rettsregler som begrenser nasjonal egoisme som på forrige nivå. Utviklingsbistand hører til på dette nivået. Problemet er nok en gang frivillighet som gjør at utviklingen går alt for sakte. Ved intern omfordeling i Norge er skattenivået på omlag 50% av BNP. Global omfordeling via utviklingsbistand er omlag på 1% av BNP i de landene som yter mest. Dette er selvfølgelig alt for lite i forhold til utfordringenes omfang.

Skal det bli fortløpende i arbeidet med fred og utvikling i verden må vi opp på det femte og øverste nivået for internasjonalt samarbeid. Det vi si at nasjonene på avgrensede og klart definerte områder avgir suverenitet til en demokratisk verdensføderasjon som kan gjennomføre de nødvendige tiltak. USA og EU er organisert som føderasjoner. Forskjellen mellom disse og en verdensføderasjon, er at samarbeidet på verdensbasis ikke trenger å omfatte hele samfunnet. Årsaken er at USA og EU er unionen, dvs. statsdannelser. På verdensbasis trenger vi neppe noen statsdannelse. Vi trenger å løse de tre avgrensede problemene jeg har spesifisert innledningsvis i dette kapitlet.

- For å skape en globalt sett bærekraftig utvikling må det opprettes et demokratisk organ på verdensbasis. Dette må få makt og myndighet til å definere globale og regionale kriterier for bærekraftig utvikling (utslippsrammer, innhøstingsrammer etc.) på vitenskapelig basis. Via det demokratiske systemet blir man enige om hvordan godene og ulempene dette innebærer skal fordeles mellom nasjonene og verdensbefolkningen. I tillegg må dette organet ha sanksjonsmuligheter (f.eks. bøter) overfor land som eventuelt bryter avtalene, slik at de kan tvinges til å holde avtalene dersom de ikke gjør det frivillig.
- For å skape fred i verden må det opprettes et demokratisk organ på verdensbasis. Dette må få makt og myndighet til å definere og håndheve de nødvendige internasjonale rettsregler for at konflikter skal kunne løses på fredelige måter. Dvs. tilsvarende som konflikter innen et land løses via landets rettssystem i stedet for ved selvtakt. I stor grad finnes allerede disse rettsreglene og tilhørende rettsorganer. Det som trengs er at verdens militærvesen nedbygges som nasjonale militære styrker. I økende grad må det bli land-, vann- og luftstyrker under FN-kontroll, dvs. fredsskapende og fredsbevarende styrker. At vi i dag har nasjonale styrker tilsvarer på internasjonalt nivå tilstanden vi hadde når vi hadde lokale stammehærer innen en nasjon. På nasjonalt nivå fører dette til stammekriger. På internasjonalt nivå fører dette til kriger mellom nasjoner. På begrensede og bestemte vilkår som bestemmes gjennom traktaten som ligger til grunn for dette organet, må det være tillatt å bruke sanksjonsmuligheter overfor land som ikke retter seg etter internasjonal lov og rett. Det kan være økonomiske sanksjoner (bøter, boicott, importforbud, eksportforbud), kulturelle sanksjoner (ikke deltakelse i internasjonale stevner og møter) eller militær intervensjon. Dette systemet er allerede under utvikling gjennom et samarbeid mellom spesielt NATO og FN. Problemet i dag er bare at USA er toneangivende og den reelle makthaver i stedet for FN. Dette kan imidlertid endres over tid.
- For å få fart i utviklingen i utviklingsland må det opprettes et demokratisk organ på verdensbasis. Dette må få makt og myndighet til å innføre eventuelle nødvendige endringer av det økonomiske systemet og innføre globale omfordelingsskatter som er nødvendige for å fjerne sult, nød og fattigdom i verden. Via det demokratiske systemet blir man enige om hvordan godene og ulempene dette innebærer skal fordeles mellom nasjonene og verdensbefolkningen. I tillegg må dette organet ha sanksjonsmuligheter (f.eks. bøter) overfor land som eventuelt bryter avtalene, slik at de kan tvinges til å holde avtalene dersom de ikke gjør det frivillig.

Jeg er ikke i stand til å forstå hvordan de tre verdensproblemene skal kunne løses uten at vi får organer på verdensbasis som får makt og myndighet til å gjennomføre nødvendige tiltak for å løse problemene. Frivillighet har i en årrekke vist seg å være utilstrekkelig. Derfor har jeg kommet til den konklusjon en begrenset avgivelse av suverenitet er nødvendig. En verdensføderasjon som omfatter de tre områdene ligger antakeligvis et godt stykke inn i framtida. Men det er viktig at menneskeheten setter problemstillingen på dagsorden.

Hvordan utviklingen fram mot den nødvendige verdensføderasjonen vil skje, er det vanskelig å spå om. Den ideelle løsning er at vi går rett på føderasjonen og reduserer makten til stormakter og supermakter. Dersom utviklingen internasjonalt følger linjene fra nasjonal utvikling, vil det verdenssamarbeidet først etableres via en stormakts herredømme over de andre. Kanskje er det denne prosessen vi er inne i gjennom unionsdannelsen i Europa og USA sitt hegemoni i verden. Altså at det først blir en sentralisering av makt som først seinere bli demokratisert.

Når det gjelder fred og utvikling, har jeg ikke hatt anledning til å studere disse problemstillingene i detalj på internasjonalt nivå. Derfor går jeg ikke videre på disse

områdene. På miljøområdet har jeg imidlertid gjennom et forskningsprosjekt for Framtiden i våre hendes forskningsinstitutt hatt anledning til nærmere studier. Som et eksempel på konkretisering av tankene ovenfor, gjengir jeg kapitlet der jeg drøfter hvordan de internasjonale miljøproblemene kan løses.

Hvordan kan regionale og globale miljøproblemer løses?

Miljøproblemene er både av lokal, nasjonal, regional og global karakter. Selv om Norge går foran og innfører et miljøskattesystem kan vi gjennom dette bare løse lokale og nasjonale miljøproblemer. Flere av Norges mest omfattende miljøproblemer er regionale, dvs. Nordeuropeiske. Det gjelder sur nedbør, forurensning av Nordsjøen og Skagerrak samt forurensning og trusselen fra atomkraft. Fordi vinden oftest går nordover og Golfstrømmen alltid går nordover blir Norge spesielt berørt av disse problemene. Norge er også blant de land som berøres sterkest av globale miljøproblemer. Dette gjelder både mulighet for endret klima og mer ustabil vær på grunn av drivhuseffekten. Og det gjelder også svekkelsen av ozonlaget som er sterkest ved polområdene. Norge er derfor blant de land som er sterkest berørt av regionale og globale miljøproblemer. Konsekvensen av dette er at sterk bærekraftig utvikling ikke kan oppnås i Norge før det er oppnådd regionalt og globalt også.

Fordi miljøproblemene overskrider landegrensene, er vi bundet sammen i et skjebnefelleskap. Regionale og globale miljøproblemer krever samarbeid over landegrensene for å kunne løses. Det er prinsipielt to forskjellige måter å organisere dette samarbeidet på:

- Internasjonale avtaler mellom nasjonalstater. Fordelen ved denne løsningen er at den ikke innebærer noen endring av det politiske systemet. Nasjoner med nasjonal suverenitet inngår frivillig de avtaler de ønsker. Ulempen med denne løsningen er at den krever enstemmighet. Alle land må bli enige. Ett eller noen få land kan derfor forsinke prosessen eller blokkere en løsning, og det er dette som skjer i praksis.
- Avgivelse av nasjonal suverenitet til et overordnet organ som får makt og myndighet til å gjennomføre nødvendige tiltak for å løse miljøproblemene. Fordelen ved denne løsningen er at det overordnede organet kan tvinge gjennom en løsning av regionale og globale miljøproblemer slik vi faktisk trenger. Ulempen er at man har avgitt suverenitet, og at de enkelte land må ville dette. Dette krever stadig vekk at de enkelte land frivillig gjør dette, akkurat som angående tilslutning til den Europeiske Union.

Hvilken løsning er best når det gjelder målet om å skape en bærekraftig utvikling? I tredivye år har vi prøvd den første løsningen, dvs. internasjonale avtaler. Det som er oppnådd er alt for lite i forhold til det som er nødvendig for å løse miljøproblemene. Årsaken er at alle land må være enige hele tida. Og politikerne tar gjerne mer hensyn til opinionen hjemme og kortsiktige problemer enn til å løse langsiktige miljøproblemer med usikre, men svært alvorlige konsekvenser.

Internasjonalt samarbeid har vist seg å være svært ineffektivt i praksis. Det vil det antakeligvis fortsette med. Internasjonale avtaler er basert på frivillighet, og det nytter ikke når vi står overfor så alvorlige miljøutfordringer som vi gjør i dag. Det er akkurat som om innbyggerne i en kommune frivillig skulle bli enige om hvor mye de skulle betale i skatt til fellesskapets beste. De ville aldri oppnå enighet om noen skatter av omfang. Det ville alltid være noen som ikke var villige til så høye skatter som egentlig er nødvendig. Da vil ikke de andre betale mer heller. Resultatet er at de nødvendige skatter ikke kommer inn.

Akkurat på samme måte er det når land frivillig skal bli enige om å løse store miljøproblemer også som krever mye av det enkelte land. Det de frivillig kan bli enige om, vil alltid være mye mindre enn det som egentlig trengs.

Jeg er overbevist om at det blir nødvendig at nasjonene avgir makt til et overnasjonalt organ som kan gjennomføre *nødvendige miljøtiltak* og fordele byrdene ved omstillingene mest mulig rettferdig.

Jeg tror ikke at det er urealistisk å kunne få til dette. Å lage gigantiske "nasjonalstater" som en Europeisk Union eller Verdensregjering er det begrenset oppslutning om. Miljøproblemer er det antakeligvis mye større enighet blant folk flest om at må løses. Det burde være lettere å få enighet om å avgi nasjonal suverenitet til et organ med en slik avgrenset oppgave, dvs. å løse grenseoverskridende miljøproblemer. I Europa dreier dette seg om et europeisk organ som har i oppgave å innføre miljøskatter og andre tiltak som løser de regionale miljøproblemene. Når det gjelder globale miljøproblemer kunne dette være et globalt organ som har i oppdrag å innføre en global CO₂-skatt og andre tiltak for å løse globale miljøproblemer.

Det vi trenger er altså organer som kan innføre og *administrere regionale og globale miljøavgifter, fordelingsaspekter av dette og eventuelle omfordelingsskatter (bistand)* for å skape en bærekraftig utvikling. Det mest naturlige på global basis er antakelig en videreutvikling av FN-systemet. I de fleste land er det oppslutning om FN-systemet. Det er to veier å gå. Den ene er at FN's Miljøprogram får mandat til å samordne og trappe opp *nasjonale* CO₂-avgifter og andre tiltak til en globalt sett sterk bærekraftig utvikling er nådd. Den andre muligheten er at miljøavgifter på globale forurensninger (CO₂), eventuelt en luksusskatt på nasjonalt overforbruk samt en skatt på 1 - 2 promille på valutahandel (slik ATTAC har foreslått) kunne være *globale* skatter som ble innkrevd av selve FN-systemet. De kunne finansiere dets administrasjon, utviklingsprosjekter og fredsbevarende styrker og operasjoner. Hvilken løsning som velges er i og for seg ikke viktig fra et miljøsynspunkt. Det viktige er at FN's Miljøprogram som et minimum får makt og myndighet til å tvinge igjennom nødvendige tiltak for å løse globale miljøproblemer og fordelingsproblemene tilknyttet dette. I og med at dette er kontroversielle spørsmål der ulike verdier og interesser må avveies, må det være en demokratisk kontroll og overordnet styring med dette. Alle land må være representert i det overordnede organ, som f.eks. kunne være FN's Generalforsamling som i dag. Slik lager man en avgrenset verdensregjering under demokratisk kontroll til akkurat det man trenger den til. Men som altså ikke blir til en global "nasjonalstat" som blir et nytt maktsentrum på alle områder, noe de færreste mennesker ønsker seg. Men for å løse globale miljøproblemer, tror jeg som sagt at den eneste reelle løsningen er av nasjonene avgir den nødvendige miljø-suverenitet, slik at det enkelte land kan tvinges til å ta hensyn til den globale helheten som neglisjeres i dag, dvs. at man omsider kan få stanset bivirkningen av dagens utvikling - degraderingen av jordens miljøtilstand.

For å løse regionale miljøproblemer trengs et tilsvarende overnasjonalt organ i Europa. Her er det to veier å gå. En vei er å opprette et helt nytt samarbeidsorgan som har ansvar for å løse regionale miljøproblemer. Den andre veien er å gjøre dette til en del av EU-samarbeidet. Det siste er kanskje det mest nærliggende. Fordi ikke alle land, deriblant Norge, ikke ønsker å inngå i en ny statsdannelse i Europa, vil dette kreve at miljøaspektet ble skilt ut av EUs virksomhet ut som et eget samarbeidsområde som nasjonalstatene kunne avgi suverenitet til. Her kunne man da gå raskere fram når det gjelder utvidelse til hele Europa. Hvis det på denne måten ble mulig for et land å skille mellom hvilke samarbeidsprosjekter de vil være med i eller ikke i EU, ville det være en *kvalitativ forandring av EU-systemet*. Det kunne forløse samarbeid der det faktisk trengs og man er

enige om dette. I dag blokkeres dette samarbeidet fordi EU skal omfatte alt gjennom en dyp integrasjon med sikte på en ny statsdannelse, noe det er stor motstand mot ikke minst i den norske befolkning.

Uansett om man videreutvikler EU-systemet eller oppretter et nytt, selvstendig organ blir oppgavene for dette organet de samme. Akkurat som på det globale nivået kan dette organet enten ha makt og myndighet til å samordne nasjonale miljøavgifter. Eller de kunne selv innkreve avgifter som kunne finansiere det regionale organet og den tilknyttede omfordelingsvirksomhet. De relevante avgiftene er SO₂-avgift, NO_x-avgift og avgifter på utslipp til Europas felles havområder. Hva som er rettferdig omfordeling og hvor ambisiøse miljømålene skal være, avhenger av verdier. Altså må dette organet også på en eller annen måte stå til ansvar for folket. Her har man innen EU-systemet med kommisjonen og EU-parlamentet med vetorett kanskje funnet en parlamentarisk løsning på dette som kan brukes i miljø- og fordelingssammenheng. Dvs. et relativt sentralistisk system som kan skjære gjennom i en overgangsfase, og kanskje gradvis bli mer demokratisk etterhvert.

Etter min mening er det viktig at miljøbevegelsen begynner å ta de spørsmål jeg har reist her på alvor. Hvordan skal man få fortgang i det internasjonale samarbeidet for å realisere en bærekraftig utvikling? Derfor har jeg bidradd med noen tanker om dette her. Det viktige nå er å få mer debatt om dette. Og det er å starte et internasjonal samarbeid mellom nasjonale miljøorganisasjoner for å få fortgang i prosessen med å løse regionale og globale miljøproblemer.

Jo mer forskjellige vi ønsker å være fra andre land, desto større blir forskjellige ulemper og kostnader ved dette. En tommelfingerregel er derfor at Norge generelt kan ligge tre skritt foran andre i prosessen mot en bærekraftig utvikling, men ikke ti. Ligger man for langt foran øker kostnadene ved å være forskjellig fra alle andre antageligvis mer enn gevinsten ved dette. Regionale og globale miljøproblemer må uansett løses på internasjonal basis. Derfor er det ikke noe poeng heller at Norge ligger ti skritt foran andre. Poenget er heller å få med oss de andre i prosessen.

Min konklusjon er følgende:

Norge bør vedta ensidig innføring av et helhetlig miljøskattesystem. Man kan f.eks. innføre helheten i skattesystemet i løpet av f.eks. 5 år. I første omgang er avgiftene lave.

Den norske regjering, norske miljøorganisasjoner, fagbevegelse og næringslivsorganisasjoner bør intensivere arbeidet med å få internasjonal oppslutning om innføring av miljøskatter og samordning av dem. Dette kan som sagt skje enten via internasjonale avtaler. Eller ved avgivelse av nasjonal suverenitet til et regionalt og et globalt organ som får myndighet til å innføre nødvendige miljøavgifter for å løse regionale og globale miljøproblemer og de tilhørende fordelingsproblemer.

Det viktige ved dette er signalet både til norske husholdninger og bedrifter. Og det er betydningen av et internasjonalt eksempel på et land som går foran i denne retningen. Det viktigste er å få systemet på lufta, dvs. å innføre helheten. Så kan man etterhvert gradvis trappe opp avgiftene. I denne forbindelse er det naturlig å skjele til hva som skjer internasjonalt. Poenget er å sørge for at Norge hele tida ligger tre skritt foran andre land, men ikke ti. Fordi poenget er å få med seg andre land også, er internasjonal påvirkning svært viktig.

En global freds-, miljø- og solidaritetsbevegelse

Slik vi ser det, går den globale økonomiske veksten i en retning som vil skape en krisearter utvikling i løpet av noen tiår. Vi er på vei mot ressursklemmen der ressursbehovet blir større enn ressurstilgangen. I tillegg skaper vi ubalanser i selve det globale økosystemet som fører til klimastormer, skadelig innstråling fra sola og annet som har forrykket den økologiske nisjen vi avhenger av som art. Egentlig har de første krietendensene via ressursklemmen allerede begynt å melde seg. Men vi i de rike landene kan i stor grad fortsatt kjøpe oss fri fra konsekvensene og slik at vi ikke merker krisen noe særlig enda.

Slik vi ser det, står menneskeheten foran et nytt sprang i bevissthet og utvikling. Det er at de menneskene som ligger etter i utvikling, skal forlate det nederste nivået der vold, terror og kriminalitet er noe de tillater seg å bedrive. Det er at de menneskene som ligger foran i utviklingen skal flytte bevisstheten fra egonivået til hjertenivået. Derved blir de freds- og samarbeidsskapere med evner menneskeheten hittil ikke har vært vant til.

Slik vi ser det, skapes framskritt i verden gjennom en kombinasjon av indre og ytre utvikling som gjør at man klatrer i stigen for indre og ytre utvikling. Dypest sett er det den indre, menneskelige bevissthetsutviklingen som driver utviklingen framover. Men det vil stadig vedtas ytre tiltak som ligger i forkant av bevissthetsutviklingen og som således fremmer denne. Derfor er dette snakk om den vekselvis prosess drevet fram av den indre bevissthetsutviklingen.

Utfordringen i dag er å skape en global freds-, miljø- og solidaritetsbevegelse som kan:

1. Informere om og organisere effektive tiltak for å fremme den nødvendige hevingen av menneskenes bevissthet i både i-land og u-land.
2. Arbeide politisk på global basis for at en løsning av verdensproblemene skal prioriteres av verdens ledere. Dvs. at nødvendige organer etableres, gis den makt og myndighet de trenger og at de nødvendige tiltak blir gjennomført.
3. Utvikle en strategi som gjør at bevegelsen kan bli til en global folkebevegelse med stor nok påvirkningskraft til å endre verdensutviklingen fra økonomisk vekst i de rike landene til bærekraftig utvikling på verdensbasis.

Bokas hensikt er å danne et grunnlag for punkt 1 ved å informere om betydningen av at mennesket hever bevissthet, det som til alle tider er det som har skapt kvalitativt nye faser i menneskehetens æra. Dette er en kunnskap som hittil er lite kjent, og som det nå er på tide at folk flest får et bevisst forhold til. Bokas hensikt er å legge et grunnlag for punkt 2 ved at den beskriver tiltak som er hensiktsmessige for å løse problemer både i det små (f.eks. i familien og i skolen), på nasjonalt plan og i det store (verdensproblemene). Boka beskriver rett og slett en pakkeløsning som omfatter utvikling på alle livsplan og livsområder med utgangspunkt i hjertet (humanisme).

Når det gjelder punkt 3, er dette ikke drøftet enda. Hvordan kan man skape en global folkebevegelse med stor nok påvirkningskraft til å endre verdensutviklingen fra økonomisk vekst i de rike landene til bærekraftig utvikling på verdensbasis? Som alt annet vil dette være en prøve- og feileprosess. Målet er bred oppslutning og å skape fred og utvikling. Derfor må bevegelsen være ikke-voldelig. Den bør bruke enda mer fredelig midler enn det som hittil har vært vanlig ved politisk kamp, fordi vi nå er på et høyere trinn i utviklingsstigen. Å organisere kursvirksomhet og selvutvikling for å bidra til at mennesker hever bevissthet, vil være fundamentet for folkebevegelsen. Dette arbeidet er både et middel og et mål i seg selv.

Så kommer det ytre arbeidet. Det har to sider, praktisk og politisk arbeid. Når det gjelder det praktiske arbeidet for miljøvern og utviklingsbistand er dette desentralisert i sin natur så lenge det er basert på folkelige initiativ. Her er det vel mest hensiktsmessig å kanalisere kreftene inn i eksisterende organisasjoner og tiltak. Slik kan man økte deres styrke økonomisk og arbeidskraftmessig. I tillegg kan man påvirke dem i riktig retning ideologisk sett. Dvs. at man bidrar til at de klatrer i utviklingsstigene.

Når det gjelder det politiske arbeidet er spørsmålet hvilke kampmidler man bør bruke for å fremme formålet og samtidig få formidlet budskapet til opinionen. Store demonstrasjoner er i sin natur sentralistiske og fører ofte til vold nå for tiden. Ulovlige aksjoner (Klatre opp, lenke seg fast etc.) har den ulempen at de er ulovlige og aldri kan tiltrekke store masser. Derfor har jeg en ide om en ny kampform som er mer fredelig enn hittil, som fremmer formålet bedre og som forhåpentligvis etterhvert kan vekke medias oppmerksomhet. Dersom alle aktive i folkebevegelsen på et avtalt tidspunkt går ut på gatene med T-skjorter eller plakater med budskapet, vil dette etterhvert kunne vekke oppmerksomhet. Se for deg at det er en på hvert gatehjørne fra bysentrum og utover, og fra bydelssentra og utover. Dersom dette er en omfattende demonstrasjon med f.eks. 5.000 mennesker, vil man kunne dekke et ganske stort område. En fordel ved å spre menneskene er at man unngår å skape opphetet konfliktstemning og fare for vold som ved store samlede demonstrasjoner. En annen fordel er at enkeltmennesker lettere kan kommunisere med andre enkeltmennesker. Slik er det lettere at dette bidrar til bevisstgjøring og verving av nye mennesker. Denne aksjonsformen er mer i tråd med at vi nå skal forlate egonivået (kamp for egeninteresser i et demokrati) og over til hjertenivået (felles innsats til felles beste). Aksjonsformen er rett og slett å arbeide med å spre bevissthet. Problemet med aksjonsformen er at media er sensasjonsorientert. En demonstrasjon med vold er mer attraktiv å vise på TV-skjermen enn at mange mennesker var rundt omkring på samme tidspunkt og arbeider for samme formål. Jeg tror likevel at dette problemet kan overkommes. I starten kan man kanskje kombinere aksjonen med noe som har større evne til å tiltrekke seg medias oppmerksomhet. Etterhvert vil antallet og det nasjonale og etterhvert globale omfanget være det som gjør det til en nyhet i media, og som gjør det til en nyhet at mange samtidig demonstrerer for samme politiske prioritering og arbeider med å spre bevissthet.

Fredsbevegelsen for nedrusting øst-vest klarte gjennom sine fredelige fredsmarsjer å skape nedrusting og bidra til at Berlinmuren falt. Nå er det en nord-sør fredsbevegelse som trengs og som også omfatter miljø- og solidaritetsproblematikken i en helhetspakke som heter bærekraftig utvikling. Tiden er inne for å begynne organisering av denne og utviklingen av dens strategi. Kanskje Norge med sine tradisjoner innen fredsarbeid (humanitær hjelp, fredspris, fredsmekling, fredsmarsjer) kan være utgangspunktet for dette.

Måtte tiden være inne for en global freds-, miljø- og solidaritetsbevegelse som lykkes.

Referanser dette kapitlet

Belz and Strannegård (1997):

International Business Environmental Barometer 1997. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Goodland m.fl.(red.) (1992):

Økonomisk politikk for en bærekraftig utvikling: oppfølging av Brundtland-kommisjonen. Oslo: Cappelen.

Keeney, R.L (1992):

Value Focused Thinking, a Path to Creative Decisionmaking. Cambridge: Harvard University Press.

NOU 1996: 9

Grønne skatter - en politikk for bedre miljø og høy sysselsetting. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Saemann, Ralph (1992): *The Environment and the Need for New Technology, Empowerment and Etichal Values*. Article in *Columbia Journal og World Business - Focus Issue: Corporate Envionmentalism*. Fall/Winter 1992. Volume XXVII Nos. III & IV, Columbia, USA.

Svae, Per Hjalmar (1995):

Sustainable Development and the Concept of Profitability. Concepts, Definitions and a Framework for the Discussion. In Ytterhus and Wolff: *Environmental Management - Where do we stand?*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag. (Tilgjengelig på norsk fra forfatteren.)

Svae, Per Hjalmar (1996):

English version: *Sustainable Management - Integrating Sustainable Development in Corporate Strategy*. In Ulhøi and Madsen: *Industry and the Environment - Practical Approaches to Environmental Management*. Aarhus: The Aarhus School of Business. Dansk udgave: *Bæredygtig ledelse - bæredygtig utvikling integreret i virksomhetens strategi*. I Ulhøi og Madsen: *Miljøledelse - tanker, erfaringer, visioner*. København: Børsens Forlag . (Tilgjengelig på norsk fra forfatteren.)

Svae, Per Hjalmar (1996b):

Den blå veien til en grønn jord - Hvordan bruke miljøskatter for å skape en bærekraftig utvikling. Oslo: Framtiden i våre hender, Informasjonssenteret

Turner, R. Kerry (1993): *Sustainability: Principles and Practice*. In R. Kerry Turner (ed.) (1993): *Sustainable environmental economics and management: Principles and practice*. London: Belhaven Press.

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (1987):

Vår Felles Framtid. Oslo: Tiden Norsk Forlag.

World Resources Institute (WRI) (1992):

World Resources 1992-93: Towards Sustainable Development. New York: Oxford University Press. ISSN 0887-0403.

Ytterhus, Bjarne (1997):

Samfunnsstyring og økonomisk politikk. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.